

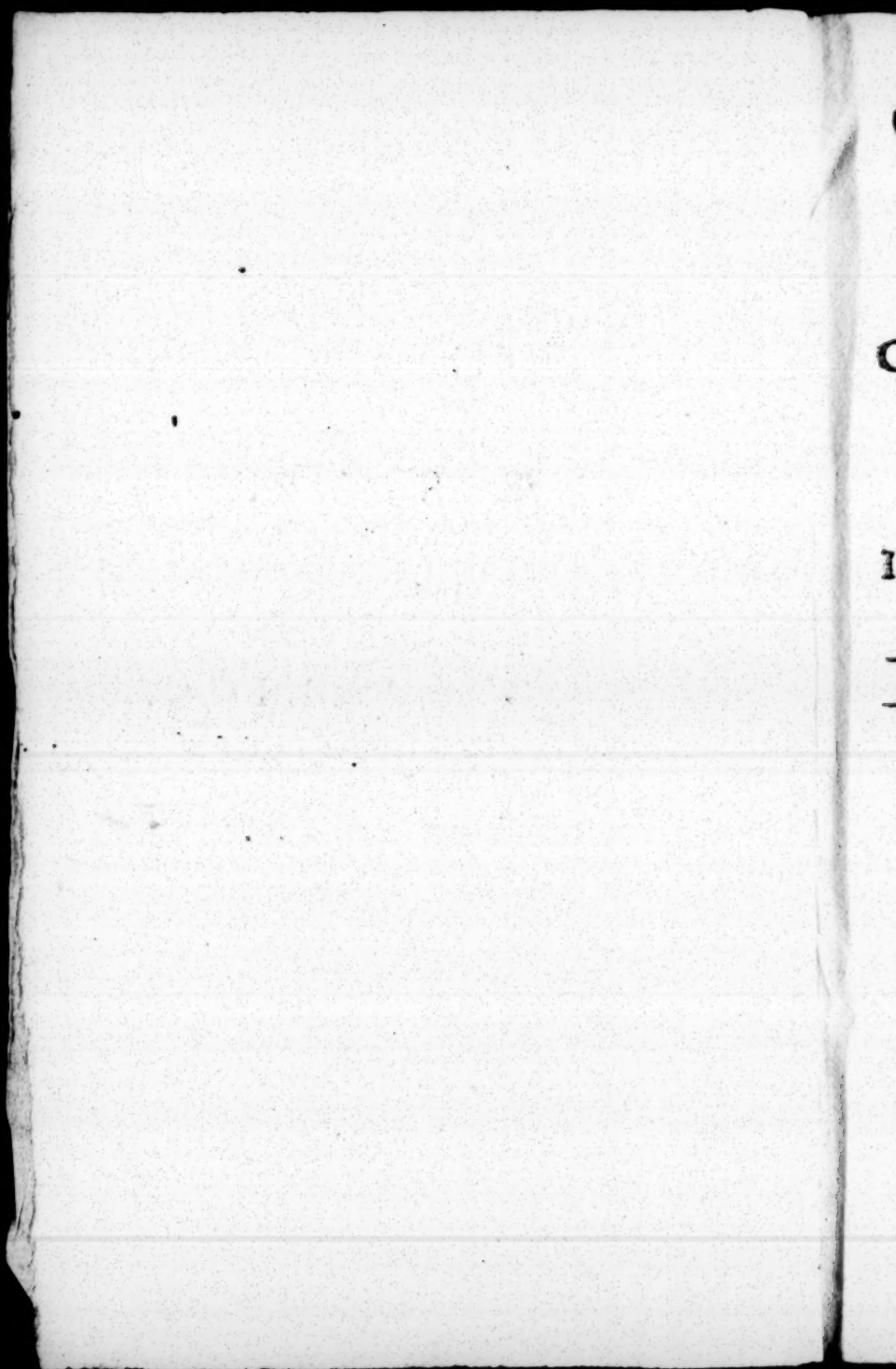

C Æ S A R

D E

BELLO GALLICO.

C. JULII CÆSARIS
DE
BELLO GALLICO,
COMMENTARIORUM
LIBRI V.

ACCESSERE

INDEX GEOGRAPHICUS ET GALLIÆ
VETERIS, AD CÆSAREM, TABULÆ.

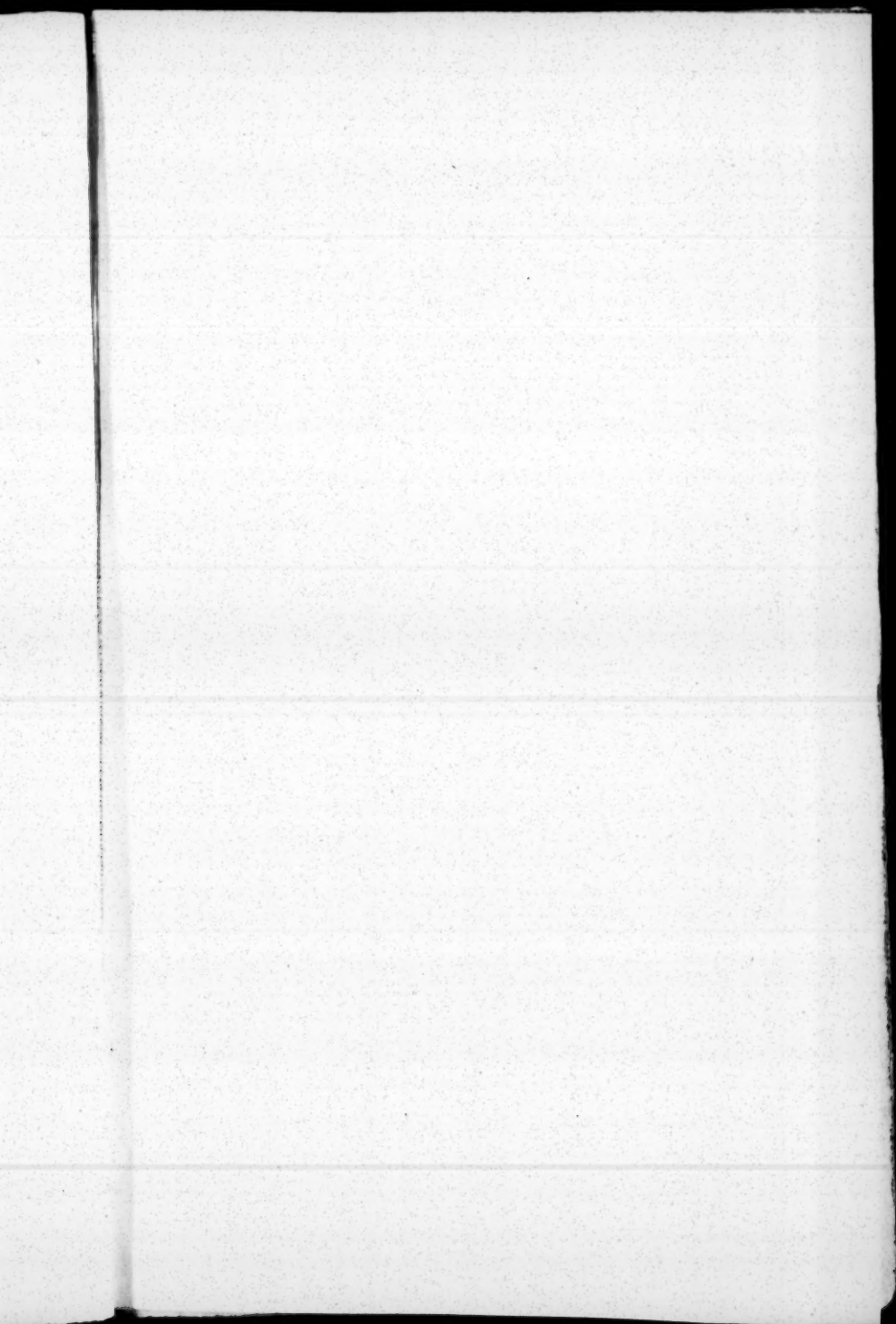
EDITIO ad usum JUVENTUTIS accommodata.

ETONÆ excudit T. POTE.

MDCCXCIII.

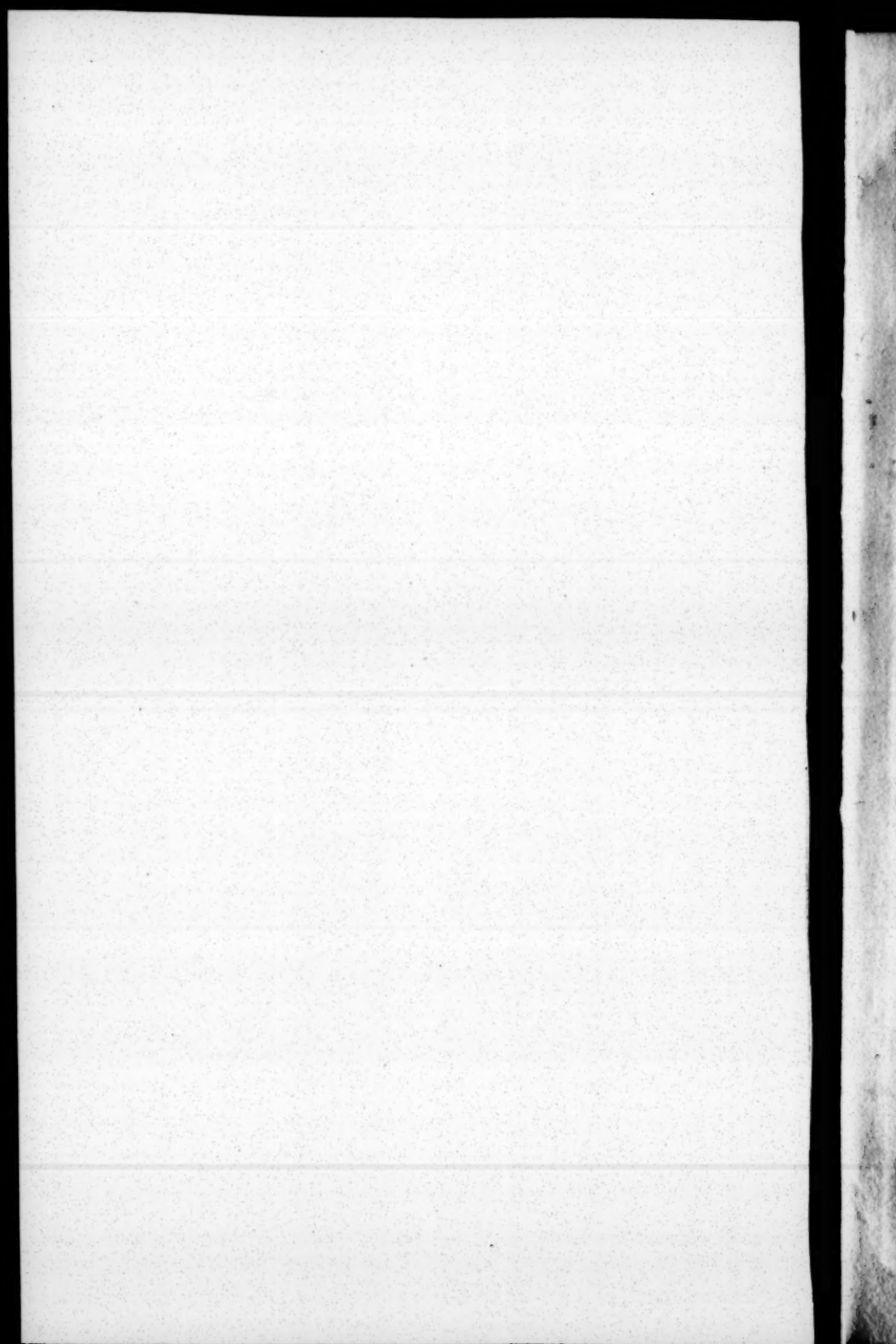

GALLIA

VETVS

Ad Caesaris Comentaria.

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO,
LIBER I.

ARGUMENTUM LIBRI PRIMI.

Cæsar bella quæ in Gallia gessit narraturus hoc primum libro Galliam describit, duo secundo adversus Helvetios prælia commemorat, et unum adversus Germanos.

I. **G**ALLIA est omnis divisa in partes tres: Quarum unam incolunt Belgæ; aliam Aquitani; tertiam, qui ipsorum lingua Celtæ, nostrâ Galli appellantur. Hi omnes linguâ, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, à Belgis Matrona et Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea quòd à cultu atque humanitate Provinciæ longissimè absunt; minimèque ad eos mercatores sæpe commeant, atque ea, quæ ad effæminandos animos pertinent, important; proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. Quâ de causâ Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quòd fere quotidianis præliis cum Germanis contendunt, quum

aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit à flumine Rhodano: continetur Garumnâ flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam à Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum: vergit ad Septemtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni: spectant in Septemtriones, et orientem solem. Aquitania à Garumna flumine ad Pyrenæos montes et eam partem Oceani, quæ est ad Hispaniam, pertinet: Spectat inter occasum Solis et Septemtriones.

II. Apud Helvetios longè nobilissimus et ditissimus fuit Orgetorix. Is, M. Messalâ et M. Pisone Coss. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit; et civitati persuasit, ut, “de finibus
“suis cum omnibus copiis exirent: Perfacile esse,
“quum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ
“imperio potiri.” Id hoc faciliùs eis persuasit, quod undique loci naturâ Helvetii continentur; unâ ex parte, flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium à Germanis dividit; alterâ ex parte, monte Jurâ altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios; tertiâ, lacu Lemano, et flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut et minùs latè vagarentur, et minùs facilè finitimis bellum inferre possent. Quâ de causâ homines, bellandi cupidi, magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem

tem hominum et pro gloriâ belli atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur; qui in longitudinem millia passuum CCXL. in latudinem CLXXX. patelint.

III. His rebus adducti, et auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare; jumentorum et carrorum quàm maximum numerum coëmere; semina quàm maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret; cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. ^{III}Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt; in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas, Orgetorix deligitur. Is sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere peragat Castico Catamantaledis filio, Sequano; cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, et à S. P. Q. R. (SENATE, POPULO QUE ROMANO) amicus appellatus erat; ut regnum in civitate suâ occuparet, quod pater antè habuerat. Itemque Dumnorigi Æduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate suâ obtinebat ac maximè plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet: eique filiam suam in matrimonium dat. “Perfacile factu esse” illis probat, “conata perficere;” propterea quod ipse suæ civitatis imperium obtenturus esset. Non esse dubium, quin totius Galliæ plurimum Helvetii possent. Se suis co-
piis, suoque exercitu, illis regna conciliaturum,”

confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem et jusjurandum dant; et regno occupato, per tres potentissimos ac firmissimos populos, totius Galliæ sese potiri posse sperant.

IV. Ea res ut est Helvetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coegerunt. Damnatum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constitutâ causæ dictionis, Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum millia decem, undique coëgit; et omnes clientes obæratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos ne causam diceret, se eripuit. Quum civitas, ob eam rem incitata, armis jus suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent; Orgetorix mortuus est: neque abest suspitio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

V. Post ejus mortem nihilo minùs Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut è finibus suis exeant. Uti jam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt; oppida sua omnia numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata ædificia incendunt; frumentum omne, præter quod secum portaturi erant, comburunt, ut, domum reditionis spe sublatâ, paratiores ad omnia pericula subcunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo afferre jubent. Persuadent Rauracis,

cis, et Tulingis, et Latobrigis finitimis, uti, eodem usi consilio, oppidis suis vicisque exustis, unâ cum iis proficiscantur: Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, et in agrum Noricum transierant. Noriamque oppugnârant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

VI. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: Unum per Sequanos angustum et difficile, inter montem Juram et flumen Rhodanum, quo vix singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facilè perpauci prohibere possent: Alterum per provinciam nostram, multò facilius atque expeditius; propterea quòd Helvetiorum inter fines et Allobrogum, qui nuper P. R. pacati erant, Rhodanus fluit; isque nonnullis locis vado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est, proximumque Helvetiorum finibus, Geneva: Ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quòd nondum bono animo in populum R. viderentur, existimabant; vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, quâ die ad ripam Rhodani omnes conveniant. Is dies erat, a. d. v. kal. Apr. L. Pisone A. Gabinio consulibus.

VII. Cæsari quum id nunciatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari; maturat ab urbe proficisci; et, quàm maximis itineribus potest, in Galliam ulteriorem contendit; et ad Genevam

B 3

pervenit.

pervenit. Provinciæ toti quàm maximum militum numerum imperat. Erat omnino in Galliâ ulteriore legio una. Pontem, qui erat ad Genevam, jubet rescindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis; ejus legationis Numeius et Verodoctius principem locum obtinebant; qui dicerent, "sibi
 "esse in animo, sine ullo maleficio, iter per Provinciam facere, propterea quòd aliud iter haberent nullum: rogare, ut ejus voluntate id sibi
 "facere liceat." Cæsar, quòd memoriâ tenebat L. Cassium Consulem occisum, exercitumque ejus ab Helvetiis pulsum et sub jugum missum, concedendum non putabat. Neque homines inimico animo, datâ facultate per Provinciam itineris faciendi, temperaturos ab injuriâ et maleficio existimabat. Tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent; legatis respondit, "diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, a. d. Idus Apr. reverterentur."

VIII. Interea eâ legione quam secum habebat, militibusque qui ex Provinciâ convenerant, à lacu Lemano, quem flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia passuum decem et novem, murum in altitudinem pedum sexdecim, fossamque perducit. Eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit; quòd facilius, si se invito transire conarentur, prohiberi possent. Ubi ea dies, quàm constituerat

cum

cum legatis, venit; et legati ad eum reverterunt; negat se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per Provinciam dare: Et, si vim facere conentur, prohibiturum ostendit.

IX. Helvetii, eâ spe dejecti, navibus junctis, ratibusque compluribus factis; alii vadis Rhodani, quâ minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdum, sæpius noctu, si perrumpere possent, conati; operis munitione et militum concursu et telis repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinquebatur una per Sequanos via; quâ, Sequanis invitis, propter angustias ire non poterant. Iis quum suâ sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Æduum mittunt ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratiâ et largitione apud Sequanos plurimum poterat; et Helvetiis erat amicus, quòd ex eâ civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; et, cupiditate regni adductus, novis rebus studebat; et quamplurimas civitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit; et à Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur; obsidesque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio et injuriâ transseant.

X. Cæsari nunciatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Æduorum iter in Santonum fines facere, qui non longè a Tolosatium finibus
absunt:

absunt: Quæ civitas est in Provinciâ. Id si fieret, intelligebat magno cum Provinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximèque frumentariis finitimos haberet. Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. Ipse in Italiam magnis itineribus contendit: duasque ibi legiones conferbit; et tres, quæ circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit; et, quâ proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, et Graioceli et Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his præliis pulsus; ab Ocelo, quod est anterioris provinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciæ die septimo pervenit; inde in Allobrogum fines: ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit: Hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi.

XI. Helvetii jam per angustias, et fines Sequanorum, suas copias transduxerant; et in Æduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Ædui, quum se suaque ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt, rogatum auxilium: "Ita se omni tempore de Populo Romano
 " meritos esse, ut, pæne in conspectu exercitus
 " nostri, agri vastari, liberi eorum in servitutem
 " abduci, oppida expugnari non debuerint." Eodem tempore, quo Ædui, Ambarri quoque, neces-
 farii

farri et confanguinei Æduorum, Cæsarem certio-
 faciunt, “ sese, depopulatis agris, non facilè ab op-
 “ pidis vim hostium prohibere.” Item Allobroges
 qui trans Rhodanum vicos possessionesve habebant,
 fugà se ad Cæsarem recipiunt; et demonstrant,
 “ sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui.” Qui-
 bus rebus adductos Cæsar non expectandum sibi
 statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consump-
 tis, in Santones Helvetii pervenirent.

XII. Flumen est Arar, quod per fines Æduorum
 et Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili le-
 nitate; ita ut oculis, in utram partem fluat, judi-
 cari non possit: Id Helvetii ratibus ac lintribus
 junctis transibant. Ubi, per exploratores Cæsar
 certior factus est, tres jam copiarum partes Helve-
 tios id flumen transduxisse, quartam verò partem
 citra flumen Ararim reliquam esse. ^{CO}de tertiâ vigiliâ
 cum legionibus tribus è castris profectus, ad eam
 partem pervenit quæ nondum, flumen transierat.
 Eos impeditos et inopinantes aggressus, magnam
 partem concidit; reliqui sese fugæ mandârunt, at-
 que in proximas silvas abdiderunt. Is pagus ap-
 pellabatur Tigurinus. Nam omnis civitas Helvetia
 in quatuor pagos divisa est. Hic pagus unus, quum
 domo exisset, patrum nostrorum memoriâ L. Cassi-
 um consulem interfecerat, et ejus exercitum sub
 jugum miserat. Ita, sive casu, sive consilio Deo-
 rum immortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ in-
 signem calamitatem pop. Rom. intulerat, ea prin-
 ceps

ceps pœnas persolvit. Quà in re Cæsar non solum publicas, sed etiam privatas injurias ultus est; quod ejus foci L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem prælio quo Cassium, interfecerant.

XIII. Hoc prælio facto, reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat, atque ita exercitum transducit. Helvetii, repentino ejus adventu commoti, quum id, quod ipsi diebus xx ægerimè confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intelligerent; legatos ad eum mittunt: Cujus legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Cæsare agit: “ Si pacem populus
“ Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem
“ ituros, atque ibi futuros Helvetios, ubi Cæsar
“ constituisset, atque esse voluisset: Sin bello per
“ sequi periret, vixit meminisceretur et veteris in
“ commodi populi Romani, et pristinae virtutis Hel
“ vetiorum. Quod improvisò unum pagum ador
“ tus esset, quum ii, qui flumen transissent, suis
“ auxillum ferre non possent; ne, ob eam rem,
“ aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos
“ despiceret. Se ita à patribus majoribusque suis
“ didicisse, ut magis virtute, quàm dolo contende
“ rent, aut insidiis niterentur. Quare, ne commi
“ teret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate
“ pop. Rom. et internecone exercitus nomen cape
“ ret, ac memoriam proderet.”

XIV. His Cæsar ita respondit: "Eò sibi minus dubitationis dari, quòd eas res, quas legati Helvetii commemorassent, memorià teneret; atque eò graviùs ferre, quòd minùs merito pop. Rom. accidissent. Qui si alicujus injuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere: sed eo deceptum, quòd neque commissum à se intelligeret, quare timeret; neque sine causâ timendum putaret. Quòd si veteris contumeliæ oblivisci vellet: num etiam recentium injuriarum, quòd eo invito, iter per Provinciam per vim tentassent, quòd Æduos, quòd Ambarros, quòd Allobroges vexassent, memoriàm deponere posse? Quòd suâ victoriâ tam insolenter gloriarentur; quòdque tam diu se impune tulisse injurias admirarentur; eòdem pertinere. Consuêsse enim Deos immortales, quòd graviùs homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res et diuturniorem impunitatem concedere. Quum ea ita sint: tamen, si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat; et si Æduis de injuriis, quas ipsis focisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant; sese cum iis pacem esse facturum." Divico respondit: "Ita Helvetios à majoribus suis institutos esse, uti obfides accipere, non dare consueverint: ejus rei pop. Rom. esse testem." Hoc responso dato, discessit.

XV. Postero die castra ex loco movent. Idem facit Cæsar; equitatumque omnem ad numerum quatuor millium, quem ex omni Provinciâ et Æduis atque eorum sociis coactum habebat, præmittit; qui videant, quas in partes hostes iter faciant. Qui, cupidiùs novissimum agmen insecuti, alieno loco, cum equitatu Helvetiorum prælium committunt; et pauci de nostris cadunt. Quo prælio sublati Helvetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audaciùs subsistere, nonnunquam ex novissimo agmine prælio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos à prælio continebat; ac satîs habebat in præsentia hostem rapinis, pabulationibus, populationibusque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti, inter novissimum hostium agmen et nostrum primum, non amplius quinis aut senis millibus passuum interesset.

XVI. Interim quotidie Cæsar Æduos frumentum, quod essent publicè polliciti, flagitare. Nam propter frigori (quòd Gallia sub Septemtrionibus, ut antè dictum est, posita est) non modò frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satîs magna copia suppetebat. Eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea minùs uti poterat, quòd iter ab Arare Helvetii averterant; à quibus discedere volebat. Diem ex dei ducere Ædui; conferri, comportari, adesse dicere. Ubi se diutiùs duci intellexit; et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret;

ret: convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco, et Lisco, qui summo magistratui præerat (quem Vergobretum appellant Ædui, qui creatur annuus, et vitæ necisque in suos habet potestatem,) graviter eos accusat; quod, "quum neque enim, neque ex
" agris sumi posset, tam necessario tempore, tam
" propinquis hostibus, ab iis non sublevetur; præ-
" fertim quum magna ex parte eorum precibus ad-
" ductus bellum susceperit;" multò etiam gravius,
" quod sit destitutus" queritur.

XVII. Tum demum Liscus, oratione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: "Esse non-
" nullos, quorum auctoritas apud plebem pluri-
" mum valeat; qui privati plus possint, quàm ipsi
" magistratus: hos seditiosâ atque improbâ orati-
" one multitudinem deterrere, ne frumentum con-
" ferant; quòd præstare dicant, si jam principatum
" Galliæ obtinere non possint, Gallorum quàm Ro-
" manorum imperia perferre; neque dubitare deb-
" eant, quin si Helvetios superaverint Romani, unâ
" cum reliquâ Galliâ Ædvis libertatem sint erepturi.
" Ab iisdem nostra consilia, quæque in castris ge-
" rantur hostibus enunciari: hos à se coerceri non
" posse. Quin etiam, quòd necessariò rem Cæsari
" enunciarit, intelligere sese, quanto id cum peri-
" culo fecerit; et ob eam causam, quàm diu potu-
" erit, tacuisse."

XVIII. Cæsar hac oratione Liscī, Dumnorigem Divitiaci fratrem designari sentiebat: sed, quod pluribus præsentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liscum retinet. Quærit ex solo ea, quæ in conventu dixerat: Dicit liberiùs atque audaciùs. Eadem secretò ab aliis quærit; reperit esse vera: “Ipsū esse Dumnorigem summā
 “audaciā, magnā apud plebem propter liberalita-
 “tem gratiā, cupidum rerum novarum: complures
 “annos portoria, reliquaque omnia Æduorum vec-
 “tigalia, parvo pretio redempta habere; propterea
 “quod, illo licente, contra liceri audeat nemo.
 “His rebus et suam rem familiarem auxisse, et
 “facultates ad largiendum magnas comparasse:
 “magnum numerum equitatūs suo sumptu semper
 “alere et circum se habere. Neque solū domi,
 “sed etiam apud finitimas civitates, largiter posse:
 “Atque hujus potentiæ causā matrem in Bitūrigi-
 “bus homini illic nobilissimo ac potentissimo, col-
 “locasse: ipsum ex Helvetiis uxorem habere: so-
 “rorem ex matre, et propinquas suas, nuptum in
 “alias civitates collocasse: Favere et cupere Helve-
 “tiis, propter eam affinitatem: Odisse etiam suo
 “nomine Cæsarem, et Romanos; quod eorum ad-
 “ventu potentia ejus diminuta, et Divitiacus frater
 “in antiquum locum gratiæ atque honoris sit resti-
 “tutus. Si quid accidat Romanis, summam in
 “spem regni per Helvetios obtinendi venire: im-
 “perio populi Rom. non modò de regno, sed etiam
 “de eā, quam habeat, gratiā desperare.” Reperi-
 ebat:

ebat etiam Cæsar inquirendo; quod prælim equestre adversum paucis antè diebus esset factum, initium ejus fugæ à Dumnorige atque ejus equitibus factum esse; (nam equitatu, quem auxilio Cæsari Ædui miserant, Dumnorix præerat;) eorumque fugæ reliquum esse equitatum perterritum.

XIX. Quibus rebus cognitis, quum ad has suspiciones, certissimæ res accederent; quod per fines Sequanorum Helvetios transduxisset; quod obsides inter eos dandos curasset; quod ea omnia non modo injussu suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis, fecisset; quod à magistratu Æduorum accusaretur: satis esse causæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris summum in populum R. studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam cognoverat: Nam, ne ejus supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque priùs quàm quidquam conaretur, Diviacum ad se vocari jubet; et, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliarum provinciæ, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit, quæ ipso, præsentè in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta; et ostendit, quæ separatim quisque de eo apud se dixerit. Petit atque hortatur, ut, sine ejus offensione animi, vel

ipse de eo, causâ cognitâ, statuât; vel civitatem statuere jubeat.

XX. Divitiacus multis cum lacrimis Cæsarem complexus obsecrare cœpit, “ne quid gravius in
“ fratrem statueret: Scire se, illa esse vera: nec
“ quenquam ex eo plus, quàm se, doloris capere;
“ propterea quòd, (quum ipse gratiâ plurimum do-
“ mi atque in reliquâ Galliâ, ille minimum prop-
“ ter adolescentiam posset,) per se crevisset: Qui-
“ bus opibus ac nervis, non solùm ad minuendam
“ gratiam, sed pæne ad perniciem suam uteretur:
“ Sese tamen et amore fraterno et existimatione
“ vulgi commoveri. Quòd si quid ei à Cæsare
“ gravius accidisset, cùm ipse eum locum amicitiae
“ apud eum teneret, neminem existimaturum non
“ suâ voluntate factum; quâ ex re futurum, uti
“ totius Galliæ animi à se averterentur.” Hæc
quum pluribus verbis flens à Cæsare peteret, Cæsar
ejus dexteram prehendit: Consolatus, rogat finem
orandi faciat: Tanti ejus apud se gratiam esse of-
tendit, uti et Reipubl. injuriam, et suum dolorem,
ejus voluntati ac precibus condonent. Dumnorigem
ad se vocat; fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat,
ostendit; quæ ipse intelligat, quæ civitas que-
ratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus
omnes suspiciones vitet. Præterita se Divitiaco fra-
tri condonare dicit: Dumnorigi custodes ponit; ut,
quæ agat, quibuscum loquatur scire possit.

XXI. Eodem

XXI. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub montem confedisse, millia passuum ab ipsius castris octo; qualis esset natura montis, et qualis in circuitu adscensus, qui cognoscerent, misit. Renunciatum est, facilem esse. De tertiâ vigiliâ T. Labienum legatum pro Prætorē cum duabus legionibus, et iisdem ducibus, qui iter cognoverat, summum jugum montis adscendere jubet: quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de quartâ vigiliâ eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit; equitatumque omnem ante se mittit. P. Confidius, qui rei militaris peritissimus habebatur, et in exercitu L. Sullæ, et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur.

XXII. Primâ luce, quum summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset; neque ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus, aut Labieni, cognitus esset; Confidius; equo admissō, ad eum accurrit: dicit montem, quem à Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se ex Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit; aciem instruit Labienus, ut erat ei præceptum à Cæsare, ne prælium committeret, nisi ipsius copię prope hostium castra visæ essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato, nostros expectabat, prælioque abstinebat. Multo denique die per exploratores cognovit Cæsar, et montem à suis teneri,

et hostes castra movisse, et Confidium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciasse. Eo die, quo consuêrat intervallo, hostes sequitur; et millia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

XXIII. Postridie ejus diei; quod omnino biduum supererat, quum exercitui frumentum metiri oporteret; et quod à Bibracte, oppido Æduorum longè maximo ac copiosissimo, non ampliùs millibus passuum XVIII. aberat; rei frumentariæ prospiciendum existimavit: et iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Æmili, decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere existimarent, eò magis, quod pridie, superioribus locis occupatis, prælium non commisissent; sive quod re frumentariâ intercludi posse considerent; commutato consilio, atque itinere converso, nostros à novissimo agmine insequi ac laceßere cœperunt.

XXIV. Postquam id animus advertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit; equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranarum; ita, uti supra se in summo jugo duas legiones, quas in Galliâ citeriore proximè conscripserat, et omnia auxilia collocaret; ac totum montem hominibus compleret. In-

terea

terea sarcinas in unum locum conferri, et eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. Helvetii, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt. Ipsi, confertissimâ acie, rejeçto nostro equitatu, phalange factâ, sub primum nostram aciem successerunt.

XXV. Cæsar, primùm suo, deinde omnium, è conspectu remotis equis, ut, æquato periculo, spem fugæ tolleret; cohortatus suos, prælium commisit. Milites, è loco superiore pilis-missis, facilè hostium phalangem perfregerunt. Eâ disjeçtâ, gladiis distinctis, in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quòd, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis, quum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, finistrâ impeditâ, satis commodè pugnare poterant: multi ut, diu jactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, et nudo corpore pugnare. Tandem, vulneribus defessi, et pedem referre, et quòd mons suberat circiter mille passuum, eò se recipere cœperunt. Capto monte, et succedentibus nostris; Boii et Tulingi, qui hominum millibus circiter xv agmen hostium claudabant, et novissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumvenire; et id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare et prælium redintegrare cœperunt. Romani conversa signa tripartitò intulerunt: prima ac secunda acies, ut victis ac submotis resisteret; tertia, ut venientes exciperet.

XXVI. Ita,

XXVI. Ita, ancipiti prælio, diu atque acriter pugnatum est. Diutius quum nostrorum impetum sustinere non possent, alteri se, ut cœperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt. Nam hoc toto prælio, quum ab horâ septima ad vesperam pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est; propterea quòd pro vallo carros objecerant, eo è loco superiore in nostros venientes tela conjiciebant, et nonnulli inter carros rotasque mataras ac tragulas subiciebant, nostrosque vulnerabant. Diu quum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri positi sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus è filiis captus est. Ex eo prælio circiter millia hominum cxxx superfuerunt: eaque totâ nocte continenter ierunt: Nullam partem noctis itinere intermissio, in fines Lingonum die iv pervenerunt; quum et propter vulnera militum, et propter sepulturam occisorum, nostri triduum morati, eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingones litteras nunciosque misit, ne eos frumento, neve aliâ re, juvarent: qui si juvissent, se eodem loco illos, quo Helvetios, habiturum. Ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi cœpit.

XXVII. Helvetii, omnium rerum inopiâ adducti, legatos de deditioe ad eum miserunt. Qui quum eum in itinere convenissent; seque ad pedes projecissent; suppliciterque locuti, flentes pacem petissent;

sent; atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum expectare iussisset; paruerunt. Eò postquam Cæsar pervenit; obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur, et conferuntur: nocte intermissâ, circiter hominum millia vi ejus pagi, qui Urbigenus appellatur; sive timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur; sive spe salutis inducti, quòd, in tantâ multitudine deditiorum, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent; primâ nocte ex castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt.

XXVIII. Quod ubi Cæsar rescivit; quorum per fines ierant, his, uti conquirerent et reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit; reductos, in hostium numero habuit. Reliquos omnes, obditi-
bus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos, in fines suos, unde erant profecti, reverti iussit, et quòd, omnibus frugibus amissis, domi nihil erat quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit ut his frumenti copiam facerent: ipsos, oppida vicosque, quos incenderant, restituere iussit. Id ea maximè ratione fecit, quòd noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare; ne, propter bonitatem agrorum, Germani, qui trans Rhenum incolunt, è suis finibus in Helvetiorum fines transirent, et finitimi Galliæ provinciæ Allobrogibusque essent. Boios, petentibus Æduis (quòd egregiâ virtute erant cogniti) ut in finibus suis collocarent,

collocarent, concessit : Quibus illi agros dederunt ; quosque postea in parem juris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, receperunt.

XXIX. In castris Helvetiorum, tabulæ repertæ sunt litteris Græcis confectæ, et ad Cæsarem perlatae ; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum qui arma ferre possent ; et item separatim pueri, senes, mulieresque. Quarum omnium rerum summa erat, capitum Helvetiorum millia cclxiii ; Tulingorum, millia xxxvi ; Latobrigorum, xiv ; Rauracorum, xxiii ; Boiorum, xxxii ; ex his, qui arma ferre possent, ad millia xcii. Summa omnium fuerat ad millia cccclxviii. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar imperaverat, repertus est numerus, millium ex.

XXX. Bello Helvetiorum confecto ; totius fere Galliae legati, principes civitatum, ad Cæsarem gratulatum convenerunt. “Intelligere sese, tametsi
“pro veteribus Helvetiorum injuriis populus R. ab
“iis pœnas bello repetisset, tamen eam rem non
“minùs ex usu terræ Galliae quàm populi R. acci-
“disse : propterea quòd eo consilio florentissimis
“rebus domos suas Helvetii reliquissent, ut toti
“Galliae bellum inferrent, imperioque potirentur :
“locumque domicilio ex magnâ copiâ deligerent,
“quem ex omni Galliâ opportunissimum ac fruc-
“tuosissimum judicassent ; reliquasque civitates su-
“pendiarias

pendiarias haberent." Petierunt, uti "sibi concilium totius Galliae in diem certam indicere, idque Cæsaris voluntate facere, liceret; Sese habere quasdam res, quas è communi consensu ab eo petere vellent". Eâ re permissâ, diem concilio constituerunt; et jurejurando, ne quis enunciaret, nisi quibus communi concilio mandatum esset, inter se sanxerunt.

XXXI. Eo concilio dimisso, iidem principes civitatum, qui antè fuerant, ad Cæsarem reverterunt; petieruntque, uti sibi secretò de suâ omniumque salute cum eo agere liceret. Eâ re impetratâ, sese omnes flentes Cæsari ad pedes projecerunt: "Non minùs se id contendere et laborare, ne ea, quæ dixissent, enunciarentur, quàm uti ea, quæ vel-
 "lent, impetrarent; propterea quòd, si enunciatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent." Locutus est pro his Divitiacus Æduus: "Galliae totius factiones esse duas; harum alterius principatum tenere Æduos, alterius Arvernos. Hi quum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvern-
 "nis Sequanisque Germani mercede accerferentur. Horum primò circiter millia xv Rhenum transisse: posteaquam agros et cultum et copias Gallorum homines feri ac barbari adamâssent, trans-
 "ductos plures: nunc esse in Galliâ ad c et xx millium numerum: cum his Æduos, eorumque
 "clientes, semel atque iterum armis contendisse;
 "magnam

“ magnam calamitatem pulsos accepisse; omnem
“ nobilitatem, omnem Senatum, omnem equitatum
“ amisisse. Quibus præliis calamitatibusque frac-
“ tos qui et suâ virtute et populi R. hospitio atque
“ amicitia plurimum antè in Gallia potuissent, co-
“ actos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civi-
“ tatis, et jurejurando civitatem obstringere, sese
“ neque obsides repetituros, neque recusaturos quo
“ minùs perpetuò sub illorum ditione atque im-
“ perio essent. Unum se esse ex omni civitate Æ-
“ duorum, qui adduci non potuerit, ut juraret,
“ aut suos liberos obsides daret. Ob eam rem se
“ ex civitate profugisse, et Romam ad Senatum ve-
“ nisse, auxilium postulatum; quòd solus neque
“ jurejurando, neque obsidibus teneretur. Sed pe-
“ jùs victoribus Sequanis, quàm Æduis victis acci-
“ disse: propterea quòd Ariovistus, Rex Germano-
“ rum, in eorum finibus confedisset; tertiamque
“ partem agri Sequani, qui esset optimus totius
“ Gallia, occupavisset; et nunc de alterâ parte
“ tertiâ Sequanos decedere juberet, propterea quòd
“ paucis mensibus antè Harndum millia hominum
“ xxiv ad eum venissent, quibus locus ac sedes
“ pararentur. Futurum esse paucis annis uti om-
“ nes è Gallia finibus pellerentur, atque omnes
“ Germani Rhenum transirent: neque enim conse-
“ rendum esse Gallicum cum Germanorum agro
“ neque hanc consuetudinem victûs cum illò com-
“ parandam”. Ariovistum autem, ut semel Gallo-

"rum copias prælio vicerit, quod prælium factum
 "sit Amagetobriæ; superbè et crudeliter imperare,
 "obsides nobilissimi cujusque liberos pascere, et in
 "eos omnia exempla cruciatûs edere, si qua res
 "non ad nutum aut ad voluntatem ejus facta sit.
 "Hominem esse barbarum, iracundum, temera-
 "rium: non posse ejus imperia diutiùs sustineri.
 "Nisi quid in Cæsare populoque R. sit auxilii om-
 "nibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii
 "fecerunt, ut domo emigrent; aliud domicilium,
 "alias sedes, remotas à Germanis, petant; fortu-
 "namque, quæcunque accidar, experiantur. Hæc
 "si enunciata Ariovisto sint, non dubitare quin de
 "omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissi-
 "mum supplicium sumat. Cæsarem, vel auctori-
 "tate suâ atque exercitûs, vel recenti victoriâ vel
 "nomine populi R. deterrere posse, ne major mul-
 "titude Germanorum Rhenum transducatur; Gal-
 "liamque omnem ab Ariovisti injuriâ posse defen-
 "dere."

XXXII. Hæc oratione à Divitiaco habitâ; om-
 nes, qui aderant, magno fletu auxilium à Cæsare
 petere cœperunt. Animadvertit Cæsar, unos ex
 omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas
 cæteri facerent; sed tristes, capite demisso, terram
 intueri. Ejus rei quæ causâ esset, miratus, ex ipsis
 quæsit. Nihil Sequani respondere, sed in eâdem
 tristitiâ taciti permanere. Quum ab iis sæpiùs quæ-
 reret, neque ullam omnino vocem exprimere posset;

idem Divitiacus Æduus respondit, "Hoc esse mi-
 " feriorum gravioremque fortunam Sequanorum,
 " quàm reliquorum; quòd soli nec in occulto qui-
 " dem queri, nec auxilium implorare auderent;
 " absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram
 " adesset, horrerent; propterea quòd reliquis ta-
 " men fugæ facultas daretur; Sequanis verò, qui
 " intra fines suos Ariovistum recepissent, quorum
 " oppida omnia in potestate ejus essent, omnes cru-
 " ciatus essent perferendi."

XXXIII. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum
 animos verbis confirmavit: pollicitusque est, "sibi
 " eam rem curæ futuram: magnam se habere spem,
 " et beneficio suo et auctoritate adductum Ariovis-
 " tum, finem injuriis facturum." Hâc oratione
 habitâ, consilium dimisit. Et secundum ea multæ
 res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitan-
 dam et suscipiendam putaret: Imprimis, quòd Æ-
 duos, fratres consanguineosque sæpenumero ab Se-
 natu appellatos, in servitute atque in ditione videbat
 Germanorum teneri; eorumque obsides esse apud
 Ariovistum ac Sequanos intelligebat: quod, in tan-
 to imperio populi Romani, turpissimum sibi et Rei-
 publicæ esse arbitrabatur. Paulatim autem Ger-
 manos consuescere Rhenum transire, et in Galliam
 magnam eorum multitudinem venire, populo Ro-
 mano periculosum videbat. Neque sibi homines
 feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin,
quum omnem Galliam occupassent, ut antè Cimbri
 Teutonique

Teutonique fecissent, in Provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent: praesertim quum Sequanos à Provinciâ nostrâ Rhodanus divideret. Quibus rebus quàm maturrimè occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur.

XXXIV. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut
 “ aliquem locum medium utriusque colloquio deli-
 “ geret; velle sese de Rep. et summis utriusque
 “ rebus cum eo agere.” Et legationi Ariovistus re-
 spondit: “ Si quid ipsi à Caesar opus esset, sese ad
 “ eum venturum fuisse; si quid ille se velit, illum
 “ ad se venire oportere. Præterea, se neque sinè
 “ exercitu in eas partes Galliae venire audent, quas
 “ Caesar possideret; neque exercitum, sinè magno
 “ comitatu atque emolumento, in unum locum
 “ contrahere posse. Sibi autem mirum videri, quid
 “ in suâ Galliâ, quam bello vicisset, aut Caesari,
 “ aut omnino populo Romano, negotii esset.”

XXXV. His responsis ad Caesarem relatis, iterum ad eum Caesar legatos cum his mandatis mittit:
 “ Quoniam, tanto suo populique Romani beneficio
 “ affectus, (quum in consulatu suo rex atque ami-
 “ cus à Senatu appellatus esset,) hanc sibi populo-
 “ que Romano gratiam referret, ut in colloquium
 “ venire invitatus gravaretur, neque de comuni
 “ re dicendum sibi et cognoscendum putaret; hæc
 D. 2 “ esse,

“ esse, quæ ab eo postularet; primum, ne quan-
 “ multitudinem hominum ampliùs trans Rhenum
 “ in Galliam transduceret: deinde obsides, quos
 “ haberet ab Æduis, redderet; Sequanisque per-
 “ mitteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus
 “ reddere illis liceret: neve Æduos injuriâ lace-
 “ ret: neve his, sociisve eorum, bellum inferret.
 “ Si id ita fecisset; sibi populoque Rom. perpe-
 “ tuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram,
 “ Si non impetraret; quoniam, M. Messalâ, M.
 “ Pisonæ, Coss. Senatus censuisset, uti, quicunque
 “ Galliam provinciam obtineret, quod commodo
 “ Reipublicæ facere posset, Æduos cæterosque ami-
 “ cos populi Romani defenderet; se Æduorum in-
 “ jurias non neglecturum.”

XXXVI. Ad hæc Ariovistus respondit: “ Jus esse
 “ belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quem-
 “ admodum vellent, imperarent: itidem populum
 “ Romanum victis non ad alterius præscriptum, sed
 “ ad suum arbitrium, imperare consueſſe. Si ipse
 “ populo Rom. non præscriberet, quemadmodum
 “ suo jure uteretur; non oportere se à populo Ro-
 “ mano in suo jure impediri. Æduos sibi, quoniam
 “ belli fortunam tentâſſent, et armis congressi ac
 “ superati essent, stipendiarios esse factos. Mag-
 “ nam Cæsarem injuriam facere, qui suo adventu
 “ vestigia sibi deteriora faceret. Æduis se obli-
 “ des redditurum non esse: neque iis, neque eorum
 “ sociis, injuriâ bellum illaturum; si in eo mane-
 “ rent,

“rent, quod convenisset, stipendiumque quotannis
 “penderent: Si id non fecissent: longè ab his fra-
 “ternum nomen populi Romani abfuturum. Quòd
 “sibi Cæsar denunciaret se Æduorum injurias non
 “neglecturum; neminem secum sine suâ pernicie
 “contendisse. Quum vellet, congredieretur: intel-
 “lecturum quid invicti Germani, exercitatissimi in
 “armis, qui intra annos xiv tectum non subissent,
 “virtute possent.”

XXXVII. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referabantur; et legati ab Æduis et Treviris veniebant: Ædúi, questum, quod “Harudes qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese, ne obsidibus quidem datis, pacem Ariovisti redimere potuissent:” Treviri autem, “pagos centum Suevorum ad ripam Rheni confedisse, qui Rhenum transire conarentur; iis præesse Nafuam et Cimberium fratres.” Quibus rebus Cæsar vehementer commotus maturandum sibi existimavit. ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti sese conjunxisset, minùs facile resisti posset. Itaque, re frumentariâ quàm celerrimè potuit comparatâ, magnis itineribus ad Ariovistum contendit.

XXXVIII. Quum tridui viam processisset; nunciatum est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere; triduique viam

à suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere præcavendum sibi Cæsar existimabat. Namque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas: idque naturâ loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem; propterea quòd flumen Dubis, ut circino circumductum, penè totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod non est amplius pedum DC, quâ flumen intermittit, mons continet magnâ altitudine ita ut radices ejus montis ex utrâque parte ripæ fluminis contingant: Hunc murus circumdatus arcem efficit, et cum oppido conjungit. Huc Cæsar magnis diurnis nocturnisque itineribus contendit; occupatoque oppido, ibi præsidium collocat.

XXXIX. Dum paucos dies ad Vefontionem, rei frumentariæ com meatûsque causâ. moratur: ex percunctatione nostrorum, vocibusque Gallorum ac mercatorem, (qui "ingenti magnitudine corporum
" Germanos, incredibili virtute atque exercitatione
" in armis esse" prædicabant; "sæpenumero sese
" cum iis congressos, ne vultum quidem atque a-
" ciem oculorum ferre potuisse;") tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque pertubaret. Hic primùm ortus est timor à tribunis militum ac præfectis, reliquisque, qui ex urbe, amicitiae causâ, Cæsarem secuti, magnum periculum miserabantur; quòd non magnum in re militari usum habebant
Quorum

Quorum alius, aliâ causâ illarâ, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret; petebat, ut ejus voluntate discedere liceret: Nonnulli, pudore adducti, ut timoris suspensionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere, neque interdum lacrymas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgò totis castris testamenta obsignabantur. Horum vocibus ac timore, paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites centurionesque, qui- que equitatu præerant perturbantur. Quî se ex his minùs timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, et magnitudinem sylvarum, quæ inter eos atque Ariovistum intercederent, aut rem frumentarium, ut satis commodè supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæsari renunciabant; cùm castra moveri ac signa ferri jussisset, non fore dicto audientes milites, neque, propter timorem, signa laturos.

XL. Hæc quum animadvertisset Cæsar; convocato concilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit: “Primùm, quòd, aut quam in partem, aut quo
“concilio ducerentur, sibi quærendum aut cogi-
“tandum putarent. Ariovistum, se Consule, cupi-
“diffimè populi Romani amicitiam adperisse. Cur
“hunc tam temere quisquam ab officio discessurum
“judicaret? Sibi quidem persuaderi, cognitis suis
“postulatis,

“ postulat, atque æquitate conditionum perspectâ,
“ eum neque suam neque populi Romani gratiam
“ repudiaturum. Quod si, furore atque amentia
“ impulsus, bellum intulisset; quid tandem vere-
“ rentur? Aut cur de sua virtute, aut de ipsius
“ diligentia desperarent? Factum ejus hostis peri-
“ culum patrum nostrorum memoriâ, quum, Cim-
“ bris et Tentonis à C. Mario pulsus, non minorem
“ laudem exercitus, quàm ipse imperator, meritis
“ videbatur. Factum etiam nuper in Italiâ, servili
“ tumultu; quos tamen aliquid usus ac disciplina
“ quam à nobis acceperant, sublevarent: Ex quo
“ judicari posset, quantum haberet in se boni con-
“ stantia; propterea quòd, quos aliquamdiu inermes
“ sine causâ timuissent, hos postea armatos ac
“ victores superâssent. Denique Germanos hos esse
“ eosdem, quibuscum sæpenumero Helvetii con-
“ gressi, non solum in suis, sed etiam in illorum
“ finibus plerumque superâssent; qui tamen pares
“ esse nostro exercitui non potuerint. Si quos ad-
“ versum prælium, et fuga Gallorum, commove-
“ ret; hos, si quærerent, reperire posse, diuturni-
“ tate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, quum
“ multos menses castris ac paludibus se continuisset,
“ neque sui potestatem fecisset, desperantes jam de
“ pugnâ et dispersos subito adortum, magis ratione
“ ac consilio quàm virtute vicisse. Cui rationi con-
“ tra homines barbaros atque imperitos locus fuisset,
“ hâc ne ipsum quidem sperare nostros exerci-
“ tus capi posse. Qui suum timorem in rei frui-
“ mentaria

"mentariæ simulationem, angustiasque itinerum,
 "conferrent; facere adroganter: quum aut de
 "officio Imperatoris desperare, aut ei præscribere,
 "viderentur. Hæc sibi esse curæ: frumentum Se-
 "quanos, Leucos, Lingones subministrare: jamque
 "esse in agris frumenta matura. De itinere, ipsos
 "brevi tempore judicaturos. Quòd non fore dicto
 "audientes milites, neque signa latu-ri dicantur:
 "nihil se eâ re commoveri: Scire enim, quibus-
 "cumque exercitus dicto audiens non fuerit; aut,
 "malâ re gestâ, fortunam defuisse; aut, aliquo fa-
 "cinore comperto, avaritiam esse convictam: Suam
 "innocentiam, perpetuâ vitâ; felicitatem, Helve-
 "tiorum bello esse perspectam. Itaque se, quod
 "in longiorem diem collaturus esset, repræsentatu-
 "rum; et proxima nocte, de quartâ vigiliâ, castra
 "moturum: ut quamprimùm intelligere posset,
 "utrùm apud eos pudor atque officium, an timor,
 "plus valeret. Quòd si præterea nemo sequatur,
 "tamen se cum solâ decimâ legione iturum, de
 "quâ non dubitaret; sibi-que eam Prætoriam cor-
 "hortem futuram." Huic legioni et Cæsar in-
 "dulserat præcipuè, et propter virtutem confidebat
 maximè.

XLI. Hâc oratione habitâ, mirum in modum
 conversæ sunt omnium mentes, summaque alacritas
 et cupiditas belli gerendi innata est: princepsque
 decima legio per tribunos militum ei gratias egit,
 quòd de se optimum iudicium fecisset; seque esse
 ad

ad bellum gerendum paratissimam confirmavit: inde reliquæ legiones per tribunos militum et primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæsari satisfacerent: "Se neque unquam dubitâsse, neque timuisse; neque de summâ belli suum iudicium, sed Imperatoris esse, existimavisse." Eorum satisfactione acceptâ; et itinere exquisito per Divitiacum, (quod ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat,) ut millium ampliùs quadraginta circuitu locis apertis exercitum duceret; de quartâ vigiliâ, uti dixerat, profectus est. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est; Ariovisti copias à nostris millibus passuum LV et XX abesse.

XLII. Cognitio Cæsaris adventu, Ariovistus legatos ad eum mittit: "quod antea de colloquio postulâset, id per se fieri licere; quoniam propiùs accessisset, seque id sine periculo facere posse existimaret." Non respuit conditionem Cæsar: jamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegâset, ultro polliceretur: magnamque in spem veniebat, pro suis tantis populique Romani in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore, uti pertinaciâ desisteret. Dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim quum sæpe ultro citroque legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, "ne quem perditem ad colloquium Cæsar adduceret: vereri se, ne per infidias ab eo circumveniretur: uterque cum equi-

" tatu

“tatu veniret : aliâ ratione se non esse venturum.”
 Cæsar, quod neque colloquium, interpositâ causâ,
 tolli volebat : neque salutem suam Gallorum equi-
 tatui committere audebat : commodissimum esse sta-
 tuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legi-
 onarios eò milites legionis decimæ, cui maximè
 confidebat imponere : ut præsidium quàm amicissi-
 mum, si quid opus factò esset, haberet. Quod cùm
 fieret, non irridiculè quidam ex militibus decimæ
 legionis dixit ; “ Plus, quàm pollicitus esset, Cæsa-
 rem facere : pollicitum, in cohortis prætoris loco
 decimam legionem habiturum : nunc, ad equum
 rescribere.”

XLIII. Planities erat magna, et in eâ tumulus
 terreus fatis grandis. Hic locus æquo ferè spatio
 ab castris utrisque aberat. Eò, ut erat dictum, ad
 colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam equis
 devexerat, passibus cc ab eo tumulo constituit : item
 equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ario-
 vistus, ut ex equis colloquerentur, et, præter se,
 denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. Ubi
 eò ventum est ; Cæsar, initio orationis, sua Sena-
 tûsque in eum beneficia commemoravit ; “ quod
 rex appellatus esset à Senatu, quod amicus ;
 “ quod munera amplissima missa : quare rem et
 “ paucis contigisse, et à Romanis pro maximis ho-
 “ minum officiis consuevisse tribui” docebat : “ il-
 “ lum, quum neque aditum neque causam postu-
 “ landi justam haberes, beneficio ac liberalitate suâ

“ ac Senatûs, ea præmia consecutum.” Docebat
 etiam, “ quàm veteres quàmque iustæ causæ ne-
 “ cessitudinis ipsis cum Æduis intercederent; quæ
 “ Senatûs consulta, quoties, quàmque honorifica,
 “ in eos facta essent: ut, omni tempore, totius
 “ Galliæ principatum Ædui tenuissent, priùs etiam
 “ quàm nostram amicitiam appetissent: Populi Ro-
 “ mani hanc esse consuetudinem, ut socios atque
 “ amicos non modò nihil sui deperdere, sed gratiâ,
 “ dignitate, honore auctos velit esse. Quod verò
 “ ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis
 “ eripi quis pati posset?” Postulavit deinde eadem,
 quæ legatis in mandatis dederat; “ ne aut Æduis,
 “ aut eorum sociis, bellum inferret; obsides red-
 “ deret; se nullam partem Germanorum domum
 “ remittere posset, at ne quos ampliùs Rhenum
 “ transire pateretur.”

XLIV. Ariovistus ad postulata Cæsaris pauca
 respondit; de suis virtutibus multa prædicavit;
 “ Transisse Rhenum sese non suâ sponte, sed roga-
 “ tum et accersitum à Gallis: non sine magnâ spe
 “ magnisque præmiis, domum propinquosque reli-
 “ quisse: Sedes habere in Galliâ, ab ipsis concessas,
 “ obsides, ipsorum voluntate datos; stipendium,
 “ jure belli, quod victores victis imponere consue-
 “ verint: Non sese Gallis, sed Gallos sibi, bellum
 “ intulisse: omnes Galliæ civitates ad se oppugnan-
 “ dum venisse, ac contra se castra habuisse; eas
 “ omnes copias, uno abs se prælio fusas ac supera-
 “ decertare;

tas esse. Si iterum experiri velint; paratum se
 decertare: sin pace uti malint; iniquum esse de
 stipendio recusare, quod suâ voluntate ad id tem-
 pus pependerit. Amicitiam populi Romani sibi
 ornamento et præsidio, non detrimento, esse oportere; idque se eâ spe petisse. Si per populum
 Romanum stipendium remittatur; et dedititi-
 subtrahantur; non minùs libenter sese recusatu-
 rum populi Romani amicitiam, quàm appetierit.
 Quòd multitudinem Germanorum in Galliam
 transducatur; id se suû muniendi, non Galliæ im-
 pugnandæ, causâ facere: ejus rei testimonium
 esse, quòd, nisi rogatus, non venerit; et quòd
 bellum non intulerit, sed defenderit. Se priùs
 in Galliam venisse, quàm populum Romanum:
 Nunquam ante hoc tempus exercitum populi
 Romani, Galliæ provinciæ fines egressum. Quid
 sibi vellet, cur in suas possessiones veniret? Pro-
 vinciam suam esse hanc Galliæ, non illam
 nostram. Ut sibi concedi non oporteret, si in
 nostros fines impetum faceret; sic iterum nos
 esse iniquos, quòd in suo jure se interpollaremus.
 Quòd ex S. C. Æduos appellatos amicos diceret;
 non tam barbarum se, neque tam imperitum esse
 rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum
 proximo Æduos Romanis auxilium tulisse, neque
 ipsos in his contentionibus, quas Ædui secum
 cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani
 usos esse. Debere se suspicari, simulatâ Cæsarem
 amicitia, quod exercitum in Galliâ habeat, su-
 E
 opprimendi

“ opprimendi causâ habere. Quòd nisi decedat,
 “ atque exercitum deducat ex his regionibus, sese
 “ illum non pro amico, sed pro hoste habiturum;
 “ Quòd si eum interfecerit; multis sese nobilibus,
 “ principibusque populi Romani, gratum esse fac-
 “ turum. Id se ab ipsis per eorem nuncios com-
 “ pertum habere; quorum omnium gratiam atque
 “ amicitiam ejus morte redimere posset. Quòd si
 “ discessisset, ac liberam sibi possessionem Galliæ
 “ tradidisset; magno se illum præmio remuneratu-
 “ rum, et, quæcunque bella geri vellet, sine ullo
 “ ejus labore et periculo confecturum.”

XLV. Multa à Cæsare in eam sententiam dicta
 sunt quare “ negotio desistere non posset; et ne-
 “ que suam neque populi Romani consuetudinem
 “ pati, uti optimè meritos socios defereret; neque
 “ se judicare Galliam potius esse Ariovisti, quàm
 “ populi Romani. Bello superates esse Arvernos
 “ et Rutenos, à Q. Fabio maximo; quibus populus
 “ Romanus ignovisset, neque in provinciam rede-
 “ gisset, neque stipendium imposuisset. Quòd si
 “ antiquissimum quodque tempus spectari oportere-
 “ ret; populi Romani justissimum esse in Galliâ
 “ imperium: si judicium Senatûs servari oporteret,
 “ liberam debere esse Galliam, quam bello victam
 “ suis legibus uti voluisset.”

XLVI, Dum hæc in colloquio geruntur; Cæsari
 nunciatum est, equites Ariovisti propius tumulum
 accedere,

accedere, et ad nostros adequitare; lapides telaque in nostros conjicere. Cæsar loquendi finem fecit, seque ad suos recepit; suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes rejicerent. Nam etsi sine ullo periculo legionis delectæ, cum equitatu prælium fore videbat; tamen committendum non putabat, ut, pulsus hostibus, dici posset eos à se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, quâ arrogantia in colloquio Ariovistus usus, omni Galliâ Romanis interdixisset; impetumque in nostros, ejus equites fecissent; eaque res colloquium diremisset: multò major alacritas, studiumque pugnandi majus exercitui injectum est.

XLVII. Biduo post, Ariovistus legatos ad Cæsarem mittit; “velle se de his rebus, quæ inter
 “ eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum
 “ eo: Utî aut iterum colloquio diem constitueret;
 “ aut, si id minùs vellet, ex suis legatis aliquem ad
 “ se mitteret.” Colloquendi causa Cæsari visa non est; et eò magis, quòd, pridie ejus diei, Germani retineri non potuerant, quin in nostros tela conjicerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, et hominibus feris objecturum, existimabat. Commodissimum visum est, C. Valerium Procellum, C. Valerii Caburi filium, summâ virtute et humanitate adolescentem, (cujus pater à C. Valerio Flacco civitate donatus erat,) et propter fidem et propter linguæ Gallicæ scientiam, quâ

multâ jam Ariovistus longinquâ consuetudine utebatur; et, quòd in eo peccandi Germanis causa non esset; ad eum mittere: et M. Mettium, qui hospitio Ariovisti usus erat. His mandavit, ut, quæ diceret Ariovistus, cognoscerent, et ad se referrent. Quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset; exercitu suo præsentem, exclamavit: "Quid ad se venirent? speculandi causâ?" Conantes dicere prohibuit, et in catenas conjecit.

XLVIII. Eodem die castra promovit, et millibus passuum VI à Cæsaris castris sub monte confedit. Postridie ejus diei præter castra Cæsaris suas copias transduxit, et millibus passuum II ultra eum castra fecit; eo consilio. ut frumento commeatuque, qui ex Sequanis et Æduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die dies continuos V Cæsar pro castris suas copias produxit, et aciem instructam habuit; ut si vellet Ariovistus prælio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit: Equestri prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant VI: totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi, quos ex omni copiâ singuli singulos, suæ salutis causâ, delegerant: Cum his, in præliis versabantur: Ad hos se equites recipiebant: Hi, si quid erat durius, concurrebant: Si qui, graviore vulnere accepto, equo deciderant; circumfistebant: Si quò erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum;

tanta.

tanta erat horum, exercitatione, celeritas, ut, júbis equorum sublevati, cursum adæquarent.

XLIX. Ubi eum castris sese tenere Cæsar intellexit; ne diutiùs commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus dec ab eis, castris idoneum locum delegit; acieque triplici instructâ, ad eum locum venit. Primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire jussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. Eò circiter hominum numerum XVI millia expedita, cum omni equitatu, Ariovistus misit; quæ copiæ nostros perterrerent, et munitione prohiberent. Nihilò seciùs Cæsar, ut antè constituerat, duas acies hostem propulsare; tertiam opus perficere jussit. Munitis castris; duas ibi legiones reliquit, et partem auxiliorum: quatuor reliquas in castra majora reduxit.

L. Proximo die, instituto suo Cæsar ex castris utrisque copias suas eduxit: paullulumque à majoribus progressus, aciem instruxit; hostibusque pugnandi potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrinque, usque ad vesperum, pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus, multis et illatis et acceptis vulneribus, in castra reduxit. Quum ex captivis quæreret Cæsar, quam-

obrem Ariovistus prælio non decertaret, hanc re-
periebat causam: quòd apud Germanos ea con-
suetudo esset, ut matres familiàs fortibus et vatici-
nationibus declararent, utrùm prælium committi
ex usu esset, necne: eas ita dicere, "Non esse fas
" Germanos superare, si ante novam Lunam præ-
lio contendissent."

LI. Postridie ejus diei Cæsar, præsidio utrisque
castris, quod satis esse visum est relicto, omnes ala-
rios in conspectu hostium pro castris minoribus con-
stituit; (quòd minùs multitudine militum legiona-
riorum, pro hostium numero, valebat;) ut ad spe-
ciem alariis uteretur: Ipse, triplici instructâ acie,
usque ad castra hostium accessit. Tum demum ne-
cessariò Germani suas copias è castris eduxerunt,
generatimque constituerunt; paribusque intervallis
Harudes, Marcomanos, Triboceos, Vangiones, Ne-
metes, Sedusios, Suevos: omnemque aciem suam
rhedis et carris circumdederunt, ne qua spes in fugâ
relinqueretur. Eò mulieres imposuerunt; quæ in
prælium proficiscentes milites, passis crinibus flen-
tes, implorabant ne se in servitutem Romanis trade-
rent.

LII. Cæsar singulis legionibus singulos legatos,
et quæstorem præfecit; uti eos testes suæ quisque
virtutis haberet. Ipse à dextro cornu, quòd eam
partem minimè firmam hostium esse animadverte-
rat, prælium commisit. Ita nostri acriter in hostes,
signo

signo dato, impetum fecerunt: Itaque hostes repente celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes conjiciendi non daretur. Rejectis pilis, comminus gladiis pugnatum est. At Germani celeriter, ex consuetudine suâ, phalange factâ, imperus gladiorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent, et scuta manibus revellerent, et desuper vulnerarent. Quum hostium acies à sinistro cornu pulsa, atque in fugam conversa esset; à dextro cornu vehementer, multitudine suorum, nostram aciem premebant. Id quum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatu præerat; quod expeditior erat, quàm hi qui inter aciem versabantur; tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit.

LIII. Ita prælium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt; neque prius fugere destiterunt, quàm ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerunt. Ibi perpauci aut, viribus confisi, transnatare contenderunt; aut, lintribus inventis, salutem sibi petierunt. In his fuit Ariovistus; qui naviculam deligatam ad ripam nactus, eâ profugit: Reliquos omnes, equites consecuti nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Ariovisti uxores: una Sueva natione, quam domo secum adduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Galliâ duxerat, à fratre missam: Utraque in eâ fugâ periit. Duæ filiæ harum; altera occisa, altera capta est. C. Valerius Procillus, quum à custodibus

custodibus in fugâ trinis catenis vinctus traheretur; in ipsum Cæsarem hostium equitatum persequentem incidit. Quæ quidem res Cæsari non minorem, quàm ipsa victoria, voluptatem attulit: quòd hominem honestissimum provinciæ Galliæ, suum familiarem et hospitem, ereptum è manibus hostium, sibi restitutum videbat; neque ejus calamitate, de tantâ voluptate et gratulatione quidquam fortuna diminuerat. Is, se præsentem, de se ter fortibus consultum dicebat utrùm igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur: Sortium beneficio esse se incolumem. Item M. Metius repertus, et ad eum reductus est.

LIV. Hoc prælio trans Rhenum nunciato; Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt: Quos Ubii, qui proximè Rhenum incolunt, perterritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar, unâ æstate duobus maximis bellis confectis, maturiùs paullo, quàm tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit.

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO,
LIBER II.

ARGUMENTUM.

Quinque bella adversus varias Galliae gentes gesta hoc libro describuntur: Primum adversus Veragros et Sedunos, quod ipso quidem absente, sed ejus auspiciis à legato Galba fuit gestum: Secundam, quod ipse contra Venetos praelio navali confecit: Tertium, quod à legato Titurio Sabino contra Unellos, Aulercos, Eburovices et Lexovios: Quartum quo debellati sunt à P. Crasso Sontiates, et cæteri Aquitani: Quintum adversus Morinos et Menapios, quod propter anni tempus, infidum relinquere coactus est. Quæ omnia tertio Gallici belli anno sunt peracta, qui fuit ab urbe condita ICCXCVIII, Cneio Lentulo Marcellino, L. Marcello Philippo Consulibus.

I. **Q**UUM in Italiam proficisceretur Cæsar: Ser. Galbam cum legione duodecimâ et parte equitatus, in Nantuates, Veragros, Sedunosque misit; Qui à finibus Allobrogum, et lacu Lemano, et

et flumine Rhodano, ad fummas Alpes pertinent. Causſa mittendi fuit; quòd iter per Alpes, quo itinere magno cum periculo magnifque portorii mercatores ire confueverant, pateſceri volebat. Huic permifit, ſi opus eſſe arbitraretur; uti in iis locis legionem, hiemandi cauſſâ, collocaret. Galba, ſecundis aliquot præliis factis, caſtellisq; compluribus eorum expugnatis; miſſis ad eum undique legatis, obſidibusq; datis, et pace factâ; conſtituit cohortes duas in Nantuatibus collocare: ipſe cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare: qui vicus poſitus in valle, non magnâ adjectâ planicie, altiffimis montibus undique continetur. Quum hic in duas partes flumine divideretur; alteram partem ejus vici, Gallis conceſſit; alteram vacuum ab illis relictam, cohortibus ad hiemandum attribuit. Eum locum vallo foſſâq; munivit.

II. Quum dies hibernorum complures tranſiſſent, frumentumq; eò comportari juſſiſſet: ſubitò per exploratores certior factus eſt, ex eâ parte vici, quam Gallis conceſſerat, omnes noctu diſceſſiſſe; montesq; qui impenderent, à maximâ multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. Id aliquot de cauſſis acciderat, ut ſubitò Galli bello renovandi legionisq; opprimendæ conſilium caperent. Primum, quòd legionem, neque eam pleniſſimam; detractis cohortibus duabus; et compluribus ſigillatim, qui commeatûs petendi cauſſâ miſſi erant, abſentibus;

absentibus; propter paucitatem despiciebant: Tum etiam, quòd, propter iniquitatem loci: quum ipsi ex montibus in vallem decurrerent, et tela conjicerent; ne primum quidem posse impetum sustineri existimabant. Accedebat, quòd suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant; et Romanos, non solum itineris causâ, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari, et ea loca finitimæ provinciæ adjungere, sibi persuasum habebant.

III. His nunciis acceptis, Galba; quum neque opus hibernorum, munitionesque plenè essent perfectæ; neque de frumento, reliquoque comœatu, satis esset provisum: quòd, deditione factâ, obsidibus acceptis, nil de bello timendum existimaverat: concilio celeriter convocato, sententias exquirere cœpit. Quo in concilio; quum tantum repentini periculi præter opinionem accidisset; ac jam omnia ferè superiora loca, multitudine armatorum completa conspicerentur; neque subsidio venire, neque comœatus supportari, interclusis itineribus, posset; propè jam desperatâ salute, nonnullæ hujusmodi sententiæ dicebantur; ut, impedimentis relictis, eruptione factâ, iisdem itineribus, quibus eò pervenissent, ad salutem contenderent. Majori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio, interim rei eventum experiri, et castra defendere.

IV. Brevi spatio interjecto; vix ut his rebus, quas constituissent, collocandis atque administrandis tempus daretur: hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere; lapides gæsaque in vallum conjicere. Nostri, primò integris viribus fortiter repugnare, neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere: ut quæque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eò occurrere et auxilium ferre: sed hòc superari, quòd diurnitate pugnae hostes defessi prælio excedebant, alii integris viribus succedebant. Quarum rerum à nostris, propter paucitatem, fieri nihil poterat: ac non modò defesso, ex pugna excedendi, sed ne faucio quidem, ejus loci, ubi constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi, facultas dabatur.

V. Quum jam amplius horis vi continenter pugnaretur: ac non solùm vires sed, etiam tela nostris deficerent: atque hostes acriùs instarent: languidioribusque nostris, vallum scindere, et fossas complere cœpissent; resque esset jam ad extremum deducta caum: P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico prælio compluribus confectum vulneribus diximus; et item C. Volusenus tribunus militum, vir et consilii magni et virtutis; ad Galbam accurrunt, atque unam esse spem salutis docent, si, eruptione factâ, extremum auxilium experirentur. Itaque convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paullisper intermitterent prælium, ac tantummodò tela missa exciperent, seque

ex labore reficerent; pòst, signo dato, è castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

VI. Quod jussi sunt, faciunt: Ac subito omnibus portis eruptione factâ; neque cognoscendi quid fieret, neque sui colligendi, hostibus facultatem relinquunt. Ita commutatâ fortunâ; eos, qui in spem potiendorum castrorum venerant, undique circumventos interficiunt; et ex hominum millibus amplius xxx, (quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat,) plus tertiâ parte interfectâ, reliquos perterritos in fugam conjiciunt: ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnibus hostium copiis fufis, armisque exutis; se in castra munitionesque suas recipiunt. Quo prælio facto; quòd sapiùs fortunam tentare Galba nolebât, atque alio sese in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus videbat: maximè, frumenti com meatûsque inopiâ permotus: postero die, omnibus ejus vici ædificiis incensis, in provinciam reverti contendit. Ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante; incolumem legionem in Nantuates, inde in Allobrogas, perduxit; ibique hiemavit.

VII. His rebus gestis: quum omnibus de causis Cæsar pacatam Galliam existimaret; superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis: subitum bellum in Galliâ coortum est: Ejus belli hæc fuit causa. P. Crassus adolescens cum legione

VII proximus mare Oceanum in Andibus hiemabat. Is, quòd in his locis inopia frumenti erat; præfectos tribunosque militum complures in finitimas civitates, frumenti petendi causâ, dimisit. Quo in numero erat T. Terrasidius, missus in Eufubios; M. Trebius Gallus, in Curiosolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos.

VIII. Hujus civitatís est longè amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum: quòd et naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consueverunt: et scientiâ atque usu nauticarum rerum cæteros antecedunt: et in magno impetu maris, atque aperto; paucis portubus interjectis, quos tenent ipsi; omnes ferè, qui eodem mari uti consueverunt, habent vectigales. Ab iis fit initium retinendi Silii atque Velanii; quòd per eos, suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti, (ut sunt Gallorum subita et repentina consilia,) eâdem de causâ Trebium Terrasidiumque retinent: Et celeriter missis legatis, per suos principes inter se conjurant; nihil, nisi communi consilio acturos: eundemque omnis fortunæ exitum esse laturos: Reliquasque civitates sollicitant, ut in eâ libertate, quam à majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum servitutem perferre, mallent. Omni orâ maritimâ celeriter ad suam sententiam perductâ; communem legationem ad P. Crassum mittunt; “si velit suos recipere, obsides sibi remittat”.

IX. Quibus

IX. Quibus de rebus Cæsar à Crasso certior factus: Quod ipse aberat longius; naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit Oceanum; remiges ex Provinciâ institui, nautas gubernatoresque comparari, jubet. His rebus celeriter administratis; ipse, quam primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæque item civitates, cognito Cæsaris adventu: simul quod, quantum in se facinus admisissent, intelligebant; legatos, quod nomen apud omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos abs se et in vincula coniectos: pro magnitudine periculi bellum parare, et maxime ea, quæ ad usum navium pertinerent, providere institunt; hoc majore spe, quod multum naturâ loci confidebant. Pedestria esse itinera concisa æstuariis; navigationem impeditam propter inscientiam locorum, paucitatemque portuum, sciebant. Neque nostros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse, confidebant: Ac jam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse. Romanos, neque ullam facultatem habere navium, neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulas novisse: ac longè aliam esse navigationem in concluso mari, atque in vastissimo atque apertissimo Oceano, perspiciebant. His initis consiliis; oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant; naves in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum

Osismios, Lexobios, Nannetes, Ambianos, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt : auxilia ex Britannîâ, quæ contra eas regiones posita est, arcessunt.

X. Erant hæc difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus. Sed tamen multa Cæsarem ad id bellum incitabant : Injuriam retentorum equitum Romanorum : Rebellio facta post deditionem : Defectio datis obsequiis : Tot civitatum conjuratio : In primis, ne, hæc parte neglectâ, reliquæ nationes idem sibi licere arbitrarentur. Itaque quum intellexeret, omnes ferè Gallos novis rebus studere, et ad bellum mobiliter celeriterque excitari ; omnes autem homines natura libertati studere, et conditionem servitutis odire : prius quàm plures civitates conspirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exercitum putavit.

XI. Itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat : “ Rhemos reliquosque Belgas
“ adeat, atque in officio contineat : Germanosque,
“ qui auxilio à Belgis accersiti dicebantur ; si per
“ vim navibus flumen transire conentur, prohibeat.” P. Crassum cum cohortibus legionariis XII, et magno numero equitatus, in Aquitaniam proficisci jubet ; ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes jungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus III, in Unellos, Curiosolitas, Lexoviosque mittit ; qui

eam

eam manum distinendam curret. D. Brutum adolescentem classi, Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus Santonisque et reliquis pacatis regionibus convenire jusserat, præficit; et, quum primum posset, in Venetos proficisci jubet. Ipse eò pedestribus copiis contendit.

XII. Erant ejusmodi ferè situs oppidorum, ut posita in extremis linguis promontoriisque, neque pedibus aditum haberent, quum ex alto se æstus incitavisset, quod his semper accidit horarum XII spatio; neque navibus, quòd rursus minvente æstu naves in vadis affligerentur. Ita utrâque re oppidorum oppugnatio impediabatur. Ac, si quando magnitudine operis fortè superati; extruso mari aggere ac molibus, atque his fermè mœnibus adæquatis; suis fortunis desperare cœperant: magno numero navium appulso, cujus rei summam facultatem habebant, sua deportabant omnia; seque in proxima oppida recipiebant: ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Hoc eò faciliùs magnam partem æstatis faciebant; quòd nostræ naves tempestatibus detinebantur; summaque erat vasto atque aperto mari; magnis æstibus, raris ac propè nullis portibus, difficultas navigandi.

XIII. Namque ipsorum naves ad hunc modum factæ armatæque erant. Carinæ aliquanto planiores, quàm nostrarum navium; quò faciliùs vada ac decessum æstus excipere possent: Proræ admodum

erectæ: atque item puppes ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatæ: Naves totæ factæ ex robore, ad quamvis vim et contumeliam perferendam: Transtra ex pedibus in latitudinem trabibus, confixa clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine: Anchoræ, pro funibus, catenis ferreis revinctæ: Pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ; sive propter lini inopiam, atque ejus usûs inscientiam; sive, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani, tantosque impetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis, non satis commodè posse arbitrabantur. Cum his navibus, nostræ clasû ejusmodi congressus erat; ut una celeritate, et pulsu remorum præstaret; reliqua, pro loci naturâ, pro vi tempestatum, illis essent aptiora et accommodatiora: Neque enim his nostræ rostro nocere poterant, (tanta in his erat firmitudo;) neque, propter altitudinem, facilè telum adjiciebatur; et eâdem de causâ minùs commodè scopulis continebantur. Accedebat ut, quum sævire ventus cœpisset, et se vento dedissent; et tempestatem ferrent faciliùs, et in vadis consisterent tutiùs, et, ab æstu derelictæ, nihil faxes et cautes timerent: Quorum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi.

XIV. Compluribus expugnatis oppidis, Cæsar; ubi intellexit frustra tantum laborem fumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri posse; statuit expectandam classem. Quæ
ubi

ubi convenit, ac primùm ab hostibus visa est; circiter cccx. naves eorum paratissimæ, atque omni genere armorum ornatissimæ, è portu profectæ, nostris adversæ constiterunt. Neque satis Bruto, qui classi præerat; neque tribunis militum centurionibusque, quibus singulæ naves erant attributæ; constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ insisterunt. Rostro enim noceri non posse cognoverant: Turribus autem excitatis; tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commodè tela adjici possent, et missa à Gallis graviùs acciderent. Una erat magno usui res præparata à nostris; falces præacutæ, infertæ affixæque longuriis, non absimili formâ muralium falcium. His quum funes, qui antennas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant; navigio remis incitato, prærumpebantur: Quibus abscissis, antennæ necessariò concidebant: Ut, quum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret; his ereptis, omnis usus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute; Quâ nostri milites facilè superabant; atque eò magis, quod in conspectu Cæsaris atque omnis exercitus res gerebatur; ut nullum paullò fortius factum latere posset: Omnes enim colles et loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Disjectis, ut diximus, antennis: quum singulas binæ aut ternæ naves circumsisterent; milites
summâ

summâ vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod postquam barbari fieri animadvertunt; expugnatis compluribus navibus; quum ei rei nullum reperiretur auxilium; fugâ salutem petere contenderunt. Ac, jam conversis in eam partem navibus, quò ventus ferebat; tanta subito malicia ac tranquillitas exiit, ut se loco movere non possent. Quæ quidem res ad negotium conficiendum maximè fuit opportuna: Nam singulas nostri coniectati, expugnaverunt: Ut perpaucæ ex omni numero, noctis interventu, ad terram pervenerint; quum ab hora IV usque ad Solis occasum pugnaretur.

XVI. Quo prælio, bellum Venetorum totiusque oræ marinæ confectum est. Nam quum omnis juvenus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eò convenerant; tum navium quod ubique fuerat, unum in locum coegerant. Quibus amissis; reliqui, neque quò se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque, se suaque omnia, Cæsari dederunt. In quos eò gravius Cæsar vindicandum statuit; quò diligentius in reliquum tempus à barbaris jus legatorum conservaretur. Itaque, omni senatu necato, reliquos sub coronâ vendidit.

XVII. Dum hæc in Venetis geruntur; Q. Titurius Sabinus cum his copiis, quas à Cæsare acceperat, in fines Unellorum pervenit. His præerat Viridovix.

Viridovix; ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defecerant; ex quibus exercitum magnasque copias coëgerat. Atque his paucis diebus, Aulerci, Ebuovices, Lexoviique, senatu suo interfecto, quod auctores belli esse volebant; portas clauferunt, seque cum Viridovice conjunxerunt: Magnaque præterea multitudo undique ex Galliâ perditorum hominum latronumque convenerat: quos spes prædandi, studiumque bellandi, ab agriculturâ et quotidiano labore revocabat.

XVIII. Sabinus, idóneo omnibus rebus loco, castris sese tenebat; quum Viridovix contra eum duûm millium spatio confedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret: Ut jam non solum hostibus in contemptionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur; tantamque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere audent. Id eâ causâ faciebat, quòd cum tantâ multitudine hostium; præsertim eo absente, qui summam imperii teneret; nisi æquo loco, aut opportunitate aliquâ datâ, legato dimicandum non existimabat.

XIX. Hâc confirmatâ opinione timoris; idoneum quendam hominem et callidum delegit Gallum, ex iis quos auxilii causâ secum habebat. Huic magnis præmiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes transeat: quid fieri velit, edocet. Qui ubi
pro

pro perfugâ ad eos venit, timorem Romanorum proponit; quibus angustiis ipse Cæsar à Venetis prematur, docet: neque longiùs abesse, quin proximâ nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat. et ad Cæsarem, auxilii ferendi causâ, proficiscatur. Quod ubi auditum est; conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse: ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: Superiorum dierum Sabini cunctatio: perfugæ confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parùm diligenter ab his erat provisum; spes Venetici belli; et quòd ferè libenter id, quod volunt homines, credunt. Iis rebus adducti, non priùs Viridovicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quàm ab his sit concessum, arma uti capiant, et ad castra contendant. Quâ re concessâ: læti, velut exploratâ victoriâ; sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant; ad castra pergunt.

XX. Locus erat castrorum editus, et paullatim ab imo acclivis, circiter passus M. Huc magno cursu contenderunt, ut quàm minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur; Exanimatique pervenerunt. Sabinus, suos hortatus, cupientibus signum dat. Impeditis hostibus, propter ea, quæ ferebant, onera; subito duabus portis eruptionem fieri jubet. Factum est opportunitate loci, hostium inscientiâ ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione; ut

ne

ne unum quidem nostrorum impetum ferrent; ac statim terga verterent. Quos impeditos, integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt: Reliquos, equites confectati; paucos, qui ex fugâ evaserant, reliquerunt. Sic, uno tempore, et de navali pugnâ Sabinus, et de Sabini victoriâ Cæsar certior factus est: civitatesque omnes se statim Titurio dederunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minimè resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

XX. Eodem ferè tempore P. Crassus, quum in Aquitaniam pervenisset; quæ pars, ut antè dictum est, et regionum latitudine, et multitudine hominum, ex tertiâ parte Galliæ est æstimanda: quum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis antè annis L. Valerius Præconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset; atque unde L. Manilius Proconsul, impedimentis amissis, profugisset: non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque, re frumentariâ provisâ; auxiliis, equitatuque comparato; multis præterea viris fortibus Tolosâ, Carcasone, et Narbone, (quæ sunt civitates Galliæ provinciæ, finitimæ his regionibus,) nominatim evocatis; in Sotiatium fines exercitum introduxit. Cujus adventu cognito; Sotiates, magnis copiis coactis, equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti; primùm equestre prælium commiserunt: deinde, equitatu suo

suo pulso, atque insequentibus nostris; subitò pedestres copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. Hi, nostros disiectos adorti, prælium renovârunt.

XXII. Pugnatum est diu, atque acriter; quum Sotiates, superioribus victoriis freti, suâ virtute totius Aquitanix salutem positam putarent; nostri autem, quid sine Imperatore, et sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspicere cuperent. Tandem tamen, confecti vulneribus hostes, terga vertere. Quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sotiatium oppugnare cœpit; Quibus fortiter resistentibus, vineas turreſque egit. Illi, aliàs eruptione tentatâ, aliàs cuniculis ad aggerem vineasque actis; cujus rei sunt longè peritissimi Aquitani, propterea quòd multis locis apud eos ærariæ fecturæ sunt: ubi, diligentia nostrorum, nihil his rebus profici posse intellexerunt; legatos ad Crassum mittunt: seque in dedicationem ut recipiat, petunt. Quâ re impetratâ; arma tradere jussi, faciunt.

XXIII. Atque in eâ re omnium nostrorum intentis animis: aliâ ex parte oppidi Adiatomus, qui summam imperii tenebat; cum de devotis, quos illi Soldurios appellant: Quorum hæc est conditio, ut omnibus in vitâ commodis unâ cum his fruantur, quorum se amicitix dediderint: Si quid iis per vim accidat; aut eundem casum unâ ferant, aut sibi mortem

mortem consciscant : Neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui, eo interfecto cujus se amicitia devovisset, mori recusaret : cum iis Adiatomus eruptionem facere conatus, clamore ab eâ parte munitionis sublato, quum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum est. Ut tamen eadem dedicationis conditione uteretur, à Crasso impetravit.

XXIV. Armis obsidibusque acceptis; Crassus in fines Vocationum et Tarusatorum profectus est. Tum verò barbari commoti; quòd oppidum et natura loci et manu munitum, paucis diebus, quibus evenum fuerat, expugnatum cognoverant; legatos quoquoersus dimittere, conjurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ : Inde auxilia ducesque accersuntur : Quorum adventu, magnâ cum auctoritate et magnâ cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces verò ii deliguntur, qui unâ cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. Ii, consuetudine populi Romani, loca capere, castra munire, com meatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit; suas copias propter exiguitatem non facîle diduci; hostem et vagari, et vias obsidere, et castris satis præsidii relinquere; ob eam causam minus commodè frumentum com meatumque sibi supportari : in dies hostium

G

numerus

numerum augeri: non cunctandum existimavit, quin pugnâ decertaret. Hâc re ad concilium delatâ, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugne constituit.

XXV. Primâ luce, productis omnibus copiis, duplici acie instructâ, auxiliisque in mediam aciem coniectis; quid hostes consilii caperent, expectabat. Illi, etsi propter multitudinem, et veterem belligloriam, paucitatemque nostrorum, se tutò dimicatu-
ros existimabant; tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoriâ potiri: Et si, propter inopiam rei frumentariæ, Romani sese recipere cœpissent; impeditos agmine, et sub sarcinis inferiores animo, adoriri cogitabant. Hôc consilio probato ab ducibus; productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. Hâc re perspectâ, Crassus; quum sua cunctatione atque opinione, timidiore hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum effecissent; atque omnium voces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad castra iretur; cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit.

XXVI. Ibi, quum alii fossas complerent; alii, multis telis coniectis, defensores vallo munitionibusque depellerent; auxiliareque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis, et ad aggerem cespitibus comportandis, speciem atque opinionem pugnantium præberent;

berent: quum item ab hostibus constanter, ac non timide, pugnaretur; telaque, ex loco superiore missa, non frustra acciderent: equites, circumitis hostium castris, Crasso renunciaverunt. “non eadem esse diligentiam ab Decumanam portam castra munita, facilemque aditum habere.”

XXVII. Crassus, equitum praefectos cohortatus, ut magnis praemiis pollicitationibusque suos excitarent; quid fieri velit, ostendit. Illi, ut erat imperatum; eductis quatuor cohortibus, quae, praesidio castris relictæ, integræ ab labore erant; et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent; omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt: atque his prorutis, prius in hostium castris constiterunt; quam planè ab his videri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. Tum verò clamore ab eâ parte audito; nostri, redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriae accidere consuevit, acrius impugnare cœperunt. Hostes undique circumventi, desperatis omnibus rebus, se per munitiones dejicere, et fugam salutem petere contenderunt. Quos equitatus apertissimis campis confectatus: ex millium L numero, quæ ex Aquitania Cantabrisque venisse constabat, vix quartam parte relictam; multam nocte se in castra recepit.

XXVIII. Hanc auditam pugnam; maxima pars Aquitaniae sese Crasso dedit, obsidesque ultro misit.

Quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Picciani, Vocates, Tarufates, Elufates, Garites, Aufci, Garumni, Siburzates, Cocofatesque. Paucae ultimae nationes; anni tempore confixae, quod hiems suberat; id facere neglexerunt.

XXIX. Eodem ferè tempore Cæsar, etsi propè exacta jam æstas erat; tamen quod, omni Gallià pacatà, Morini Menapiique supererant, qui in armis essent, neque ad eum umquam legatos de pace misissent; arbitratus id bellum celeriter confici posse, eò exercitum adduxit. Qui longè alià ratione, ac reliqui Galli, bellum agere instituerunt. Nam, quod intelligebant maximas nationes, quæ prælio contendissent, pulsas superatasque esse; continentesque silvas ac paludes habebant: eò se, suaque omnia contulerunt. Ad quarum initium silvarum quum pervenisset Cæsar, castraque munire instituit; neque hostis interim visus esset: dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus silvæ evolaverunt, et in nostris impetum fecerunt. Nostri celeriter arma cœperunt, eosque in silvas repulerunt; et compluribus interfectis, longiùs impeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt.

XXX. Reliquis deinceps diebus, Cæsar silvas cædere instituit: Et, ne quis inermibus, imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conversam ad hostem collocabat, et pro vallo ad utrumque latus extruebat.

extruebat. Incredibili celeritate, magno spatio paucis diebus confecto: quum jam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur; ipsi densiores silvas peterent; ejusmodi tempestates sunt consecutæ, uti opus necessariò intermitteretur; et continuatione imbrium, diutiùs sub pellibus milites contineri non possent. Itaque, vastatis omnibus eorum agris, vicis ædificiisque incensis, Cæsar exercitum reduxit; et in Aulercis Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quæ proximè bellum fecerant, in hibernis collocavit.

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO,
LIBER III.

ARGUMENTUM.

*Hoc libro continetur bellam contra Usipetes et Tench-
theros, atque obiter mores Suevorum Germanorumque
generatim describuntur : deinde trajectus Rheni, ut
in Germaniam transfret : et trajectus in Britan-
niam : quem utrumque ante illum nemo Romanus
ausus fuerat.*

I. **E**A, quæ secuta est, hieme; qui fuit annos
Cn. Pompejo, M. Crasso Coss. Usipetes
Germani, et item Tenchtheri, magnâ cum multi-
tudine hominum, flumen, Rhenum transierunt; non
longè à mari, quo Rhenus influit. Causâ transeundi
fuit; quòd ab Suevis complures annos. exagitati,
bello premebantur, et agriculturâ prohibebantur.

II. Suevorum gens est longè maxima et bellico-
sissima Germanorum omnium. Ii centum pagos
habere dicuntur; ex quibus quotannis singula millia
armatorum,

armatorum, bellandi causâ, suis ex finibus educunt; reliqui, qui domi manent, pro se atque illis colunt: Hi rursus invicem anno post, in armis sunt; illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio atque usus belli, intermittitur. Sed privati ac separati agri apud eos nihil est: Neque longius anno remanere uno in loco, colendi causâ, licet: Neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt; multumque sunt in venationibus; Quæ res et cibi genere, et quotidianâ exercitatione, et libertate vitæ, (quod à pueris nullo officio aut disciplinâ assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant;) et vires alit, et inmani corporum magnitudine efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitus, præter pelles, habeant quidquam: quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta: et laventur in fluminibus.

III. Mercatoribus est ad eos aditus; magis eorum, ut, quæ bello cœperint, quibus vendant, habeant; quàm quò ullam rem ad se importari desiderent. Quin etiam jumentis, quibus maximè Galli delectantur, quæque impenso parant pretio, Germani importatis non utuntur; sed, quæ sunt apud eos nata prava atque deformis, hæc quotidianæ exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus præliis sæpe ex equis defiliunt, ac pedibus præliantur; eosque eodem remanere vestigio assuefaciunt; ad quos se celeriter, quum usus est, recipiunt: Neque eorum

eorum moribus turpis quidquam, aut inertius habetur, quàm ephippis uti: Itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum, quamvis pauci, adire audent. Vinum ad se omnino importari non fiunt; quòd eâ re ad laborem ferendum remollescere homines, atque effœminari, arbitrantur.

IV. Publicè maximam putant esse laudem, quàm latissimè à suis finibus vacare agros. Hâc re significari; magnam numerum civitatum suam vim sustinere non potuisse. Itaque unâ ex parte à Suevis, circiter milia passuum dec, agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Ubii. Quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum; et qui paullo sunt ejusdem generis etiam cæteris humaniores; propterea quòd Rhenum attingunt, multumque ad eos mercatores ventitant, et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos quum Suevi, multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuissent: tamen vectigales sibi fecerunt, ac multò humiliores infirmioresque redegerunt.

V. In eadem causâ fuerunt Usipetes et Tenctheri, quos supra diximus. Qui complures annos Suevorum vim sustinuerunt; ad extremum tamen agris expulsi, et multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incolebant; et ad utramque ripam fluminis,

nis, agros, ædificia, vicosque habebant; sed tantæ multitudinis adventu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverunt; et cis Rhenum dispositis præfidiis, Germanos transire prohibebant. Ili, omnia experti: quum neque vi contendere, propter inopiam navium; neque clam transire, propter custodias Menapiorum, possent; reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt; et tridui viam progressi, rursus reverterunt; atque omni hõc itinere unâ nocte equitatu confecto, infcios inopinantesque Menapios oppresserunt; qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His interfectis, navibusque eorum occupatis: priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt: Atque, omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.

VI. His de rebus Cæsar certior factus, et infirmitatem Gallorum verius; quòd sunt in consiliis capiendis mobiles, et novis plerumque rebus student; nihil his committendum existimavit. Est autem hoc Gallicæ consuetudinis; ut et viatores, etiam invitos, consistere cogant; et quod quisque eorum de quâque re audierit, aut cognoverit, quærant: et mercatores in oppidis vulgus circumfistat; quibus ex regionibus veniant, quaque ibi res cognoverint, pronunciare cogant. His rumoribus atque auditionibus permoti, de summis sæpe rebus

consilia

consilia ineunt: Quorum eos è vestigio pœnitere
necesse est; quum incertis rumoribus ferviant; et
plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant.

VII. Quâ consuetudine cognitâ, Cæsar, ne gra-
viori bello occurret; maturius, quàm consueverat,
ad exercitum proficiscitur. Eò quum venisset; ea,
quæ fore suspicatus erat, facta cognovit: missas
legationes à nonnullis civitatibus ad Germanos;
invitadosque eos, uti ab Rheno discederent: omnia-
que, quæ postulâssent, ab se fore parata. Quâ spe
adducti Germani, latius jam vagabantur: et in
fines Eburonum et Condrusorum, qui sunt Trevi-
rorum clientes, pervenerant. Principibus Galliæ
evocatis: Cæsar ea, quæ cognoverat, dissimulanda
sibi existimavit: eorumque animis permulsis et con-
firmatis, equitatuque imperato, bellum cum Ger-
manis gerere constituit.

VIII. Re frumentariâ comparatâ, equitibusque
delectis; iter in ea loca facere cœpit, quibus in
locis Germanos esse audiebat. A quibus quum
paucorum dierum iter abesset; legati ad eum ve-
nerunt, quorum hæc fuit oratio: “Germanos ne-
“que priores populo R, bellum inferre; neque ta-
“men recusare, si lacestantur, quin armis conten-
“dant: quòd Germanorum consuetudo hæc sit à
“majoribus tradita, quicumque bellum inferant,
“resistere, neque deprecari: Hoc tamen dicere;
“venisse invitos, ejectos domo. Si suam gratiam
“Romani

“Romani velint, posse eis utiles esse amicos. Vel
 “sibi agros attribuant; vel patiantur tenere eos,
 “quos armis possederint. Sese unis Suevis conce-
 “dere, quibus ne dii quidem immortales pares esse
 “possint: reliquum quidem in teriis esse neminem
 “quem non superare possint.”

IX. Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respondit.
 Sed exitus fuit orationis: “sibi nullam cum his
 “amicitiam esse posse, si in Galliâ remanerent:
 “neque verum esse, qui suos fines tueri non potu-
 “erint, alienos occupare: neque ullos in Galliâ
 “vacare agros, qui dari tantæ præsertim multitu-
 “dini sine injuriâ possint: Sed licere, si velint, in
 “Ubiorum finibus consistere; quorum sint legati
 “apud se, et de Suevorum injuriis quærantur, et
 “à se auxilium petant: Hoc se ab Ubiis impetra-
 “turum.”

X. Legati hæc se ad suos relatueros dixerunt: et
 re deliberatâ, post diem tertium ad Cæsarem rever-
 suros: Interea ne proprius se castra moveret, petie-
 runt. Ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse
 dixit: Cognoverat enim magnam partem equitarûs
 ab iis aliquot diebus antè, prædandi frumentandi-
 que causâ, ad Ambivaritos trans Mosam missam:
 Hos expectari equites, atque ejus rei causâ moram
 interponi, arbitrabatur.

XI. Mosa profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum; et parte quâdam Rheni receptâ, quæ appellatur Vhalis, insulam efficit Batavorum, neque longiùs ab eo millibus passuum LXXX in Oceanum transit. Rhenus autem oritur ex Leponitiis, qui Alpes incolunt; et longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribocorum, Trevirorumque citatus fertur: et, ubi Oceano appropinquat, in plures diffluit partes; multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna à ferris barbarisque nationibus incolitur, (ex quibus sunt, qui piscibus, atque ovis avium, vivere existimantur) multisque capitibus in Oceanum influit.

XII. Cæsar, quum ab hoste non amplius passuum XII millibus abesset; ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur: Qui in itinere congressi, magnopere, "ne longiùs progredereetur," orabant. Quum id non impetrâssent; petebant, "ut à eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret; eosque pugna prohiberet: Sibi que uti potestatem faceret, in Ubios legatos mittendi: Quorum si principes ac senatus sibi jurejurando fidem fecissent; eâ conditione, quæ à Cæsare ferretur, se usuros ostendebant: Ad has res conficiendas, sibi tridui spatium daret." Hæc omnia Cæsar eodem illò pertinere arbitrabatur, ut, tridui morâ interpositâ, equites eorum, qui abessent, reverterentur. Tamen "se se non longiùs millibus passuum IV, aquationis
"causâ,

“causâ, processurum eo die” dixit: “huc postero
“die quàm frequentissimi convenirent, ut de eorum
“postulatis cognosceret.” Interim ad præfectos,
qui cum omni equitatu antecesserant, mittit qui
nunciarent, ne hostes prælio lacefferant; et, si ipsi
lacefferentur, sustinerent quoad ipse cum exercitu
propiùs accessisset.

XIII. At hostes, ubi primùm nostros equites con-
spexerunt, quorum v millium erat numerus; quum
ipsi non amplius decem equites haberent; quòd ii,
qui frumentandi causâ ierant trans Mosam, non-
dum redierant: nihil nostris timèntibus, quòd legati
eorum paullo antè à Cæsare discesserant, atque is
dies induciis erat ab iis petitus; impetu facto, ce-
leriter nostros perturbaverunt. Rursus resistentibus
nostris; consuetudine suâ, ad pedes desilierunt:
fussiosisque equis compluribusque nostris dejectis,
reliquos in fugam conjecerunt; atque ita perterri-
tos egerunt, ut non priùs fugâ desisterent, quàm in
conspectum agminis nostri venissent. In eo prælio,
ex equitibus nostris interficiuntur IV et LXX: in his
vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere
natus, cujus avus in civitate suâ regnum obtinuerat,
amicus ab senatu nostro appellatus. Hic, quum
fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum
ex periculo eripuit; sipse equo vulnerato, dejectus,
quoad potuit, fortissimè restitit. Quum circumven-
tus, multis vulneribus acceptis, cecidisset; atque id
frater, qui jam prælio excefferat, procul animad-
H vertisset;

vertisset; incitato equo, sese hostibus obtulit atque interfectus est.

XIV. Hôc prælio factô; Cæsar neque jam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui, per dolum atque insidias petitiâ pace, ultro bellum intulissent. Expectare verò dum hostium copiæ augerentur, equitatusque reverteretur; summæ dementiæ esse judicabat. Et, cognitiâ Gallorum infirmitate; quantum jam apud eos, hostes uno prælio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: Quibus, ad consilia capienda, nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus; et consilio cum legatis et quæstore communicato, ne quem diem pugnæ intermitteret: opportunissima res accidit; quòd postridie ejus diei manè, eadem et perfidiâ et simulatione usi Germani, frequentes, omnibus principibus majoribusque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul, ut dicebatur, sui purgandi causâ, quòd, contrâ atque esset dictum, et ipsi petissent, prælium pridie commississent; simul, ut, si quid possent, de induciis fallendo impetrarent. Quos sibi Cæsar oblatos gavisus, retineri jussit: ipse omnes copias castris eduxit; equitatum, quòd recenti prælio perterritum esse existimabat, agmen subsequi jussit.

XV. Acie triplici instructâ, et celeriter VIII milium itinere confecto; prius ad hostium castra pervenit, quàm, quid ageretur, Germani sentire possent.

sent. Qui omnibus rebus subitò perterriti, et celeritate adventûs nostri, et discessu fuorum; neque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato; perturbantur, copiasne adversus hostem educere, an castra defendere, an fugâ salutem petere, præstaret. Quorum timor quum fremitu et concursu significaretur; milites nostri, pristini diei perfidiâ incitati, in castra irruerunt. Quo in loco qui celeriter arma capere potuerint, paullisper nostris restiterunt, atque inter carros impedimentaue prælium commiserunt: At reliqua multitudo puerorum mulierumque, (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumque transierant,) passim fugere cœpit. Ad quos consectandos, Cæsar equitatum misit.

XVI. Germani post tergum clamore audito; quum suos interfici viderent; armis abjectis, signisque militaribus relictis, se ex castris ejecerunt. Et quum ad confluentem Mosæ et Rheni pervenissent; reliquâ fugâ desperatâ, magno numerum interfecto, reliqui se in flumen præcipitaverunt: atque ibi timore, lassitudine, et vi fluminis oppressi, perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum ccccxxx millum fuisset, se in castra receperunt. Cæsar iis, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant; remanere se apud eum velle dixerunt. Iis Cæsar libertatem concessit.

XVII. Germanico bello confecto, multis de causis, Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum. Quam illa fuit iustissima; quòd, quum videret Germanos tam faciliè impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit, quum intelligerent et posse et audere populi R. exercitum Rhenum transire. Accessit etiam quòd illa pars equitatus Usipetum et Tenchtherorum, quam supra commemoravi prædandi frumentandique causâ Mosam transisse, neque prælio interfuisse; post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sigambrorum receperat, seque cum iis conjunxerat. Ad quos quum Cæsar nuncios misisset, qui postularent, “eos, qui
 “ sibi Galliæque bellum intulissent, uti sibi dederent; responderunt: “Populi Romani imperium,
 “ Rhenum finire. Si, se invito, Germanos in Galliam transire non æquum existimaret; cur sui
 “ quidquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postulare?” Ubii autem, qui uni ex Transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obfides dederant; magnopere orabant;
 “ Ut sibi auxilium ferret, quòd graviter ab Suevis
 “ premerentur; vel, si id facere occupationibus
 “ Reipubl. prohiberetur, exercitum modò Rhenum
 “ transportaret: Id sibi ad auxilium, spemque reliqui temporis, satis futurum: Tantum esse nomen,
 “ apud eos, atque opinionem exercitus Romani,
 “ Ariovisto pulso, et hoc novissimo prælio
 “ factò, etiam ad ultimas Germanorum nationes,
 “ uti opinione et amicitia populi Romani, tuti esse
 “ possint.

“ possint. Navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.”

XVIII. Cæsar his de causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat. Sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ neque populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque, etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis; tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum, existimabat. Pontem igitur “summa cum arte et diligentia” instituit.

XIX. Diebus x, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Cæsar, ad utramque partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. Interim à compluribus civitatibus ad eum legati veniunt; quibus pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obsidesque ad se adduci jubet. Sigambri ex eo tempore, quo pons institui cœptus est, fugâ comparatâ; hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Usipetibus apud se habebant; finibus suis excefferant, suaque omnia exportaverant, seque in solitudinem ac silvas abdiderant.

XX. Cæsar paucos dies in eorum finibus moratur; omnibus vicis, ædificiisque incensis, frumentisque succisis, se in fines Ubiorum recepit. Atque his auxilium suum pollicitus, si à Suevis premeren-

tur; hæc ab ijs cognovit: Suevos, postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo consilio habito, nuncios in omnes partes misisse; uti de oppidis demigrarent; liberos, uxores, suæque omnia in silvas deponerent; atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium ferè regionum earum, quas Suevi obtinerent: ibi Romanorum adventum exspectare, atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum causâ exercitum transducere constituerat; ut Germanis metum injiceret, ut Sigambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret: diebus omnino xviii trans Rhenum consumptis, satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque rescidit.

XXI. Exigua parte æstatis reliquâ, Cæsar, etsi in iis locis, quòd omnis Gallia ad Septemtrionem vergit, maturæ sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit; quòd omnibus ferè Gallicis bellis, hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat. Et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tan en magno sibi usui fore arbitrabatur, si modò insulam adisset; genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset; quæ omnia ferè Gallis erant incognita. Neque enim temere, præter mercatores, ad illos adit quisquam; neque iis ipsis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones quæ sunt contra Galliam, notum est. Ita-
que

que, convocatis ad se undique mercatoribus; neque quanta esset insulæ magnitudo; neque quæ, aut quantæ nationes incoherent; neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur; neque qui essent ad majorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat.

XXII. Ad hæc cognoscenda, prius quàm periculum facere, idoneum esse arbitratus C. Volusenum, cum navi longâ præmittit. Huic mandat, ut, exploratis omnibus rebus, ad se quàm primum revertatur. Ipse, cum omnibus copiis, in Morinos proficiscitur; quòd indè erat brevissimus in Britanniam transiectus. Huc naves undique ex finitimis regionibus, et quam superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat classem jubet convenire. Interim, consilio ejus cognito, et per mercatores perlato ad Britannos, à compluribus ejus insulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur, obfides dare, atque imperio populi R. obtemperare. Quibus auditis; liberaliter pollicitus, hortatusque, ut in eâ sententiâ permanerent, eos domum remisit. Et cum his unâ Comium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat; cujus et virtutem et consilium probabat, et quem sibi fidelem arbitrabatur, cujusque auctoritas in his regionibus magnâ habebatur, mittit. Huic imperat; quas possit, adeat civitates; horteturque, ut populi R. fidem sequantur; seque celeriter eò venturum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus; quantum ei facultatis dari

dari potuit, qui navi egredi, ac se barbaris committere non auderet; v die ad Cæsarem revertitur; quæque ibi perpexisset, renunciat.

XXIII. Dum in his locis Cæsar, navium parandarum causâ, moratur; ex magnâ parte Morinorum legati ad eum venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent; quod homines barbari, et nostræ comitædinis imperiti, bellum populo Rom. fecissent: seque ea, quæ imperâisset, facturos pollicerentur. Hoc sibi satis opportunè Cæsar accidisse arbitratus; quod neque post tergum hostem relinquere volebat; neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniae anteponendas iudicabat; magnum his numerum obsidum imperat: Quibus adductis, eos in fidem recepit. Navibus circiter LXXX onerariis coactis contractisque, quod satis esse ad duas legiones transportandas existimabat; quidquid præterea navium longarum habebat, quæstori, legatis, præfectisque distribuit. Huc accedebant XVIII onerariæ naves; quæ ex eo loco millibus passuum VIII vento tenebantur, quod minùs in eundem portum pervenire possent. Has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino et L. Aurunculeio Cottæ legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit.

XXIV. His

XXIV. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertiâ ferè vigiliâ solvit; equitesque in ulteriorem portum progredi, et naves conscendere, ac se sequi, iussit: ab quibus quum id paullo tardiùs esset administratum, ipse horâ circiter dici iv. cum primis navibus Britanniam attigit; atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cujus loci hæc erat natura: Adeò montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in littus telum adjici posset. Hunc ad egrediendum locum nequaquam idoneum arbitratus; dum reliquæ naves eò convenirent, ad horam ix in anchoris expectavit. Interim legis, tribunisque militum convocatis; et quæ ex Voluseno cognovisset, et quæ fieri vellet, ostendit: monuitque, (ut rei militaris ratio, maximè ut res maritimæ postularent, ut quæ celerem atque instabilem motum haberent;) ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis; et ventum et æstum uno tempore nactus secundum; dato signo, et sublatis anchoris, circiter millia passuum viii ab eo loco progressus, aperto ac plano littore naves constituit.

XXV. At barbari, consilio Romanorum cognito; pramisso equitatu et effedariis, quæ plerumque genere in præliis uti consueverunt; reliquis copiis subsecuti, nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas; quòd naves, propter magnitudinem, nisi in alto constitui non poterant: Militibus

Militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno et gravi onere armorum pressis, simul et de navibus defiliendum, et in fluctibus consistendum, et cum hostibus erat pugnandum; quum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis, tela audacter conicerent, et equos insuefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti, atque hujus omnino generis pugnae imperiti; non eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti praeliis consueverant, utebantur.

XXVI. Quod ubi Cæsar animadvertit; naves longas, quarum et species erat barbaris inusitator, et motus ad usum expeditior, paullulum removeri ab onerariis navibus, et remis incitari, et ad latus apertum hostium constitui; atque inde fundis, tormentis, sagittis, hostes projelli ac submoveri, jussit. Quæ res magno usui nostris fuit: Nam et navium figura, et remorum motu, et inusitato genere tormentorum, permoti barbari, constiterunt, ac paululum modò pedem retulerunt. Atque, nostris militibus cunctantibus, maximè propter altitudinem maris: qui x. legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret; “defilite,” inquit, “milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere; ego certe meum Reipub. atque Imperatori officium præstitero.” Hoc quum magnâ voce dixisset; se ex navi projecit, atque in hostes aquilam ferre cœpit. Tum nostri cohortati inter se, ne
tantum

tantum dedecus admitteretur; universi ex navi defilierunt. Hos item alii ex proximis primis navibus, quum conspexissent, subsecuti; hostibus appropinquârunt.

XXVII. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri tamen; quod neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant; atque alius aliâ ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat; magnopere perturbabantur. Hostes verò, notis omnibus vadis: ubi ex littore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant; incitatis equis, impeditos adoriebantur: plures paucos circumstabant: alii ab latere aperto, in aversos tela conjiciebant. Quod quum animadvertisset Cæsar; scaphas longarum navium, item speculatoria navigia, militibus compleri jussit: et, quos laborantes conspexerat, iis subsidia submittebat. Nostri, simul in arido consititerunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt; atque eos in fugam dederunt. Neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere, atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit.

XXVIII. Hostes prælio superati; simul atque se ex fugâ receperunt, statim ad Cæsarein legatos de pace miserunt: "Obsides daturus; quæque imperâisset, sese facturos," polliciti sunt. Unâ cum his legatis Comius Atrebas venit, quem suprâ demon-

straveram

straveram à Cæsare in Britanniam præmissum. Hunc illi è navi egressum, quum ad eos Imperatoris mandata deferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant: Tunc, factò prælio, remiserunt; et in petendâ pace, ejus rei culpam in multitudinem contulerunt; et propter imprudentiam ut ignosceretur, petiverunt. Cæsar questus, quòd, quum ultro in continentem legatis missis pacem à se petissent, bellum sine causâ intulissent; ignoscere imprudentiæ dixit, obsidesque imperavit: Quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquiore locis accersitam paucis diebus sese daturus dixerunt. Interea suos remigrare in agros juserunt; principesque undique convenere, et se civitatesque suas Cæsari commendârunt.

XXIX. His rebus pace firmatâ; post diem IV, quàm est in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus suprâ demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt. Quæ quum appropinquarent Britannia, et ex castris viderentur; tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset; sed aliæ eodem, unde erant profectæ, referrentur; aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est progius Solis occasum, magno sui cum periculo dejicerentur. Quæ tamen, anchoris jactis, cum fluctibus complerentur; necessariò, adversâ nocte in altum provectæ, continentem petiverunt.

XXX. Eâdem

XXX. Eadem nocte accidit, ut esset luna plena; quæ dies maritimos æstus maximos in Oceano efficere consuevit: Nostrique id erat incognitum. Ita uno tempore et longas naves, quibus Cæsar exercitum transportandum curaverat, quasque in aridum subduxerat, æstus complebat; et onerarias quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat: Neque ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis; reliquæ quum essent, funibus, anchoris, reliquisque armamentis amissis, ad navigandum inutiles; magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. Neque enim naves erant aliæ, quibus reportari possent; et omnia deerant, quæ ad reficiendas naves essent usui: et quod omnibus constabat hiemare in Galliâ oportere, frumentum his in locis in hiemem provisum non erat.

XXXI. Quibus rebus cognitis; principes Britannia, qui post prælium ad ea quæ jusserat Cæsar facienda convenerant, inter se collocti: quum equites, et naves, et frumentum Romanis deesse intelligerent; et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent; quæ hîc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Cæsar legiones transportaverat: optimum factu esse duxerunt, rebellionem factâ, frumento comineatuque nostros prohibere, et rem in hiemem producere; quod his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causâ in Britanniam transiturum considebant. Ita-

que, rursus conjuratione factâ, paullatim ex castris discedere, ac suos clam ex agris deducere cœperunt.

XXXII. At Cæsar, etsi nondum eorum consilia cognoverat; tamen et ex eventu navium suarum, et ex eo quòd obsides dare intermiserant, fore id quod accidit suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia comparabat: Nam et frumentum ex agris in castra quotidie conferebat; et, quæ gravissimè afflictæ erant naves, earum materiâ atque ære ad reliquas reficiendas utebatur; et, quæ ad eas res erant usui, ex continenti comportari judebat. Itaque, quum id summo studio à militibus administraretur; XII navibus amissis, reliquis ut navigari commodè posset, effecit.

XXXIII. Dum ea geruntur: legione, ex consuetudine, unâ frumentatum missâ, quæ appellabatur VII; neque ullâ ad id tempus belli suspicione interpositâ; quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret: Ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renunciaverunt; pulverem majorem, quàm consuetudo ferret, in eâ parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id quod erat, suspicatus, aliquid novi à barbaris initum consilii; cohortes, quæ in stationibus erant secum in eam partem proficisci; duas, in stationem succedere; reliquas armari, et confestim se subsequi, jussit. Quum paullò longiùs à castris processisset; suos ab hostibus premi, atque ægrè sustinere, et confertâ legione ex omnibus partibus
tela

tela conjici animadvertit. Nam quòd omni ex reli-
quis partibus demesso frumento, una pars erat reli-
qua; suspicati hostes huc nostros esse venturos,
noctu in silvis delituerant. Tum dispersos, deposi-
tis armis, in metendo occupatos subito adorti; pau-
cis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturba-
verant: simul, equitatu atque essedis circumdederant.

XXXIV. Genus hoc est ex essedis pugnae: Primò
per omnes partes perequitant, et tela conjiciunt;
atque ipso terrore equorum et strepitu rotarum,
ordines plerumque perturbant. Et quum se inter
equitum turmas insinuavere; ex essedis desiliunt,
et pedibus præliantur. Aurigæ interim paullùm è
prælio excedunt, atque ita se collocant, ut, si illi à
multitudine hostium premantur, expeditum ad suos
receptum habeant. Ita, mobilitatem equitum, sta-
bilitatem peditum, in præliis præstant; ac tantum
usu quotidiano et exercitatione efficiunt, ut in de-
clivi ac præcipiti loco incitados equos sustinere, et
brevis modèrari ac flectere, et per temonem percur-
rere, et in jugo insistere, et inde se in currus citissi-
mè recipere, consueverint.

XXXV. Quibus rebus, perturbatis nostris novi-
tate pugnae, tempore opportuniissimo Cæsar aux-
ilium tulit: Namque ejus adventu hostes confite-
runt, nostri ex timore se receperunt. Quo factò:
ad laceßendum hostem, et committendum prælium,
I 2 alienum

alienum esse tempus arbitratus; suo se loco continuit: et, brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit. Dum hæc geruntur: nostris omnibus occupatis: qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secutæ sunt, continuos dies complures, tempestates; quæ et nostros in castris continerent, et hostem à pugna prohiberent. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiserunt; paucitatemque nostrorum militum suis prædicaverunt; et, quanta præde faciendæ atque in perpetuum suæ liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. His rebus celeriter magnâ multitudinæ perditatis equitatusque coactâ, ad castra venerunt.

XXXVI. Cæsar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat; ut si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter xxx, quos Comius Atrebas, de quo antè dictum est, secum transportaverat; legiones in acie pro castris constituit. Commisso prælio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non poterunt, ac terga verterunt. Quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere potuerunt; complures ex iis occiderunt: Deinde, omnibus longè latèque ædificiis adflictis incensisque, se in castra receperunt.

XXXVII. Eodem die legati ab hostibus missi ad Cæsarem de pace venerunt. His Cæsar numerum obsidum, quem antea imperaverat, duplicavit: eosque

que in continentem adduci iussit ; quòd, propinquà die æquinoctii, infirmis navibus, hiemi navigationem subjiendam non existimabat. Ipse idoneam tempestatem nactus, paullò post mediam noctem naves solvit : Quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt. Ex his onerariæ 11 eisdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt : sed paullò infrà delatæ sunt.

XXXVIII. Quibus ex navibus quum essent expositi milites circiter ccc, atque in castra contenderent ; Morini, quos Cæsar in Britanniam proficiscens pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primò non ita magno suorum numero circumsteterunt ; ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. Quum illi, orbe factò, sese defenderent ; celeriter ad clamorem hominum circiter millia vi conveniunt. Quà re nunciatâ, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt ; atque horis ampliùs iv fortissimè pugnaverunt ; et, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Postea verò quàm equitatus noster in conspectum venit ; hostes, abjectis armis, terga verterunt ; magnusque eorum numerus est occisus.

XXXIX. Cæsar postero die T. Labientum legatum cum iis legionibus quas ex Britannia reducere, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui quum propter siccitates paludum, quò se recipere

perent, non haberent; quo perfugio superiore anno fuerant usi; omnes ferè in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius et L. Cotta legat, qui in Menapiorum fines legiones duxerant: omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificiisque incensis, quòd Menapii omnes se in densissimas silvas abdiderant; ad Cæsarem se receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionem hiberna constituit. Eò quæ omnino civitates ex Britannia obsides miserunt: reliquæ neglexerunt. His rebus gestis: ex litteris Cæsaris, dierum xx supplicatio à senatu decreta est.

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO,
LIBER IV.

ARGUMENTUM.

*Hic liber continet aliquos Pirustarum motum à Cesare
coercitos, item Trevirorum de Principatu inter se
contententium dissidia: transitum in Britanniam:
bellum Ambiorigis: Induciomari mortem.*

I. **L**ucio Domitio, Ap. Claudio Coss. discedens
ab hibernis Cæsar in Italiam, ut quotannis
facere instituerat; legatis imperat, quos legionibus
præfecerat, uti quàm plurimas possent hieme naves
ædificandas, veteresque reficiendas curarent. Ea-
rum modum formamque demonstrat. Ad celerita-
tem onerandi subductionesque, paullò facit humili-
ores, quàm quibus in nostro mari uti consuevimus;
atque id eò magis, quòd propter crebras commuta-
tiones æstuum, minùs magnos ibi fluctus fieri cog-
noverat: Ad onera, et ad multitudinem jumento-
rum transportandam, paullò latiores, quàm quibus
in reliquis utimur maribus. Has omnes, actuarias
imperat:

imperat fieri: quam ad rem multum humilitas adjuvat. Ea quæ sunt usui ad armandas naves, ex Hispaniâ apportari jubet. Ipse, conventibus citerioris Galliæ peractis, in Illyricum proficiscitur; quod à Pirustis finitimam partem Provinciæ incursionibus vastari audiebat. Eò quum venisset, civitatibus milites imperat; certumque in locum convenire jubet. Quâ re nuntiata; Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant; “nihil earum rerum publico factum consilio; seseque paratos esse” demonstrant, “omnibus rationibus de injuriis satisfacere.” Acceptâ oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci jubet: nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. Iis ad diem adductis, ut imperaverat; arbitros inter civitates dat, qui liteni æstiment, pœnamque constituent.

II. His confectis rebus, conventibusque peractis; in citeriorem Galliam revertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. Eò quum venisset: circuitis omnibus hibernis; singulâri militum studio, in summâ rerum omnium inopiâ, circiter de ejus generis, cujus supra demonstravimus, naves, et longas xxviii invenit constructas; neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis militibus, atque iis, qui negotio præfuerant; quid fieri velit, ostendit: Atque omnes ad portum Itium convenire jubet: quo ex portu commodissimum in Britanniam transjunctum esse cognoverat, circiter
millium.

millium passum xxx à continenti. Huic rei quod satis esse visum est militum, relinquit: Ipse cum legionibus expeditis iv, et equitibus dccc, in fines Trevirorum proficiscitur: quòd hi neque ad consilia veniebant, neque imperio parebant; Germanosque transrhenanos sollicitare dicebantur.

III. Hæc civitas longè plurimùm totius Gallie equitatu valet; magnæque habet copias peditum; Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. In eâ civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus et Cingetorix. Ex quibus alter, simul atque de Cæsaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit; se suosque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi R. defecturos, confirmavit; quæque in Treviris gererentur, ostendit. At Indutiomarus equitatum, peditatumque cogere; iisque, qui per ætatem in armis esse non poterant, in silvam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum à flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet; bellum parare instituit. Sed postea quàm nonnulli principes ex eâ civitate et familiaritate Cingetorigis adducti, et adventu nostri exercitus perterriti, ad Cæsarem venerunt; et de suis privatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam civitati consulere non possent: veritus, ne ab omnibus desereretur, Indutiomarus, legatos, ad Cæsarem mittit: “sefe idcirco à suis discedere atque ad eum venire noluisse, quò faciliùs civitatem in officio contineret; ne omnis nobili-
tatis.

“tatis discessu, plebs propter imprudentiam labo-
 “retur : Itaque civitatem in suâ potestate esse : se-
 “que, si Cæsar permetteret, ad eum in castra ven-
 “turum, et suas civitatisque fortunas ejus fidei
 “permissurum.”

IV. Cæsar, etsi intelligebat quâ de causâ ea di-
 cerentur, quæque eum res ab istituto consilio de-
 terreret ; tamen, ne æstatem in Treviris consumere
 cogeretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum
 comparatis, Indutiomarum ad se cum cæ obsidibus
 venire jussit. His adductis, et in iis filio propin-
 quisque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat ;
 consolatus Indutiomarum, hortatusque est, uti in
 officio permaneret. Nihilò tamen feciùs principibus
 Trevirorum ad se convocatis, eos sigillatim Cinge-
 torigi conciliavit : Quod quum merito ejus à se fieri
 intelligebat ; tum magni interesse arbitrabatur, ejus
 auctoritatem inter suos quàm plurimùm valere, cu-
 jus tam egregiam in se voluntatem perspexisset.
 Id tulit factum graviter Indutiomarus, suam gra-
 tiam inter suos minui : Et, qui jam ante inimico in
 nos animo fuisset, multò graviùs hoc dolore exarsit.

V. Iis rebus constitutis, Cæsar ad portum Itium
 cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit XL naves,
 quæ in Belgis factæ erant, tempestate rejectæ, cur-
 sum tenere non potuisse ; atque eodem, unde erant
 profectæ, relatas : reliquas paratas ad navigandum,
 atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem
 equitatus

equitatus totius Galliae convenit, numero millium
 IV; principesque ex omnibus civitatibus: ex qui-
 bus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat,
 relinquere in Galliâ; reliquos, obsidum loco, secum
 ducere decreverat; quod, quum ipse abesset, mo-
 tum Galliae verebatur.

VI. Erat unâ cum cæteris Dumnorix Æduus, de
 quo à nobis antea dictum est. Hunc secum ducere
 in primis constituerat; quod eum cupidum rerum
 novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ
 inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedebat
 huc, quod jam in concilio Æduorum Dumnorix
 dixerat, "Sibi à Cæsare regnum civitatis deferri:"
 Quod dictum Ædum graviter ferebant; neque recu-
 sandi, neque deprecandi causâ, legatos ad Cæsarem
 mittere audebant: Id factum ex suis hospitibus
 Cæsar cognoverat. Ille primò omnibus precibus
 petere contendit, ut in Galliâ relinqueretur; par-
 tim, quod infuetus navigandi, mare timeret: par-
 tim, quod religionibus sese diceret impediri. Postea-
 quam id obstinatè sibi negari vidit; omni spe impe-
 trandi ademptâ: principes Galliae sollicitare, sevo-
 care singulos, hortarique cœpit, ut in continenti
 remanerent; metu territare, "non sine causâ fieri,
 "ut Gallia omni nobilitate spoliaretur; id esse con-
 "siliū Cæsaris, ut quos in conspectu Galliae
 "interficere vereretur, hos omnes in Britanniam
 "transductos necaret." Fidem reliquis interpone-
 re; iusjurandum poscere; ut, quod esse ex usu
 Galliae

Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent.

VII. Hæc à compluribus ad Cæsarem deferebantur. Quâ re cognitâ, Cæsar; quòd tantum civitati Æduæ dignitatis tribuebat, coërcendum atque deterrendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quòd longiùs ejus amentiam progredi videbat, prospiciendam ne quid sibi ac Reip. nocere posset. Itaque dies circiter xxv in eo loco commoratus, quòd Corus ventus navigationem impedièbat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit; dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret; nihilò tamen secius, omnia ejus consilia cognosceret. Tandem idoneam tempestatem nactus, milites equitesque conscendere in naves jubet. Atque impeditis omnium animis, Dumnorix, cum equitibus Æduorum, à castris, insciente Cæsare, domum discedere cœpit. Quâ renuntiâtâ; Cæsar intermissâ profectiōe, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahique imperat. Si vim faciat, neque pareat; interfici jubet: Nihil hunc, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. Ille autem revocatus, resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare cœpit; sæpe clamitans, "Liberum se, liberæque civitatis esse." Illi, ut erat imperatum, circumfusiunt, hominemque interficiunt: At Ædui equites ad Cæsarem omnes revertuntur.

VIII. His

VIII. His rebus gestis; Labieno in continente cum III legionibus et equitum millibus II relicto, ut portus fueretur, et rem frumentariam provideret, quæque in Galliâ gererentur, cognosceret, et consilium pro tempore et pro re caperet; ipse cum legionibus V, et pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad Solis occasum naves solvit; et leni Africo provectus, mediâ circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; et longiùs delatus æstu, ortâ luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus æstus commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, quâ optimum esse egressum superiore æstate cognoverat. Quâ in re, admodum fuit militum virtus laudanda; qui vectoriis gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adæquaverunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus, meridiano fere tempore. Neque in eo loco hostis est visus. Sed, ut postea Cæsar ex captivis comperit; quum magnæ manus eò convenissent; multitudine navium perterritæ, quæ cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi causâ fecerat, amplius decem unâ erant visæ; timore à littore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant.

IX. Cæsar, exposito exercitu, ac loco castis idoneo capto; ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiæ confederissent; cohortibus X ad mare relictis, et equitibus CCC, qui præsidio navibus
K essent;

essent; de III vigilà ad hostes contendit; eò minùs veritus navibus, quòd in littore molli atque aperto deligatas ad anchoras relinquebat; et præsidio navibus Q. Atrium præfecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter XII, hostium copias conspiciatus est. Illi equitatu atque effedis ad flumen progressi ex loco superiore nostros prohibere, et prælium committere cœperunt. Repulsi ab equitatu, se in silvas abdiderunt; locum nacti, egregiè et naturâ et opere munitum; quem, domestici belli, ut videbatur, causâ, jam ante præparaverant; nam crebris arboribus succisis, omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis VII, testitudine factâ, et aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt: eosque ex silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longiùs Cæsar persequi vetuit; et quòd loci naturam ignorabat; et quòd, magnâ parte diei consumptâ, munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

X. Postridie ejus diei, mane, tripartitò milites equitesque in expeditionem misit; ut eos, qui fugerant, persequerentur. Iis aliquantum itineris progressis, cùm jam extremi essent in prospectu, equites à Q. Atrio ad Cæsarem venerunt, qui nunciarent, “superiori nocte, maximâ coortâ tempestate, propè omnes naves afflictas, atque in littore
“ejectas esse; quòd neque anchoræ funesque sub-

“sisterent;

“sisterent; neque nautæ, gubernatoresque, vim
 tempestatis pati possent. Itaque, ex eo concursu
 “navium, magnum esse incommodum acceptum.”

XI. His rebus cognitis; Cæsar legiones equita-
 tumque revocari, atque itinere desistere jubet: ipse
 ad naves revertitur: eadem ferè, quæ ex literis
 nunciisque cognoverat, coram perspicit; sic, ut,
 amissis circiter XL navibus, reliquæ tamen refici
 posse magno negotio viderentur. Itaque ex legio-
 nibus fabros delegit, et ex continentii alios accersiri
 jubet: Labieno scribit, ut, quam plurimas posset,
 iis legionibus, quæ sunt apud eum, naves instituat.
 Ipse, etsi res erat multæ operæ ac laboris, tamen
 commodissimum esse statuit, omnes naves subduci,
 et cum castris unâ munitione conjungi. In his re-
 bus circiter dies X consumit, ne nocturnis quidem
 temporibus ad laborem militum intermissis. Sub-
 ductis navibus, castrisque egregè munitis; easdem
 copias, quas antè, præsidio navibus relinquit: ipse
 eodem, unde redierat, proficiscitur. Eò quum ve-
 nisset; majores jam undique in eum locum copiarum
 Britannorum convenerant. Summa imperii bellique
 administrandi, communi consilio, permixta est Cassi-
 vellauno; cujus fines à maritimis civitatibus flumen
 dividit, quod appellatu Tamesis, à mari circiter
 millia passuum LXXX. Huic, superiori tempore,
 cum reliquis civitatibus continentia bella intercesse-
 rant. Sed nostro adventu permoti Britanni, hunc
 toti bello imperioque præfecerant.

XII. Britanniae pars interior ab iis incolitur, quos natos in insulâ ipsâ, memoriâ proditum dicunt; Maritima pars ab iis, qui prædæ ac belli inferendæ causâ, ex Belgis transferant; qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eò pervenerunt, et bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimæque ædificia fere Gallicis confimilia: Pecoris magnus numerus. Utuntur, aut ære, aut annulis ferreis ad certum pondus examinatis, pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum; sed ejus exigua est copia: Ære utuntur importato. Materia cujusque generis, ut in Galliâ, est; præter fagum atque abietem. Leporem, et gallinam, et anserem gustare, fas non putant: hæc tamen alunt, animi voluptatisque causâ. Loca sunt temperatiora, quam in Galliâ; remissioribus frigoribus.

XIII. Insula natura triquetra; cujus unum latus est contra Galliam. Hujus lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quò fere ex Galliâ naves appellantur, ad orientem Solem: inferior, ad Meridiem spectat. Hoc latus tenet circiter millia passuum D. Alterum vergit ad Hispaniam, atque occidentem Solem. Quâ ex parte est Hibernia; dimidio minor, ut existimatur, quàm Britannia, sed pari spatio transmissus, atque ex Galliâ est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quæ appellatur

pellatur Mona. Complures præterea minores ob-
jectæ insulæ existimantur; de quibus insulis non-
nulli scripserunt, dies continuos xxx sub bruma esse
noctem: Nos nihil de eo percunctationibus reperie-
bamus, nisi, certis ex aquâ mensuris breviores esse
noctes, quàm in continente videbamus. Hujus est
longitudo lateris, ut fert illorum opinio, dcc mil-
lium passuum. Tertium est contra Septemtrionem:
Cui parti nulla est objecta terra; sed ejus lateris
angulus maximè ad Germaniam spectat. Huic mil-
lia passuum dccc in longitudinem esse existimatur.
Ita omnis insula est in circuitu vices centena millia
passuum.

XIV. Ex his omnibus, longè sunt humanissimi,
qui Cantium incolunt: quæ regio est maritima om-
nis; neque multùm à Gallicâ differunt consuetudine
Interiores plerique frumenta non ferunt, sed lacte
et carne vivunt, pellibusque sunt vestiti. Omnes
verò se Britanni vitro inficiunt, quod cæruleum effi-
cit colorem; atque hoc horribiliore sunt in pugna
adipectu. Capilloque sunt promisso; atque omni
parte corporis rasâ, præter caput et labrum super-
ius. Uxores habent deni duodenique inter se com-
munes; et maximè fratres cum fratribus et, paren-
tes cum liberis. Sed si qui sunt ex his nati; eorum
habentur liberi, à quibus primùm virgines quæque
ductæ sunt.

XV. Equites hostium effedariiue acriter prælio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt; tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in silvas collesque compulerint: sed, compluribus interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis ejecerunt: impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnaverunt. Diabufque missis subsidio cohortibus à Cesare, atque his primis legionum duarum; quum hæ, intermisso perexiguo loci spatio inter se, constitissent; novo genere pugne perterritis nostris; per medios audacissimè proruperunt, seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus tribunus mil. interficitur. Illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur.

XVI. Toto hoc in genere pugne, quum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros, propter gravitatem armorum; quòd neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent; minùs aptos esse ad hujus generis hostem: Equites autem magno cum periculo dimicare; propterea quòd illi etiam consultò plerumque cederent; et, quum paullulàm ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent, et pedibus dispari prælio contenderent. Equestris autem prælii ratio, et cedentibus et insequentibus, par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut nunquam

quam conferti, sed rari, magnisque intervallis, præharentur; stationesque dispositas haberent; atque alios alii deinceps exciperent, integrique et recentes defatigatis succederent.

XVII. Postero die, procul à castris hostes in collibus constiterunt: rarique se ostendere; et lentius, quam pridie, nostros equites prælio laceßere cœperunt. Sed meridie, quum Cæsar, pabulandi causâ, III legiones, atque omnem equitatum, cum C. Trebonio legato misisset; repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic, uti ab signis legionibusque non abssisterent. Nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt; neque finem insequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, quum post se legiones viderent, præcipites hostes egerunt; magnoque eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi, facultatem dederunt. Ex hac fugâ protinus, quæ undique convenerant, auxilia discesserunt: neque post id tempus unquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt.

XVIII. Cæsar, cognito eorum consilio; ad flumen Tamesin, in fines Cassivellauni, exercitum duxit: quod flumen uno omnio loco pedibus, atque hoc ægrè, transiri potest. Eò quum venisset; animum advertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas: Ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita; ejusdemque generis sub aquâ defixæ fudes, flumine tegebantur. Iis rebus

bus cognitis à captivis perfugisque ; Cæsar, præmisso equitatu, confestim legionis sublequi iussit. Sed eâ celeritate atque impetu milites ierunt, quum capite solum ex aquâ extarent ; ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent, ripasque dimitterent, ac se fugæ mandarent.

XIX. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus, omni depositâ spe contentiones ; dimissis amplioribus copiis ; millibus circiter *iv* effedariorum relictis, itinera nostra servabat : paullulumque ex viâ excedebat, locisque impeditis atque silvestribus sese occultabat ; atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in silvas compellebat : Et, quum equitatus noster liberius vastandi prædandique causâ, se in agros effunderet ; omnibus viis notis semitisque, effedarios ex silvis emittebat ; et, magno cum periculo nostrorum equitum, cum iis confligebat ; atque hoc metu, latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur : et tantum in agris vastandis, incendiisque faciendis, hostibus noceretur ; quantum labore, atque itinere, legionarii milites efficere poterant.

XX. Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas ; ex quâ Mandubratius adulescens, Cæsaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam venerat ; (cujus pater Imanuentius in eâ civitate regnum obtinuerat, interfectusque erat à Cassivellauno ;

Cassivellauno; ipse fugâ mortem vitaverat;) legatos ad Cæsarem mittunt. Pollicenturque sese ei dedituros, et imperata facturos. Petunt, ut Mandubratium ab injuriâ Cassivellauni defendat; atque in civitatem mittat, qui præsit, imperiumque obtineat. His Cæsar imperat ob des XL, frumentumque exercitui; Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt; obfides ad numerum, frumentumque miserunt.

XXI. Trinobantibus defensis, atque ab omni militum injuriâ prohibitis; Cenimagi, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis, sese Cæsari dediderunt. Ab his cognoscit, non longè ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse, silvis paludibusque munitum; quò satîs magnus hominum pecorisque numerus convenerit. Oppidum autem Britanni vocant, quum silvas impeditas vallè atque fossâ munierunt, quò, incursionis hostium vitandæ causâ, convenire consueverunt. Eò proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregiè naturâ atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes paullisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt; seseque ex aliâ parte oppidi ejecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus; multique in fuga suat comprehensi, atque interfecti.

XXII. Dum hæc in his locis geruntur: Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare suprâ demonstravimus:

monstravimus; quibus regionibus *iv* reges præerant, Cingetorix, Carnilius, Taximagulus, Segonax; nuncios mittit. Atque his imperat, ut, coactis omnibus copiis, castra navalia de improvviso adorianentur atque oppugnent. Hi quum ad castra venissent: nostri, eruptione factâ, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos incolimes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc prælio nunciato; tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maximè etiam permotus defectione civitatum; legatos per Atrebatem Comium de deditiione ad Cæsarem mittit. Cæsar, quum statuisset hiemem in continenti propter repentinos Galliæ motus agere; neque multum æstatis superesset; atque id faciliè extrahi posse intelligeret; obfides imperat. Et, quid in annos singulos vectigalis populo R. Britannia penderet, constituit. Interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio neu Trinobantibus noceat.

XXIII. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare; naves invenit resectas. His deductis: quòd et captivorum magnum numerum habebat, et nonnullæ tempestate deperierant naves; duobus com meatibus exercitum reportare constituit. Ac sic accidit, ut ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc neque superiore anno ulla omnino navis, quæ milites portaret, desideraretur: At ex iis quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, et prioris com meatûs expositis militibus, et quas postea Labienus faciendas curaverat numero *lx*; perpaucæ

perpaucae locum caperent, reliquæ ferè omnes rejicerentur. Quas quum aliquandiu Cæsar frustra expectasset: ne anni tempore navigatione excluderetur, quod æquinoctium suberat; necessariò angustius milites collocavit. Ac summâ tranquillitate consecutâ, secundâ initâ quum solvisset vigiliâ, primâ luce terram attigit, omnesque incolumes naves perduxit.

XXIV. Subductis navibus, concilioque Gallorum Samarobrivæ peracto: quod eo anno frumentum in Galliâ, propter siccitates, angustius provenerat; coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare; legionesque in plures civitates distribuere. Ex quibus unam in Morinos ducendam, C. Fabio legato dedit: alteram in Nervios, Q. Ciceroni: tertiam in Æduos, L. Roscio: quartam in Rhemis cum T. Labieno, in confinio Treverorum hiemare jussit. Tres in Belgio collocavit; his M. Crassum quæstorem, et L. Munatium Plancum, et C. Trebonium legatos præfecit. Unam legionem, quam proximè trans Padum conscripserat; et cohortes v; in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam et Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Cativolci erant, misit: His militibus Q. Titurium Sabinum, et L. Aurunculeium Cottam, legatos præesse jussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillimè inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimavit. Atque harum tamen omnium legionum hiberna, (præter eam, quam L. Roscio

Roscio in pacatissimam et quietissimam partem assignandam dederat,) millibus passuum e continebatur. Ipse interea; quoad legiones collocatas, munitionaque hiberna cognovisset; in Galliâ incirari constituit.

XXV. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius; cujus majores in suâ civitate regnum obtinuerant. Huic Cæsar, pro ejus virtute atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari ejus operâ fuerat usus, majorum locum restituerat. Tertium hunc jam annum regnantem inimici palam, multis etiam ex civitate auctoribus, interfecerunt. Defertur ea res ad Cæsarem. Ille veritus, quod ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret; L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci jubet, ibique hibernare; quorumque operâ cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis quæstoribusque, quibus legiones transfuderat, certior factus est; in hiberna perventum, locumque hibernis esse munitum.

XXVI. Diebus circiter xv, quibus in hiberna ventum est; initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige et Cativulco. Qui quum ad fines regni sui Sabino Cottæque præsidio fuissent, frumentumque in hiberna comportavissent; Indutiomari Treveri nunciis impulsî, suos concitaverunt: subitòque oppressis lignatoribus, magnâ manu

castra

castra oppugnatum venerunt. Quum celeriter nostri arma cepissent, vallumque adscendissent; atque una ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri praelio superiores fuissent; desperatâ re, hostes suos ob oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: "habere sese, quæ de re communi dicere vellent; quibus rebus controversias minui posse sperarent."

XXVII. Mittitur ad eos, colloquendi causâ, C. Arpinus eques Romanus, familiaris Q. Titurii; et Q. Junius ex Hispaniâ quidam, qui jam antè, missus Cæsaris, ad Ambiorigem ventitare consueverat. Apud quos, Ambiorix in hunc modum locutus est; "Sese pro Cæsaris in se beneficiis, plurimum ei
"confiteri debere; quod ejus operâ stipendio liberatus esset, quod Atuaticis finitimis suis pendere
"consuëset; quòdque ei et filius et fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Atuatici obsidum numero missos apud se in servitute et catenis tenuissent. Neque id, quod fecerit de oppugnatione castrorum, aut judicio aut voluntate suâ fecisse; sed coactu civitatis: Suaque esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet juris in se multitudo, quàm ipse in multitudinem. Civitati porrò hanc fuisse belli causam; quòd repentinæ Gallorum conjurationi resistere non potuerit. Id se facile ex humilitate suâ probare posse; quòd non adeò sit imperitus rerum, ut suis copiis populum R. se superare posse confidat: Sed esse Galliæ com-
L. "mune

" mune consilium. Omnibus hibernis Cæsaris op-
 " pugnandis, hunc esse dictum diem; ne qua le-
 " gio alteri legioni subsidio venire posset. Non
 " facile Gallos Gallis negare potuisse; præsertim
 " quum de recuperandâ communi libertate consi-
 " lium initum videretur. Quibus quoniam pro pie-
 " tate satisfecerit, habere se nunc rationem officii;
 " pro beneficiis Cæsarem monere, orare Titurium
 " pro hospitio, ut suæ ac militum saluti consulat.
 " Magnam manum Germanorum conductam, Rhe-
 " num transisse; hanc affore biduo. Ipsorum esse
 " consilium, velintne, prius quàm finitimi sentiant,
 " eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut
 " ad Labienum deducere; quorum alter millia pas-
 " suum circiter L, alter paullo ampliùs absit. Illud
 " se polliceri, et jurejurando confirmare; tutum se
 " iter per fines suos daturum. Quod quum faciat;
 " et civitati se consulere, quòd hibernis levitur;
 " et Cæsari pro ejus meritis gratiam referre." Hæc
 oratione habitâ discedit Ambiorex.

XXVIII. C. Arpinus et Junius, quæ audierant,
 ad legatos deferunt. Illi, repentinâ re perturbati;
 etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda
 existimabant: maximèque hæc re permovebantur,
 quò civitatem ignobilem atque humilem Eburo-
 num suâ sponte populo Rom. bellum facere ausam,
 vix erat credendum. Itaque ad concilium rem de-
 ferunt; magnaue inter eos existit controversia.
 L. Aurunculeius, compluresque tribuni mil. et pri-
 morum

DE BELLO GALLICO LIB. IV. III.

merum ordinum centuriones, "nihil temerè agendum, neque ex hibernis injussu Cæsaris discedendum" existimabant. "Quantasvis magnas copias etiam Germanorum sustineri posse, munitis hibernis," docebant. "Rem esse testimonio: quòd primum hostium impetum, multis ultrò vulneribus illatis, fortissimè sustinuerint. Re frumentaria non premi. Interea et ex proximis hibernis, et à Cæsare, conventura subsidia." Postremò: "quid esse levius aut turpius, quàm auctore hoste de summis rebus capere consilium?"

XXIX. Contra ea Titurius, "serò facturos," clamat, "quum majores manus hostium, adjunctis Germanis, convenissent; aut quum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum. Brevem consulendi esse occasionem. Cæsarem arbitrarì profectum in Italiam. Neque aliter Carnutes interficiendi Tasgetii consilium fuisse capturos; neque Eburones, si ille adesset, tantà cum contemptione nostrì ad castra venturos esse. Non hostem auctorem, sed rem, spectare. Subesse Rhenum; Magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem, et superiores nostras victorias. Ardere Galliam, tot contumeliis acceptis, sub populi R. imperium redactam; superiore gloriâ rei militaris extinctâ." Postremò, "quis hoc sibi persuaderet; sine certâ re, Ambiorigem ad ejusmodi consilium descendisse? Suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nil sit durius, nullo

“cum periculo ad proximam legionem pervenire-
 “ros: si Gallia omnis cum Germanis consentiat,
 “unam esse in celeritate positam salutem. Cotta
 “quidem, atque eorum qui dissentirent, consilium,
 “quem haberet exitum? in quo si non praesens pe-
 “riculum, at certè longinquâ obsidione fames esset
 “pertimescenda.”

XXX. Hac in utramque partem habitâ disputa-
 tione: quum à Cottâ, primisque ordinibus, acriter
 resisteretur; “Vincite,” inquit, “si ita vultis,”
 Sabinus; et id clariore voce, ut magna pars mili-
 tum exaudiret: “Neque is sum,” inquit, “qui
 “gravissimè ex vobis mortis periculo terrear. Hi
 “sapient; et si gravius quid acciderit, abs te ratio-
 “nem reposcent. Qui, si per te liceat, perendino
 “die cum proximis hibernis conjuncti, communem
 “cum reliquis casum sustineant; nec rejecti et re-
 “legati longè ab cæteris, aut ferro aut fame in-
 “tereant.”

XXXI. Confurgitur ex consilio: Comprehendunt
 utrumque, et orant; “ne suâ dissentione et perti-
 “naciâ rem in summum periculum deducant. Fa-
 “cilem esse rem; seu maneat, seu proficiantur;
 “si modò unum omnes sentiant, ac probent. Con-
 “tra, in dissensione nullam se salutem perspicere.”
 Res disputatione ad mediam noctem perducitur.
 Tandem dat manus Cotta permotus: superat sen-
 tentiâ Sabini. Pronunciatur, primâ luce ituros.
 Consumunt

Consumitur vigiliis reliqua pars noctis; quum suus quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur; et languore militum, et vigiliis, periculum augeatur. Primâ luce sic ex castris profiscuntur, ut quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum; longissimo agmine, magnisque impedimentis.

XXXII. At hostes, postea quàm ex nocturno fremitu vigiliisque de profectioe eorum senserunt; collocatis insidiis bipartitò in silvis, opportuno atque occulto loco, à millibus passuum circiter 11 Romanorum adventum exspectabant: et, quum se major pars agminis in magnam convallem demisset, ex utràque parte ejus vallis subitò sese ostenderunt: novissimosque premere, et primos prohibere adscensu atque iniquissimo nostris loco prælium committere cœperunt.

XXXIII. Tum demum Titurius, uti qui nihil antè providiss, trepidare, concurrare, cohortesque disponere: hæc tamen ipsa timidè, atque ut eum omnia deficere videretur: Quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitasset hæc posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectio- nis auctor non fuisset; nullâ in re communi saluti

deerat. Et, in appellandis cohortandisque militibus, imperatoris; et, in pugnâ, militis officia præstabat. Quumque, propter longitudinem agminis, minùs facilè per se omnia obire, et, quid quoque loco faciendum esset, providere possent; jusserunt pronunciari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem confisterent. Quod consilium, etsi in ejusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommodè accidit: Nam et nostris militibus spem minuit, et hostes ad pugnandum alacriores effecit; quòd non sine summo timore et desperatione id factum videbatur. Præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgò milites ab signis discederent; quæque quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere atque arripere properaret; et clamore ac fletu omnia complerentur.

XXXIV. At barbaris consilium non defuit. Nam duces eorum totâ acie pronunciari jusserunt, “ne
 “ quis ab loco discederet; illorum esse prædam,
 “ atque illis reservari, quæcumque Romani reli-
 “ quissent; proinde omnia in victoriâ posita existi-
 “ marent.” Erant et virtute, et numero, pugnando pares nostri. Tametsi à duce, et à fortunâ deserebantur: tamen omnem spem salutis in virtute ponebant; et, quoties quæque cohors procurreret, ab eâ parte magnus hostium numerus cadebat. Quâ re animadversâ; Ambiorix pronunciari jubet, ut “procul tela conjiciant, neu propiùs accedant:
 “ et, quam in partem Romani impetum fecerint,
 “ cedant;

“cedant; levitate armorum, et quotidianâ exerci-
 “tatione, nihil iis noceri posse: rursus se ad signa
 “recipientes insequantur.”

XXXV. Quo præcepto ab iis diligentissimè ob-
 servato; quum quæpiam cohors ex orbe excefferat
 atque impetum fecerat, hostes velocissimè refugie-
 bant: interim eâ parte nudari necesse erat, et ab
 latere aperto tela recipi. Rursus, quum in eum
 locum, unde erant egressi, reverti cœperant; et ab
 iis qui cesserant, et ab iis qui proximi steterant, cir-
 cumveniebantur. Sin autem locum tenere vellent;
 neque virtuti locus relinquebatur, neque à tantâ
 multitudo conjecta tela conferti vitare poterant.
 Tamen tot incommodis conflictari, multis vulneri-
 bus acceptis, resistebant; et magnâ parte diei con-
 sumptâ, quum à primâ luce ad horam VIII pug-
 naretur, nihil, quod ipsis esset indignum, commit-
 tebant. Tum T. Balventio, qui superiore anno
 primum pilum duxerat, viro forti et magnæ aucto-
 ritatis, utrumque femur tragulâ transjicitur. Q.
 Lucanius, ejusdem ordinis, fortissimè pugnans; dum
 circumvento filio subvenit, interficitur. L. Cotta
 legatus, omnes cohortes ordineque adhortans, in
 adversum os fundâ vulneratur.

XXXVI. His rebus permotus Q. Titurius; quum
 procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset,
 interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit,
 rogatum, “ut sibi militibusque parcat.” Ille ap-
 pellatus,

pellatus, respondit; " Si velit secum colloqui, si
 " cere; Sperare à multitudine impetrari posse,
 " quod ad militum salutem pertineat; Ipsi verò
 " nihil nocitum iri; Inque eam rem se suam fidem
 " interponere." Ille cum Cottâ faucio communi-
 cat; " si videatur, pugnâ ut excedant, et cum
 " Ambiorige unâ colloquantur; sperare se, ab eo
 " de suâ ac militum salute impetrari posse." Cotta
 se ad armatum hostem iturum negat, atque in eo
 perferverat.

XXXVII. Sabinus, quos in præsentia tribunos
 mil. circum se habebat, et primorum ordinum cen-
 turiones, se sequi jubet: et, quum propiùs Ambio-
 rigem accessisset, jussus arma abjicere, imperatum
 facit; suisque, ut idem faciant, imperat. Interim,
 dum de conditionibus inter se agunt, longiorque
 consultò ab Ambiorige instituitur sermo; paulatim
 circumventus, interficitur; Tum verò, suo more
 victoriam conclamant, atque ululatum tollunt; im-
 petuque in nostros facto, ordines perturbant. Ibi
 L. Cotta pugnans interficitur, cum maximâ parte
 militum: Reliqui se in castra recipiunt, unde erant
 egressi. Ex quibus L. Petrosidius aquilifer, quum
 magnâ multitudine hostium premeretur, aquilam
 intra vallum projecit; ipse pro castris fortissimè
 pugnans, occiditur. Illi agrè ad noctem oppugna-
 tionem sustinent: noctu ad unum omnes, desperatâ
 salute, se ipsi interficiunt. Pauci ex prælio elapsi,
 incertis itineribus per silvas ad T. Labienum lega-
 tum

nam in hiberna perveniunt; atque eum de rebus gestis certiores faciunt.

XXXVIII. Hâc victoriâ sublatâ Ambiorix, statim cum equitatu in Atuaticos, qui erant ejus regno finitimi, proficiscitur; neque diem, neque noctem intermittit: peditatumque se subsequi jubet. Re demonstratâ, Atuaticisque concitatis, postero die in Nervios pervenit: hortatuque, “ne suâ in perperam liberandi, atque utiscendi Romanos pro his quas acceperint injuriis, occasionem dimittant: Interfectos esse legatos duos, magnamque partim exercitus interfuisse” demonstrat: “Nihil esse negotii, subito oppressam legionem, quæ cum Cicerone hiemet, interfici: Se ad eam rem” proficitur “adjutorem” Facile hâc oratione Nervii persuadet.

XXXIX. Itaque, confestim dimissis nunciis ad Centrones, Grudios, Levacos, Pleumofios, Gordunos; qui omnes sub eorum imperio sunt; quam maximas manus possunt, cogunt: et de improvviso ad Ciceronis hiberna advolant, nondum ad eum famâ de Taturii morte perlâtâ. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque causâ in silvas discessissent, repente equitum adventu interciperentur. His circumventis; magnâ manu Eburones, Atuatici, Nervii, atque horum omnium focii et clientes, legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad arma concurrunt;

currunt; vallum conscendunt. Ægrè is dies sustentatur: quòd omnem spem hostes in celeritate ponebant; atque hanc adepti victoriam, in perpetuum se fore victores confidebant.

XL. Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone litteræ; magnis propositis præmiis, si pertulissent. Obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. Noctu ex eà materiâ, quam munitionis causâ comportaverant, turres admodum cxx excitantur incredibili celeritate: Quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero die, multò majoribus copiis coactis, castra oppugnant; fossam complent: A nostris eadem ratione, quâ pridie, resistitur: Hoc idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur; non ægris, non, vulneratis, facultas quietis datur. Quæcumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur: Multæ præustæ fudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: Turres contabulantur: Pinnæ, loricæque, ex cratibus attexuntur. Ipse Cicero, quum tenuissimâ valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi ad quietem tempus relinquebat; ut ultrò militum concursu, ac vocibus, sibi parcere cogeretur.

XLI. Tunc duces principesque Nerviorum; qui aliquem sermonis aditum, causamque amicitiae cum Cicerone habebant; colloqui sese velle dicunt. Fac-tâ potestate; eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat,

egerat, commemorant: "Omnem esse in armis
 "Galliam: Germanos Rhenum transisse: Cæsaris,
 "reliquorumque, hiberna oppugnari." Addunt
 etiam de Sabini morte. Ambiorigem ostentant, fi-
 dei faciundæ causâ. "Errare eos" dicunt, si quid-
 "quam ab iis præsidii sperent, qui suis rebus diffi-
 "dant: Sese tamen hoc esse in Ciceronem popu-
 "lumque R. animo, ut nihil nisi hiberna recusent,
 "atque hanc inveterascere consuetudinem nolint:
 "Licere illis incolumibus per se ex hibernis disce-
 "dere; et in quasumque partes velint, sine metu
 "proficisci." Cicero ad hæc unum modò respon-
 dit: "Non esse consuetudinem populi Rom. acci-
 "pere ab hoste armato conditionem. Si ab armis
 "discedere velint; se adiutore utantur, legatosque
 "ad Cæsarem mittant: Sperare se, pro ejus justi-
 "tiâ, quæ petierint, impetraturos.

XLII. Ab hæc spe repulsi Nervii, vallo pedum
 xi, et fossâ pedum xv, hiberna cingunt. Hæc et
 superiorum annorum consuetudine, à nostris cogno-
 verant; et quosdam de exercitu nacti captivos, ab
 his docebantur. Sed nulla his ferramentorum co-
 pia, quæ esset ad hunc usum idonea. Gladiis ces-
 pitem circumcidere; manibus, sagulisque, terram
 exhaustire cgebantur. Quâ quidem ex re, homi-
 num multitudo cognosci potuit: Nam minùs horis
 tribus, millium passuum xv in circuitu munitionem
 perfecerunt. Reliquisque diebus, turres ad altitu-
 dinem

dinem valli; falces testitudinesque, quas iidem captivi docuerant; parare ac facere cœperunt.

XLIII. Septimo oppugnationis die, maximo orto vento, ferventes fusili ex argillâ glandes, fundis; et fervefacta jacula, in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, jacere cæperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt; et, venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes, maximo clamore infecuti, quasi partâ jam atque exploratâ victoriâ; turres testitudinesque agere, et scalis vallum adscendere cœperunt. At tanta militum virtus, atque ea præsentia animi fuit; ut, quum undique flammâ torrerentur, maximâque telorum multitudine premerentur, suæque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent; non modò demigrandi causâ de vallo decederet nemo, sed penè ne respiceret quidem quicumquam; ac tum omnes acerrimè fortissimèque pugnarent. Hic dies nostris longè gravissimus fuit: Sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hostium vulneraretur, atque interficeretur; ut se sub ipso vallo consipaverant, recessumque primis ultimi non dabant. Paullulum quidem intermissâ flammâ: et quodam loco turri adactâ, et contingente vallum; tertiæ cohortis centuriones, ex eo quo stabant loco recesserunt, suosque omnes removerunt; nutu vocibusque hostes, "si introire vellent," vocare cœperunt: Quorum progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisque succensâ est.

XLIV. Erant

XLIV. Erant in eâ legione fortissimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulsio et L. Varenus. Ille perpetuas controversias inter se habebant, uter alteri anteferretur; omnibusque annis, de loco, summis simultatibus contendebant. Ex iis Pulsio, quum acerrimè ad munitiones pugnaretur, "Quid dubitas," inquit, "Varenè? aut quem locum probandæ virtutis tuæ exspectas? Hic dies, hic dies de nostris controversiis judicabit." Hæc quum dixisset, procedit ex castris; munitionemque, quâ parte hostium confertissima visa est, erumpit. Nec Varenus quidem tum vallo sese continet; sed omnium veritus estimationem, subsequitur; mediocri spatio relicto. Pulsio pilum in hostes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit; Quo percussò et exanimato, hunc scutis protegunt hostes, et in illum universi tela conjiciunt; neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur scutum Pulsioni, et verutum in balteo defigitur. Avertit hic casus vaginam, et gladium educere conantis dextram moratur manum; impeditumque hostes circumstunt. Succurrit inimicus illi Varenus, et laboranti subvenit. Ad hunc se confestim à Pulsione omnis multitudo convertit; illum veruto transfixum arbitrantur. Illic verò occurSAT OCIUS gladio, cominusque rem gerit Varenus: atque, uno interfecto, reliquos paullum propellit: Dum cupidiùs instat, in locum inferiorem dejectus concidit. Huic rursus circumvento fert subsidium Pulsio: Atque ambo incolu-

mes, compluribus interfectis, summâ cum laude sese intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione et certamine utrumque versavit, ut alter alteri inimicos auxilio salutique essent; neque dijudicari posset, uter utri virtute anteferendus videretur.

XLV. Quantò erat in dies gravior atque asperior oppugnatio; et maxime quod, magnâ parte militum confectâ vulneribus, res ad paucitatem defensorum pervenerat: tantò crebriores litteræ nunciique ad Cæsarem mittebantur. Quorum pars depressa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto; qui à primâ obsidione ad Ciceronem profugerat, suamque ei fidem præstiterat. Hic servo, spe libertatis, magnisque persuadet præmiis, ut litteras ad Cæsarem deferat. Has ille in jaculo illigatas affert; et Gallus inter Gallos sine ullâ suspitione versatus, ad Cæsarem pervenit. Ab eo, de periculo Ciceronis legionisque cognoscit.

XLVI. Cæsar, acceptis litteris circiter horâ xi diei, statim nucium in bellovacus ad M. Crassum quæstorem mittit, cujus hiberna aberant ab eo milia passuum xxv: Jubet mediâ nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire: Exiit cum nuncio Crassus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, quâ sibi sit iter faciendum. Scribit Labieno, si Reip. comodo

modo facere possit, cum legione ad fines Nerviorum veniat. Reliquam partem exercitûs, quòd paullò aberat longius, non putat expectandam. Equites circiter CD ex proximis hibernis cogit.

XLVII. Hora circiter III, ab antecursoribus de Crassi adventu certior est factus: Eo die millia passuum XX progreditur. Crassum Samarobrivæ præficit: legionemque ei attribuit; quòd ibi impedimenta exercitûs, obsides civitatum, litteras publicas, frumentumque omne, quod eò tolerandæ hiemis causâ devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini et cæde cohortum cognita; quum omnes ad eum Trevirorum copię venissent; veritus ne, si ex hibernis fugæ similem profectionem fecisset, hostium impetum sustinere non posset; præsertim quos recenti victoriâ efferrî sciret litteras Cæsari dimittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educiturus esset: rem gestam in Eburonibus perferibit: docet omnes perditatûs equitatûsque copias Trevirorum, III millia passuum longè ab suis castris confedisisse.

XLVIII. Cæsar, consilio ejus probato; etsi, opinione III legionum dejectus, ad II redierat; tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoscit quæ apud Cicero-
nem gerantur; quantoque in periculo res sit. Tum
M 2 cuidam

cuidam ex equitibus gallis magnis præmiis persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Gracchus conscriptam litteris mittit; ne, interceptâ epistolâ, nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non possit; monet, ut tragulam, cum epistolâ, ad amentum deligatâ, intra munitiones castrorum adjiciat. In litteris scribit, "se cum legionibus profectum celeriter affore:" hortatur, "ut priusnam virtutem retineat" Gallus periculum veritus; ut erat præceptum, tragulam mittit. Hæc casu ad turrim adhæsit; neque ab nostris biduo animadversa; tertio die, à quodam milite conspicitur; demptâ, ad Ciceronem deferitur. Ille perlectam in conventu militum recitat, maximâque omnes lætitiâ afficit. Tum fumi incendiolorum procul videbantur: Quæ res omnem dubitationem adventûs legionum expulit.

XLIX. Galli, re cognitâ per exploratores, obsidionem relinquunt; ad Cæsarem omnibus copiis contendunt. Eæ erant, armatorum circiter millia **lx.** Cicero, datâ facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem suprâ demonstravimus, repetit; qui litteras ad Cæsarem deferat. Hunc admonet, iter cautè diligenterque faciat. Perscribit in litteris; "hostes ab se discessisse, omnemque ad eum multitudinem convertisse." Quibus litteris, circiter mediâ nocte, Cæsar, allatis, suos facit certiores; eosque ad dimicandum animo confirmat. Postero die, luce primâ, movet castra: Et, circiter millia passuum **iv** progressus; trans vallem magnam et rivum,

vum, hostium multitudinem conspiciatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare: Tum quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eoque omnino remittendum de celeritate existimabat, confedit: et, quàm æquissimo loco potest, castra communit. Atque hæc, etsi erant exigua per se, vix hominum millium VII, præsertim nullis cum impedimentis; tamen angustiis viarum, quàm maxime potest, contrahit; eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus veniat. Interim speculatoribus in omnes partes diuissis, explorat, quo commodissimè itinere vallem transire possit.

LI. Eo die, parvulis equestribus præliis ad aquam factis, utrique sese suo loco continent. Galli; quod ampliores copias, quæ nondum convenerant, expectabant. Cæsar, si fortè timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris prælio contenderet: Si id efficere non posset; ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem rivumque transiret. Primâ luce hostium equitatus ad castra accedit, præliumque cum nostris equitibus committit. Cæsar consultò equites cedere, seque in castra recipere; simul, ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portasque obstrui; atque in iis administrandis rebus quàm maximè concurrari, et cum simulatione agi timoris jubat.

LI. Quibus omnibus rebus hostes invitati, copias transducunt, aciemque iniquo loco constituunt. Nos-

tris verò etiam de vallo deductis, propiùs accedunt; et tela intra munitionem ex omnibus partibus congiunt. Præconibusque circummissis, pronunciarì jubent; "seu quis Gallus, seu Romanus, velit ante horam tertiam ad se transire; sine periculo lice-
"re: post id tempus, non fore potestarem." Ac sic nostros contempserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitem; quòd eà non posse introrumpere videbantur; alii vallum manu scandere, alii fossas complere, inciperent. Tunc Cæsar, omnibus portis eruptione factâ, equitatùque emissò, celeriter hostes dat in fugam; sic, ut omnino pugnandi causâ resisteret nemo: magnumque ex his numerum occidit, atque omnes armis exiit.

LII. Longiùs profequi veritus; quòd silvæ paludesque intercedebant; neque etiam parvulo detrimento, illum locum relinqui videbat; omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas turres, testitudines, munitionesque hostium admiratur. Legione productâ, cognoscit non decimum esse quemque relictum militem sine vulnere. Ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo, et quantâ cum virtute, sint res administratæ: Ciceronem pro ejus merito, legionemque collaudat: Centuriones sigillatim, tribunosque militum appellat, quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis cognoverat. De casu Sabini et Cottæ, certiùs ex captivis cognoscit. Postero die, concione habitâ, rem gestam proponit: Milites con-
felatur,

solatur, et confirmat. Quod detrimentum culpâ et temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet: quòd beneficio deorum immortalium, et virtute eorum, expiato incommodo; neque hostibus diutina lætatio, neque ipsis longior dolor relinquatur.

LIII. Interim ad Labienum per Rhemos, incredibili celeritate, de victoriâ Cæsaris fama perfertur: Ut, quum ab hibernis Ciceronis millia passuum abesset, eoque post horam ix diei Cæsar pervenisset; ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur: quo clamore significatio victoriæ, gratulatioque ab Rhemis Labieno fieret. Hâc famâ ad Treviros perlata; Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, copiasque omnes in Treviros reducit. Cæsar Fabium cum legione, in sua remittit hiberna: Ipse cum III legionibus circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit; et, quòd tanti motus Galliæ exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam, illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes ferè Galliæ civitates de bello consultabant; nuncios, legationesque in omnes partes dimittebant; et, quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnaue in locis desertis concilia habebant: Neque ullum ferè totius hiemis tempus sine sollicitudine Cæsaris intercessit, quin aliquem de conciliis et motu Gallorum nuncium acciperet. In his, ab L.
Roscio

Roscio legato, quem legioni XIII præfecerat, certior est factus; “magnas Gallorum copias earum civitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui causâ convenisse; neque longius millia passuum VIII, ab hibernis suis absente; sed, nuncio allato de victoriâ Cæsaris, discessisse; adeo ut fugæ similis discessus videretur.”

LIV. At Cæsar, principibus cujusque civitatis ad se vocatis; aliis terrendo, quum se scire, quæ fierent, denunciaret; aliis cohortando; magnam partem Gallicæ in officio tenuit. Tamen Senones, quæ est civitas in primis firma, et magnæ inter Gallos auctoritatis; Cavarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, (cujus frater Moritasgus adventu in Galliam Cæsaris, cujusque majores regnum obtinuerant,) interficere publico consilio conati; cum ille præsensisset ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno domoque expulerunt: Et, missis ad Cæsarem satisfaciendi causâ legatis; quum is omnem ad se senatum venire jussisset, dicto audientes non fuerunt. Tantumque apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi; tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit; ut, præter Æduos et Rhemos, (quos præcipuo semper honore Cæsar habuit; alteros, pro veteri ac perpetuâ erga populum R. fide; alteros, pro recentibus belli Gallici officiis;) nulla ferè fuerit civitas non suspecta nobis. Idque adeo haud scio mirandumne sit; quam compluribus aliis de causis;

caussis; tum maximè, quòd qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut populi R. imperia perferrent, gravissimè dolebant.

LV. Treviri verò atque Indutiomarus, totius hie mis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent; civitates sollicitarent; pecunias pollicerentur: magnà parte exercitûs nostri interfectâ, multo minorem superesse dicerent partem. Neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transfret: quum "se "bis expertos" dicerent, "Ariovisti bello, et Tencherorum transitu; non esse fortunam ampliùs "tentaturos." Hâc spe lapsus Indutiomarus; nihilo minùs copias cogere, exigere à finitimis, equos parare, exules damnatosque totâ Galliâ magnis præmiis ad se allicere cœpit. Ac tamen sibi jam iis rebus in Galliâ auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent; gratiam atque amicitiam, publicè privatimque peterent.

LVI. Ubi intellexit, ultro ad se veniri: alterâ ex parte Senones Carnutesque, conscientiam facinoris instigatos; alterâ, Nervios Atuaticosque bellum Romanis parare; neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset: armatum concilium indicit. Hoc, more Gallorum, est initium belli; quò, lege communi, omnes puberes armati convenire coguntur; et, qui ex iis novissimus

mus venit, in conspectu multitudinis omnibus et ciatibus affectus necatur. In eo concilio, Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum; quem supra demonstravimus Cæsaris secutum fidem, ab eo non discessisse; hostem judicat, bonaque ejus publicat. His rebus confectis; in concilio pronunciat, accersitum se à Senonibus et Carnutibus, aliisque compluribus Galliæ civitatibus; huc iter facturum per fines Rhemorum; eorumque agros populaturum; ac prius, quàm id faciat, castra Labienum oppugnaturum. Quæque fieri velit, præcipit.

LVII. Labienus, quum et loci naturâ et manu munitissimis castris sese contineret, de suo ac legionis periculo nihil timebat: sed, ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaque à Cingetorige atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognitâ, quam in concilio habuerat; nuncios mittit ad finitimas civitates, equitesque undique convocat: Iis certam diem conveniendi dicit. Interim propè quotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris ejus vagabatur; aliàs, ut situm castrorum cognosceret; aliàs, colloquendi aut territandi causâ, Equites plerumque omnes tela intravallum conjiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat; timorisque opinionem quibuscumque poterat rebus, augebat.

LVIII. Quum majore in dies contemptione Indutiomarus ad castra accederet: nocte unâ, intro-

missis

milis equitibus omnium finitimarum civitatum quos
 accersendos curaverat, tantâ diligentia omnes suos
 custodis intra castra continuit, ut nullâ ratione ea
 res enunciari aut ad Triviros perferri posset. Inte-
 rim, ex consuetudine quotidianâ, Indutiomarus ad
 castra accedit; atque ibi magnam partem diei con-
 sumit: Equites tela conijciunt, et magnâ contume-
 liâ verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo à
 nostris dato responso, sub vesperum dispersi ac dissi-
 pati discedunt. Subitò Labienus duabus portis om-
 nem equitatum emittit. Praecipit atque interdicat,
 perterritis hostibus atque in fugam coniectis; quod
 fore, sicut accidit, videbat; omnes unum peterent
 Indutiomarum: neu quis quemquam prius vulnera-
 ret, quàm illum interfectum videret: quòd, morâ
 reliquorum, illum, spatium nactum, effugere nole-
 bat. Magna proponit iis, qui occiderint, præmia:
 Summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat
 hominis consilium fortuna; et, quum unum omnes
 peterent, in ipso fluminis vado deprehensus indu-
 tiomarus interficitur; caputque ejus refertur in
 castra. Redeuntes equites, quos possunt consec-
 tantur atque occidunt. Hâc re cognitâ; omnes
 Eburonum et Nerviorum, quæ convenerant, copiae
 discedunt; paullòque habuit post id factum Cæsar
 quietiorem Galliam.

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO,
LIBER V.

ARGUMENTUM.

Hic liber habet bellum quod ipse contra Senones et Carnutes : alterum quod Labienus legatus ejus adversus Treviros gessit ; tum ut Rhenum et quibus de causis transit : et occasione sumpta, Gallorum Germanorumque mores describit : ut Sicambri Eburonum castra directum venientes, castra Ciceronis oppugnaverunt : denique ut Ambiorix perpetua se fuga eripuit.

I. **M**Ultis de causis, Cæsar majorem Galliæ motum expectans ; per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium, legatos, delectum habere instituit. Simul ab Cn. Pompeio proconsule petit ; quoniam ipse ad urbem cum imperio, Reibubl. causâ, maneret ; quos ex Cisalpinâ Galliâ consulis sacramento rogavisset, ad singa convenire et ad se proficisci juberet : Magni interesse, etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ existimans ; tantas videri Italiæ facultates, ut si quid esset in bello

bello detrimenti acceptum, non modò id brevi tempore sarciri, sed etiam majoribus adaugeri copiis posset. Quod quum Pompeius, et Reipubl. et amicitia tribuisset: celeriter confecto per suos delectu; tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis legionibus; duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat: et celeritate et copiis docuit, quid populi Romani disciplina atque opes possent.

II. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus; ad ejus propinquos à Treviris imperium deferitur. Illi finitimos Germanos sollicitare, et pecuniam polliceri, non desistunt. Quum ab proximis impetrare non possent, ultiores tentant. Inventis nonnullis; civitates jurejurando inter se confirmant, obsidibusque de pecuniâ cavent; Ambiorigem sibi societate et fœdere adjungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar, quum undique bellum parari videret; Nervios, Atuaticos, ac Menapios, adjunctis cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis; Senones ad imperatum non venire, et cum Carnutibus finitimiisque civitatibus consilia communicare; à Treviris Germanos crebris legationibus sollicitari; maturiùs sibi de bello cogitandum putavit.

III. Itaque, nondum hieme confectâ, proximis iv legionibus coactis, de improvviso in lines Nerviorum contendit: et priùs, quàm illi aut convenire aut profugere possent, magno pecoris atque homi-

num numero capto, atque eâ prædâ militibus concessâ, vastatisque agris; in deditionem venire, atque obsides sibi dare coëgit. Eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hiberna reduxit. Concilia Galliarum primo vere, ut instituerat, indicto; quum reliqui, præter Senones, Carnutes, Trevirofque, venissent; initium belli ac defectionis hoc esse arbitratum; ut omnia postponere videretur, consilium in Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus; civitatemque patrum memoriâ conjunxerant: sed ab hoc concilio abfuisse existimabantur. Hâc re pro suggestu pronuntiata; eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisque itineribus eò pervenit.

IV. Cognito ejus adventu: Acco, qui princeps ejus concilii fuerat, jubet in oppida multitudinem convenire. Conantibus; prius, quàm id effici posset, adesse Romanos nunciatur. Necessariò sententiâ desistunt: legatosque deprecandi causâ ad Cærem mittunt: Adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter Cæsar, petentibus Æduis, dat veniam: excusationemque accipit: quòd æstivum tempus instantis belli, non quæstionis, esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Æduis custodiendos tradit. Eòdem Carnutes legatos obsidesque mittunt; usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientelâ: eadem ferunt responsum. Peragit consilium Cæsar, equitesque imperat civitatibus.

V. Hæc parte Galliæ pacatâ, totus et mente et animo in bellum Trevirorum et Ambiorigis insiluit. Cavarinum cum equitatu Senonum, secum proficisci jubet; ne quis aut ex hujus iracundiâ, aut ex eo quod meruerat odio, civitatis motus oriretur. His rebus constitutis; quod pro explorato habebat Ambiorigem prælio non esse certaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti; qui uni ex Gallia, de pace ad Cæsarem legatos nunquam miserant. Cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat; item per Treviros venisse Germanis in amicitiam cognoverat, Hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quàm ipsum bello lacefferet: ne, desperatâ salute, aut se in Menapios abderet, aut cum transihenanis congregi cogeretur. Hôc inito consilio; totius exercitus impedimenta ad Labinum in Treviros mittit, duasque legiones ad eum proficisci jubet: ipse cum legionibus expeditis v, in Menapios proficiscitur. Illi, nullâ coactâ manu, loci præsidio freti, in silvas paludesque confugiunt; suæque eodem conferunt.

VI. Cæsar, partitis copiis cum C. Fabio legato et M. Crasso quaestore; celeriterque effectis pontibus; adiit tripartitò. Ædificia vicosque incendit; magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendæ causa, mittunt. Ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut

Ambiorigem, aut ejus legatos, finibus suis receperant: His confirmatis rebus: Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit, ipse in Treviros proficiscitur.

VII. Dum hæc à Cæsare geruntur; Treviri, magnis coactis peditatûs equitatûsque copiis, Labienum cum unâ legione, quæ in eorum finibus hiemaverat, adoriri parabant: Jamque ab eo non longius bidui viâ aberat, quum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. Positis castris à millibus passuum xv, auxilia Germanorum expectare constituunt. Labienus, cognito hostium consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem: præsidio v cohortium impedimentis relicto, cum xxv cohortibus magnoque equitatu contra hostem proficiscitur, et, mille passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum atque hostem, difficili transitu flumen, ripisque præruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. Augebatur quotidie auxiliorum spes. Loquitur in concilio palam; "quoniam Germani appropinquare dicantur, sese suas exercitûsque fortunas in dubium non devocaturum; et postero die primâ luce castra moturum." Celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogeat. Labienus, noctu tribunis militum primisque ordinibus coactis; quid sui consilii sit, proponit. Et, quò
facilius

facilius hostibus timoris det suspensionem; majore strepitu et tumultu, quàm populi Romani fert consuetudo, castra moveri jubet. His rebus fugæ finalem profectionem efficit. Hac quoque per exploratores ante luce lucem, in tantâ propinquitate castrorum, ad hostes deferuntur.

VIII. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat; cùm Galli, cohortati inter se, “ne speratam prædam ex manibus dimitterent; longum esse, perteritis Romanis, Germanorum auxilia expectare; neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tantæ exiguam manum, præsertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant;” flumen transire, et iniquo loco prælium committere non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus: ut omnes citra flumen eliceret; eâdem usus simulatione itineris, placidè progrediebatur. Tum præmissis paullùm impedimentis, atque in tumultu quodam collocatis; “Habetis,” inquit, “milites, quam petistis, facultatem; hostem impedito atque in quo loco tenetis: Præstate eandem, nobis ducebus, virtutem, quam sæpenumero Imperatori præstitistis: Eum adesse, et hæc coràm cernere existimate.” Simul, signa ad hostem converti, aciemque diri jubet; et, paucis turmis præsidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes jaciunt. Illi, ubi præter spem, quos fugere credebant, infestis, signis ad se ire viderunt; impetum modò

ferre non potuerunt; ac primo concursu in fugam coniecti, proximas silvas petiverunt. Quos Labienus equitatu confectatus; magno numero interfecto, compluribus captis; paucis post diebus civitatem recepit. Nam Germani, qui auxilio veniebant; perceptam Trevirorum fugam, sese domum contulerunt. Cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex civitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permanisse in officio demonstravimus, principatus atque imperium est traditum.

IX. Cæsar, postquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de causis Rhenum transire constituit. Quarum erat altera, quod [Germani] auxilia contra se Treviris miserant: altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. His constitutis rebus; paullum supra eum locum, quo antea exercitum transduxerat, facere potum instituit. Notam atque institutam rationem; magno militum studio, paucis diebus, opus efficitur. Firmo in Treviris præsidio ad potum relicto, ne quis ab iis subito motus oriretur; reliquas copias, equitatumque transducit. Ubii, qui antè obsides dederant, atque in deditionem venerant; purgandi sui causam ad eum legatos mittunt: qui doceant, "neque ex sua civitate auxilia in Treviros missa, neque ab se fidem laesam:" petunt atque orant, "ut sibi parcat; ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus penas pendant: Si amplius obsidum velit, dare" pollicentur.

centur. Cognitâ Cæsar causâ reperit, ab Suevis auxilia missa esse : Ubiorum satisfactionem accipit : Aditus viasque in Suevos perquirat.

X. Interim, paucis post diebus, fit ab Ubiis certior, Suevos omnes in unum locum copias cogere ; atque iis nationibus, quæ sub eorum sunt imperio, denunciare aut auxilia peditatûs equitatûsque mittant. His cognitis rebus ; rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit : Ubiis imperat, ut pecora deducant, suaque omnia ex agris in oppida conferant : sperans, barbaros atque imperitos homines, inopiâ cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci. Mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant ; quæque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt ; et, paucis diebus intermissis, referunt : " Suevos " omnes, posteaquam certiores nuncii de exercitu " Romanorum venerant ; cum omnibus suis socio- " rumque copiis, quas coëgissent, penitus ad extre- " mos fines sese recepisse : Silvam esse ibi infinitæ " magnitudinis, quæ appellatur Bacenis : Hanc lon- " ge introrsus pertinere ; et, pro nativo muro ob- " jectam, Cheruscos à Suevis, Suevosque à Cherus- " cis, injuriis incursionibusque prohibere : Ad ejus " initium silvæ, Suevos adventum Romanorum ex- " spectare constituisse."

XI. Quoniam ad hunc locum perventum est ; non alienum esse videtur, de Galliæ Germanique mo-
ribus,

ribus, et quo modo differant eæ nationes inter sese, proponere. In Gallia, non solum in omnibus civitatibus, atque in omnibus pagis partibusque; sed pendè etiam in singulis domibus, factiones sunt. Earumque factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur; quorum ad arbitrium iudiciumque, summa omnium rerum consiliorumque redeat. Idque ejus rei causâ antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiores auxilii egeret: Suos enim opprimi quique, et circumveniri non patitur; neque, aliter si faciat, ullam inter suos habeat auctoritatem. Hæc eadem ratio est in summâ totius Galliæ; namque omnes civitates in partes divisæ sunt duas.

XXII. Quum Cæsar in Galliam venit; alterius factionis principes erant Ædui; alterius, Sequani. Ii, quum per se minùs valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ; Germanos atque Arvernorum sibi adjunxerant: eosque ad se magnis jacturis pollicitationibusque perduxerant. Præliis verò compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Æduorum interfectâ; tantum potentiâ antecefferant, ut magnam partem clientium ab Æduis ad se transducerent; obsidesque ab iis principum filios acciperent; et publicè jurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros; et partem finitimi agri per vim occupatam possiderent; Galliæque totius principatum obtinerent. Quâ necessitate adductus Divitiac-

cus,

cus, auxilii petendi causâ Romam ad Senatum profectus, infectâ re redierat. Adventu Cæsaris, factâ commutatione rerum; obsidibus Æduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Cæsarem comparatis; (quod ii, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione atque æquiore imperio se uti videbant;) reliquis rebus, eorum gratiâ dignitateque amplificatâ; Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Rhemi successerant. Quos quod ad æquare apud Cæsarem gratiâ intelligebatur; ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Æduis conjungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur. Ita et novam et repentè collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat; ut longè principes haberentur Ædui; secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent.

XIII. In omni Galliâ, eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo: Nam plebs penè servorum habetur loco; quæ per se nihil audet, et nulli adhibetur concilio. Plerique, quum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuriâ potentiorum premuntur; sese in servitutem dicant nobilibus: In hos eadem omnia sunt jura, quæ dominis in servos. Sed de his duobus generibus, alterum est Druidum, alterum Equitum. Illi rebus divinis interfunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur: Ad hos magnus adolescentium numerus, disciplinæ causâ,

causâ, concurrît: Magnoque hi sunt apud eos honore. Nam ferè de omnibus controversis, publicis privatisque, constituunt: et, si quod est admissum facinus; si cædes facta; si de hæreditate, si de finibus controversia est; iidem decernunt. Præmia pœnasque constituunt. Si quis aut privatus aut publicus, eorum decreto non steterit; sacrificiis interdicunt. Hæc pœna apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, si numero inperum, ac sceleratorum habentur; his omnes dederunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex eorum oratione incommodi accipiant: neque si potentibus his redditur, neque honos ullus eorum ulla tar. His autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortui; si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit: At si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur; Nonnunquam etiam de potestate armis contendunt. In certo anni tempore in finibus Carnutem, quæ regio totius Galliæ media habetur, confidunt; in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt; eorumque iudiciis decretisque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur: et nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illò discendi causâ proficiscuntur.

XIV. Druides à bello abesse consueverunt; reque tributa unâ cum reliquis pendunt; militiæ vacationem, omniumque rerum habent immunitatem.

Tantus

Tantis excitati præmiis, et suâ sponte multi in disciplinam conveniunt, et à parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum edificere dicuntur. Itaque nonnulli annos vicienos in disciplinâ permanent. Neque fas esse existimant, ea litteris mandare; quum in reliquis ferè rebus publicis, privatisque rationibus, Græcis litteris utantur. Id mihi duabus de causis instituisse videntur; quòd neque in vulgus disciplinam efferri velint; neque eos, qui discunt, litteris confisos, minùs memorie studere: quod ferè plerisque accidit, ut, præsidio litterarum, diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. In primis hoc volunt persuadere: Non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios; atque hòc maximè ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. Multa præterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum naturâ, de decorum immortalium vi ac potestate disputant; et juventuti transfundunt.

XV. Alterum genus, est Equitum. Hi, quum est usus, atque aliquod bellum incidit; (quod ante Cæsaris adventum ferè quotannis accidere solebat, uti aut ipsi injurias inferrent, aut illatas propulsarent;) omnes in bello versantur. Atque eorum ut quisque est genere copiosius amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clientesque habet. Hanc unam gratiam potentiamque noverunt.

XVI. Natio

XVI. Natio est omnis Gallorum, admodum dedita religionibus. Atque ob eam causam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quique in praeliis periculisque versantur; aut pro victimis homines immolant, aut se immolaturos vident; ministrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur: quod, pro vitâ hominis nisi vita hominis reddatur, non posse aliter deorum immortalium numen placari arbitrantur. Publicèque ejusdem generis habent instituta sacrificia. Alii immani magnitudine simulacra habent: quorum contexta viminibus membra, vivis hominibus complent; quibus succensis, circumventi flammâ exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliquâ noxa, sint comprehensi; gratiora diis immortalibus esse arbitrantur: Sed, quum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

XVII. Deum maximè Mercurium colunt: Hujus sunt plurima simulacra: Hunc, omnium inventorem artium ferunt: hunc, viarum atque itinerum ducem: Hunc, ad quæstus pecuniæ mercaturasque habere vim maximam arbitrantur. Post hunc; Apollinem, et Martem, et Jovem, et Minervam. De his eandem ferè, quam reliquæ gentes, habent opinionem: Apollinem, morbos depellere; Minervam, operum atque artificiorum initia transdere; Jovem, imperium cœlestium tenere; Martem, bella regere. Hunc, quum praelio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperint, plerumque devovent. Quæ superaverint:

verint; animalia capta immolant: reliquas res in unum locum conferunt. Multis in civitatibus, harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspici licet: Neque sæpe accidit, ut, neglecta quispian religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.

XVIII. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant: Idque ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium, finiunt; Et dies natales, et mensium et annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis vitæ institutis, hõc ferè ab reliquis differunt; quòd suos liberos, nisi quum adoleverint ut munus militiæ sustinere possint, palam ad se adire non patiantur; filiumque puerili ætate, in publico, in conspectu patris assistere, turpe ducunt.

XIX. Viri quantas pecunias ab uxoribus, dotis nomine, acceperunt; tantas ex suis bonis, æstimatione factà, cum dotibus communicant. Hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructusque servantur. Uter eorum vità superarit; ad eam pars utriusque, cum fructibus superiorum temporum, pervenit. Viri in uxores, sicuti in liberos, vitæ necisque habent potestatem. Et quum paterfamilias illustriore loco natus decessit; ejus propinqui conveniunt; et de morte, si res in suspicionem venit,

de uxoribus in fervilem modum quæstionem habent; et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt, pro cultu Gallorum, magnifica et sumptuosa: Omniaque, quæ vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt; etiam animalia. Ac, paullo supra hanc memoriam, servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat; iustis funeribus confectis, unà cremabantur.

XX. Quæ civitates commodiùs suam Rempubl. administrare existimantur, habent legibus sanctum; si quis quid de Rep. à finitimis rumore aut famâ acceperit, uti ad magistratum deferat; neve cum quo alio communicet: quòd sæpe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri, et ad facinus impelli, et de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus, quæ visa sunt, occultant; quæque esse ex usu judicaverint, multitudini produnt. De Rep. nisi per consilium loqui non conceditur.

XXI. Germani multum ab hac consuetudine differunt. Nam neque Druides habent qui rebus divinis præsent; neque sacrificiis student. Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, et quorum opibus apertè juvantur; Solem, et Vulcanum, et Lunam: Reliquos ne famâ quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus, atque in studiis rei militaris consistit; Ab parvulis, labori ac duritiæ student. Qui diutissimè impuberes permanserunt, maximam

imam inter suos ferunt laudem: Hôc ali staturam, ali vires, nervosque confirmari putant. Intra annum vero xx feminæ notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus. Cujus rei nulla est occultatio; quòd et promiscuè in fluminibus perluuntur; et pel- libus, aut parvis rhenorum tegumentis utuntur; magnâ corporis parte nudâ.

XXII. Agriculturæ non student; majorque pars victûs eorum, in lacte, et caseo, et carne consistit. Neque quisquam agri modum certum, aut fines proprios habet: sed magistratus ac principes, in annos singulos, gentibus cognationibusque hominum qui unâ coierunt, quantum et quo loco visum est, agri attribuunt; atque anno pôst, aliò transire cogunt. Ejus rei multas afferunt causas: ne assiduâ consuetudine capti, studium bellum gerendi agricul- turâ commutent; ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant: ne accuratiùs, ad frigora atque æstus vitandos, ædi- ficient: ne qua oriatur pecunie cupiditas, qua ex re factiones dissensionesque nascuntur: ut animi æqui- tate plebem contineant, quum suas quisque opes æquari cum potentissimis videat.

XXIII. Civitatibus maxima laus est, quàm latissi- mas circùm se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium virtutis existimant; expulsos agris finitimos cedere, neque quenquam prope se audere consistere: Simul hôc se fore tutiores arbitrantur,

repentinæ incursionis timore sublato. Quum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert; magistratus, qui ei bello præsent, ut vitæ necisque habeant potestatem, deliguntur. In pace, nullus est communis magistratus; sed principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt, controversiasque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujusque civitatis fiunt; Atque ea juventutis exercendæ, ac desidiæ minuendæ causâ fieri prædicant. Atque, ubi quis ex principibus in consilio "se" dixit "ducem fore: qui sequi velint, "profiteantur;" confurgunt ii qui et causam et hominem probant, suumque auxilium pollicentur; atque ab multitudine collaudantur. Qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur; omniumque iis rerum postea fides abrogatur. Hospites violare, fas non putant. Qui, quæque de causâ, ad eos venerunt; ab injuriâ prohibent, sanctosque habent; iis omnium domus patent, victusque communicatur.

XXIV. Ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute superarent, et ultro bella inferrent; ac propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertilissima sunt Germaniæ loca; circa Hercyniam silvam, quam Eratostheni et quibusdam Græcis famam notam esse video, quam illi Orciniam appellant; Volcæ Teutoiages occuparunt, atque ibi confederunt. Quæ gens ad hoc tempus iis sedibus se continet;

tingit, summamque habet justitiæ et bellicæ laudis opinionem; nuncque in eâdem inopiâ, egestate, patientiâ, quâ Germani, permanent: eodem victu, et cultu corporis, utuntur. Gallis autem, Provinciæ propinquitâs, et transmarinarum rerum notitiâ, multa ad copiam atque usus largitur: Paullatim assuefacti superari, multisque præliis victi, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

XXV. Hujus Hercyniæ silvæ, quæ suprâ demonstrata est, latitudo ix dierum iter expedito patet. Non enim aliter finiri potest; neque mensuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum, et Nemetum, et Rauracorum finibus; rectâque fluminis Danubii regione, pertinet ad fines Dacorum et Anartium. Hinc se flectit sinistrorsus, diversis à flumine regionibus; multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit; Neque quisquam est hujus Germaniæ, qui se aut adisse ad initium ejus silvæ dicat, quum dierum iter lx processerit; aut quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in eâ generâ ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visâ non sint: Ex quibus quæ maximè differant ab cæteris, et memoriæ prodenda videantur, hæc sunt.

XXVI Est bos, cervi figurâ: cujus à mediâ fronte inter aures unum cornu existit excelsius, magisque directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus. Ab ejus summo, sicut palmæ, rami latè diffunduntur.

Eadem est feminæ marisque natura; eadem forma magnitudoque cornuum.

XXVII. Sunt item, quæ appellantur Alces. Harum est consimilis capris figura, et varietas pellium; sed magnitudine paullò antecedunt; Mutilæque sunt cornibus, et crura sine nodis articulisque habent; Neque quietis causâ procumbunt; Neque, si quo afflictæ casu conciderunt, erigere sese aut sublevare possunt. His sunt arbores pro cubilibus: Ad eas se applicant; atque ita paullùm modò reclinatæ, quietem capiunt. Quarum ex vestigiis quum est animadversum à venatoribus, quò se recipere consueverint; omnes eo loco aut à radicibus subruunt, aut accidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur. Huc quum se ex consuetudine reclinauerint; infirmas arbores pondere affligunt, atque unâ ipsæ concidunt.

XXVIII. Tertium est genus eorum, qui Uri appellantur. Ii sunt magnitudine, paullò infrà elephantos: specie, et colore, et figurâ tauri. Magna vis eorum est, et magna velocitas; neque homini, neque feræ, quam conspexerint, parcent. Hos studiosè foveis captos interficiunt. Hòc se labore durant adolescentes, atque hòc genere venationes exercent. Et qui plurimos ex his interfecerunt; re-latis in publicum cornibus, quæ sint testimonio; magnam ferunt laudem. Sed assuescere ad homines, et mansuescieri, ne parvuli quidem excepti possunt.

sunt. Amplitudo cornuum, et figura, et species, multum à nostrorum bouum cornibus differt. Hæc studiosè conquistata, ab labris argento circumcludunt, atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

XXIX. Cæsar, postquam per Ubios exploratores comperit, Suevos sese in silvas recepisse; inopiam frumenti veritus, quòd, ut suprà demonstravimus, minimè omnes Germani agriculturæ student; constituit non progredi longiùs. Sed ne omnino metum reditùs sui barbaris tolleret; atque ut eorum auxilia tardaret; reducto exercitu, partem ultimam pontis, quæ ripam Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum CC rescindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum IV constituit, præsidiumque cohortium XII pontis tuendi causâ ponit; magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco præsidioque, C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit. Ipse, quum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus; per Arduennam silvam, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni finibusque Trevirorum ad Nervios pertinet, millibusque ampliùs D in longitudinem patet; L. Minucium Basilum cum omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere possit: Monet ut ignes in castris fieri prohibeat, ne qua ejus adventùs procul significatio fiat; sese cunctis subsequi dicit.

XXX. Basilus,

XXX. Basilus, ut in imperatum est, facit; celeriter, contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum, quàm in omnibus rebus, tum in re militari, potest fortuna. Nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque imparatum incideret, priùsque ejus adventus ab hominibus videretur, quàm famâ ac nunciis afferretur: Sic magnæ fuit fortunæ; omni militari, instrumento, quod circum se habebat, erepto; rhedis, equisque comprehensis; ipsum effugere mortem. Sed hoc eo factum est, quòd, ædificio circumdato silvâ, (ut sunt ferè domicilia Gallorum, qui, vitandi æstûs causâ, plerumque silvarum ac fluminum petunt propinquitates;) comites familiaresque ejus angusto in loco paullisper equitum nostrorum vim sustinuerunt. Iis pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem silvæ texerunt. Sic et ad subeundum periculum, et ad vitandum, multum fortuna valuit.

XXXI. Ambiorix copias suas judicione non conduxerit, quòd prælio dimicandum non existimaverit; an tempore exclusus, et repentino equitum adventu prohibitus fuerit, quum reliquum exercitum subsequi crederet; dubium est. Sed certè, clam dimissis per agros nunciis, sibi quemque consulere jussit; Quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit. Qui proximi Oceanum fuerunt;

fuert; ii insulis sese occultaverunt, quas æstus efficere consuêrunt: Multi, ex suis finibus egressi, se suaque omnia alienissimis crediderunt. Cativulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui unâ cum Ambiorige consilium inierat; ætate jam confectus, quum laborem aut belli aut fugæ ferre non posset; omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui ejus consilii auctor fuisset; taxo, cujus magna in Galliâ Germaniâque copiâ est, se exanimavit.

XXXII. Segni Condrusique, ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Trevirosque; legatos ad Cæsarem miserunt, oratum, "ne se in hostium numero duceret; neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, unam esse causam jam judicaret: Nihil se de bello cogitasse; nulla Ambiorigi auxilia misisse" Cæsar, exploratâ re quæstione captivorum; si qui ad eos Eburones ex fugâ convenissent, ad se ut reducerentur imperavit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. Tum copias in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum Atuaticam contulit. Id castelli nomen est. Hoc ferè est in mediis Eburonum finibus; ubi Titurius atque Aurunculeius, hiemandi causâ, confederant. Hunc quum reliquis rebus locum probabat; tum, quod superioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem sublevaret. Præsidio impedimentis legionem quartam decimam reliquit; unam ex iis 111, quas proximè conscriptas ex Italiâ transduxerat. Ei legioni castrisque, Q. Tullium

Tullium Ciceronem præfecit; ducentosque equites attribuit.

XXXIII. Partito exercitu; T. Labienum cum legionibus III ad Oceanum versûs, in eas partes quæ Menapios attingunt, proficisci jubet; C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Atuaticis adjacet, depopulandam mittit: Ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldim, quod influit in Mosam, extremasque Arduennæ partes, ire constituit; quò cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Discedens, post diem VII sese reversurum confirmat; Quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si Reipubl. commodo facere possint, ad eam diem revertantur; ut, rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud initium belli capere possint.

XXXIV. Erat, ut suprà demonstravimus, manus certa nulla, non præsidium, non oppidum, quod se armis defenderet; sed in omnes partes dispersa multitudo. Ubi cuique aut vallis abdita, aut locus silvestris, aut palus impedita, spem præsidii aut salutis liquam offerebat; confederat. Hæc loca vicinitatibus erant nota: Magnamque res diligentiam requirebat, non in summâ exercitûs tuendâ (nullum enim poterat universis, ab perterritis ac dispersis, periculum accidere;) sed in singulis militibus conservandis.

servandis. Quæ tamen, ex parte, res ad salutem exercitû pertinebat : Nam et prædæ cupiditas multos longiùs evocabat ; et silvæ incertis occultisque itineribus, confertos adire prohibebant. Si negotium confici, stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet ; dimittendæ plures manus, diducendique erant milites : Si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio et consuetudo exercitûs Romani postulabat ; locus ipse erat præsidio barbaris ; neque ex occulto insidiandi, et dispersos circumveniendi, singulis deerat audacia. At in ejusmodi difficultatibus, quantum diligentia provideri poterat, providebatur : Ut potius in nocendo aliquid ommitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant ; quàm cum aliquo detrimento militum noceretur. Dimittit ad finitimas civitates nuncios Cæsar : omnes evocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones ; ut potius in silvis Gallorum vita, quàm legionariorum, periclitetur ; simul, ut magnâ multitudine circumfusâ, pro tali facinore stirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter convenit.

XXXV. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur ; diesque appetebat VII, quem ad diem Cæsar ad impedimenta legionemque reverti constituerat. Hic, quantum in bello fortuna possit, et quantos afferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus ; manus erat nulla, quæ parvam modò timoris causam afferret.

Trans

Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama; dissi-
 Eburones, atque ultro omnes ad prædâ evocari.
 Cogunt equitum 11 millia Sigambri, qui sunt prox-
 imi Rheno; à quibus receptos ex fugâ Tenchtheros
 atque Usipetes, suprâ docuimus: Transeunt Rhe-
 num navibus ratibusque, xxx millibus passum in-
 fra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præfidi-
 umque ab Cæsare relictum: Primos Eburonum fi-
 nes adeunt: Multos ex fugâ dispersos excipiunt:
 Magno pecoris numero, cujus sunt cupidissimi bar-
 bari, potiuntur. Invitati prædâ longiùs procedunt.
 Nos hos palus in bello, latrociniiisque natos, non
 silvæ morantur. Quibus in locis sit Cæsar, ex capti-
 vis quærunt: profectum longiùs reperiunt, omnem-
 que exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus
 ex captivis: “ Quid vos,” inquit, “ hanc miseram
 “ ac tenuem sectamini prædâ, quibus jam licet
 “ esse fortunatissimis? 111 horis Atuaticam venire
 “ potestis; huc omnes suas fortunas exercitus Ro-
 “ manorum contulit. Præsidii tantum est, ut, ne
 “ murus quidem cingi possit, neque quisquam egre-
 “ di extra munitiones audeat.” Oblatâ spe; Ger-
 mani, quam nacti erant prædâ, in occulto relin-
 quunt: Ipsi Atuaticam contendunt; usi eodem
 duce, cujus hæc indicio cognoverant.

XXXVI. Cicero, qui per omnes superiores dies,
 præceptis Cæsaris, summâ diligentiam milites in castris
 continuisset; ac ne calonem quidem quemquam ex-
 tra munitionem egredi passus esset: septimo die,
 dissidens

confidens Cæsarem de numero dierum fidem servaturum; quòd longiùs eum progressum audiebat, neque ulla de ejus reditu fama afferebatur; simul, eòrum permotus vocibus, qui illius patientiam penè obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret: nullum hujusmodi casum expectans, quo ix oppositis legionibus, maximoque equitatu, dispersis ac penè deletis hostibus, in millibus passuum IIII offendi posset; v cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter et castra unus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus ægri relictì: Ex quibus qui hòc spatio dierum convalescerant, circiter ccc sub vexillo unà mittuntur. Magna præterea multitudo calorum, magna vis jumentorum, quæ in castris subsederat; factà potestate, sequitur.

XXXVII. Hòc ipso tempore, casu Germani equites interveniunt; protinusque eodem illo, quo venerant, cursu, ab Decumanà portà in castra irrumpere conantur: nec priùs sunt visi, objectis ab eà parte silvis quàm castris appropinquarent usque eò, ut qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui non haberent facultatem. Inopinantes nostri, re novà perturbantur; ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. Circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent. Ægrè nostri portas tuentur; reliquos aditus locus ipse per se, munitioque defendit. Totis trepidatur castris; atque alius ex alio causam tumultûs quaerit;

rit: neque quò signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident. Alius jam capta castra pronunciat: Alius, deletò exercitu atque imperatore, victores barbaros venisse contendit: Plerique novas sibi ex loco religiones fingunt; Cottraque et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante locus ponunt. Tali timore omnibus perterritis confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus præsidium. Per-rumpere nituntur, seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

XXXVIII. Erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat: cujus mentionem superioribus præliis fecimus: Ac diem jam v cibo caruerat. Hic, diffusus suæ atque omnium salati, inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atque in portâ consistit. Sequuntur hunc centuriones ejus cohortis quæ in statione erat: paullisper prælium unà sustinent. Relinquit animus Sextium, gravibus acceptis vulneribus: Ægrè, per manus tractus, servatur. Hòc spatio interposito, reliqui sese confirmant; tantum ut in munitionibus consistere audeant, speciemque defensorum præbeant.

XXXIX. Interim, confectâ frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt. Præcurrunt equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt. Hic
verò

verò nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. Modò conscripti, atque usûs militaris imperiti, ad tribunum militum centurionesque ora convertunt; quid ab his præcipiatur, expectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, oppugnatione desistunt: Redisse primò legiones credunt, quas longiùs discessisse ex captivis cognoverant: Postea, despectà paucitate ex omnibus partibus impetum faciunt.

XL. Calones in proximum tumulum procurrunt: Hinc celeriter dejecti, se in signa manipulosque conjiciunt: eò magis timidos perterrent milites. Alii, "cuneo facto ut celeriter perrumpant," consent. "Quoniam tam propinqua sint castra; etsi pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse" confidunt. Alii, "ut in jugo constistant, atque eundem omnes ferant casum." Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo unà profectos docuimus: Itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio equite R. qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt; incolumesque ad unum, in castra perveniunt omnes. Hos subsecuti calones equitesque eodem impetu, militum virtute servantur. At ii qui in jugo constiterant, nullo etiam nunc usui rei militaris percepto; neque in eo quod probaverent consilio permanere, ut se loco superiore defenderent; neque eam, quam profuisse aliis vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt: sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt.

runt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, causâ virtutis, in superiores erant ordines hujus legionis transducti; ne ante partem rei militaris laudem amitterent, fortissimè pugnantes conciderunt. Militum pars, bonâ virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra pervenit: pars, à barbaris circumventa, periit.

XLI. Germani, desperatâ expugnatione castrorum, quòd nostros jam constitisse in munitionibus videbant; cum eâ prædâ, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit, etiam post discessum hostium, terror; ut eâ nocte, quum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupaverat, ut penè alienatâ mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantum se ex fugâ recepisse dicerent; neque incolumi exercitu, Germanos castra oppugnâturos fuisse, contenderent. Quem timorem Cæsaris adventus sustulit.

XLII. Reverfus ille, eventûs belli non ignarus; unum, quòd cohortes ex statione et præsidio essent emissæ, questus; “ne minimo quidem casui locum
“relinqui debuisse, multum fortunam in repentino
“hostium adventu potuisse,” indicavit: “multo
“etiam ampliùs, quòd penè ab ipso vallo potisque
“castrorum barbaros avertissent.” Quarum omnium

nium rerum maximè admirandum videbatur, quòd Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur; ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerint.

XLIII. Cæsar, ad vexandos rursus hostes profectus; magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit Omnes vici atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: Præda ex omnibus locis agebatur: Frumenta non solùm à tantâ multitudine jumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbris procubuerant. Ut, si qui etiam in præsentia se occultassent; tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopiâ pereundum videretur. Ac sæpe in eum locum ventum est; tanto in omnes partes diviso equitatu, ut non modò visum ab se Ambiorigem in fugâ captivi, sed nec planè etiam abisse ex conspectu contenderent; ut, spe consequendi illatâ, atque infinito labore suscepto, qui se summam à Cæsare gratiam inituros putarent, penè naturam studio vincerent; semperque paullum ad summam felicitatem defuisse videretur: atque ille latebris, ac silvis, aut saltibus se eriperet; et noctu occultatus alias regiones partesque peteret, non majore equitum præsidio quam iv, quibus solis vitam suam committere audebat.

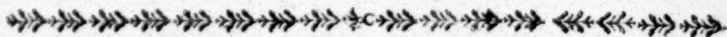
XLIV. Tali modo vastatis regionibus, exercitum Cæsar, duarum cohortium damno, Durocortorum Rhemorum reducit; Concilioque in eum locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum et Carnutum quæstionem habere instituit; Et de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat, graviore sententiâ pronuntiâtâ, more majorem supplicium sumpsit. Nonnulli, judicium veriti, profugerunt. Quibus quum aquâ atque igni interdixisset; II legiones ad fines Trevirorum, II in Lingonibus, VI reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocavit. Frumentoque exercitui proviso; ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

INDEX Geographicus

ad Cæsarem.

A.

Æ DUI, populi Gall. Celt. quorum caput
Bibraſte, vulgo, *Beurert*. Edui nobiliſſima
et opulentiff. Galliæ civitas.

Admagetobria, opp. Sequanorum, *Broë*.

Agendicum. poſtea Senones. Urbs Senonum. *Sens*.

Allobroges, pop. Provinciæ Rom. quorum major
pars continetur regione hodie dictâ *Savoy*.

Alpes, montes ſunt excelsi, Italiam a Galliâ et Ger-
maniâ dividentes.

Ambialites, pop. Galliæ. Incertum.

Ambarri, civitas Æduis finitima. *Charlois* in Bur-
gundia.

Ambiani pop. Belg. quarum caput Samarobriva,
Amiens.

Ambivariti, pop. Galliæ Celt. Incertum Videntur
tamen eſſe *Breda*, *Bolduc*.

Anartes,

Anartes, pop. Daciæ finitimi.

Ancalites, pop. Britannia, pars Com. Oxon. circa
Henley.

Andes, pop. Celt. quorum caput hodie *Angers.*

Aquilleia, urbs Gallia Cispina, ad mare Superum.
Aquila nunc est diruta.

Aquitania, tertia pars Gallia, vulgò *Gascogne* et
Guienne.

Arar. flum. Gallia. *Scône.*

Arduenna, Gallia maxima Sylva. *The Forest of
Ardenne.*

Armorica Civitates, inter flum. Ligerim, et Sequa-
num, Oceanum adtingentes. *Ar-Mor* in lingua
Celtica significat *Ad Mare.* *Bretagny.*

Arverni, pop. Celt. quorum caput hodie *Clermont
in Auvergne.*

Atuatici, pop. Belgæ; Leodienſes, *Boisleduc.*

Aulerci, pop. Celt. *Briennois.*

Aufci, pop. Aquitania, quorum caput hodie, *Avch.*

Axona, fluv. Gallia in extremis Rhenorum. *Alſue.*

B.

Bacenis, sylva German. Cheruſcos à Suevis dividens.

Batavorum insula, ad ostia Molæ et Vabalis: cujus
insulæ pars superior hodie vocatur, *Betawe.*

Belgæ, pars tertia Gallia.

Belgium,

Belgium, nomen regionis in Belgis, quæ Bellovacos, Ambianos, Atrebates, et fortasse Veromanduos continebat; *Netherlands.*

Bibracte, deinde Augustodunum, caput Æduorum, *Autun in Burgundy.* nunc dict. *Beuvray.*

Bibroci, Britanniae pop. *Berkshire.*

Bigerriones, pop. Aquitaniae. *Bigorre in Gascoigne.*

Boii. Transrhenam. populi, quorum pars in Æduorum finibus collocata. Creduntur incoluisse regionem quæ hodie *Bourbonnais.*

Britannia, insula in Oceano Septentrionali, omnium quæ Europæ adjacent máxima.

C.

Cantium, comitatus Angliæ. *Kent.* Cujus promontorium *Dover.*

Carnutes, pop. Celt. quorum caput hodie *Chartres.*

Cassi, Britan. populi, *Hertfordshire,* siti.

Caturiges. pop. Provinc. Rom. inter Alpes, quorum caput hodie *Chorges* prope *Embrun in Dauphine.*

Celtæ, tertia pars Galliæ.

Cenimagni, Angliæ populi inter Trinobantes et mare Germanicum siti. *Suffolk, &c.*

Centrones pop. Provinc. Roman. inter Alpes. *Tarentaise.*

Centrones. Nerviorum clientes. Incert.

Cherusei. pop. Germaniæ, Lunenburgenses.

Cimbri.

Cimbri. pop. Germaniæ. *Jutland.*

Cocofates pop. Aquitaniæ.

Condrusi. pop. Belgæ. *Condros in Liege.*

Curiosolitæ. civitas Armoric. quorum oppidum,
Corseult in Bretagne.

D.

Daci. pop. Transylvaniam, Valakiam, Moldaviam
et Hungariæ partem incolentes.

Danubius. Germaniæ fluv. a veteribus et recentiori-
bus Scriptoribus celebratur. Ister etiam dictus.

Diablintes, pop. Celt.

Dubis. fluv. Galliæ, Ararim *Saône* influens.

Durocortorum, postea Remi, urbs Romanorum.
Reims.

E.

Eburones, postea Tongri, pop. Belg. juxta Mosam
fluv. quorum caput Atuatia.

Elufates. pop. Aquitan. quorum caput hodie *Euse.*

Essui. pop. Celt. quorum caput hodie *Seiz.*

G.

Gallia, Citerior, Cisalpina, quæ et Togata. Ulterior
Romanam Provinciam et Galliam Comatam con-
tinens. Gallia Comata in Belgas, Celtas, et A-
quitanas divisa est.

Galli vel Celtæ.

Garites, Aquitani pop. circa Garumnæ fluv. in-
colentes.

Garumna,

Garumna, fluv. Galliae, *Garonne*.

Garumni. pop. Aquitaniae circa Garumnā fluv.

Geneva, opp. Allobrogum ad partem meridionalem
lac. Lemani.

Gorduni. pop. Belg. Incert.

Graioceli, pop. Provinc. Romani. inter Alpes, quo-
rum oppidum Ocelum vulgo *Efilles*.

Grudii. pop. Belgæ. *Groëde in Flanders*.

H.

Harudes. pop. Germaniæ, de quibus nihil certè
habetur.

Helvetii. pop. Celt. *Switzerland*.

Hercynia Sylva. in mont. Hercyn. circa Bohemiam :
cujus Sylvæ partes diversæ, Bacenis, Gabreta, &c.
appellantur.

Hibernia. post Britanniam, Insularum maxima. *Ire-
land*.

Hispania, priùs Iberia. in duas provincias divisa :
Citeriorem (sive Tarraconensem) et Ulteriorem.—
Ulterior autem in duas, Bæticam et Lusitaniam.

I.

Illyricum, regio ad mare Superum, continens Li-
burniam et Dalmatiam.

Italia, regio Europæ nobiliss inter Adriaticum et
Tuscum mare.

Itius,

Itius, portus in Morinis. *Witjand*. Inter duo promontoria vulgò dicta *Blanc-nefs*. (prope *Calais*) *Grif-nefs*. quod et Itium promont. prope *Boulogne*.

Jura, seu Jurassus, mons Galliaë inter Sequanos et Helvetios. A Sept. Rhenum usque porrigitur, et à Merid. Genevam atque Bressiam provin. attingit. *Mons St. Claude*.

L.

Lactobrigi, pop. Germaniæ, inter Allobroges et Helvetios. *Lausanne* a nonnullis.

Lemanus lacus, in quem influit Rhodanus. *Lake of Geneva*.

Lepontii, pop. inter Alpes, *Levantina*.

Levaci, pop. Belgii, Nerviorum clientes, quorum opp. *Leex*. in Brabantia.

Leuci, pop. Gall. Belg. Treviris finitimi. *Toul in Lorrain*.

Lexovii, pop. Celt. ad ostium Sequanæ fluv. quorum caput hodie *Lizieux*.

Ligeris, fluv. Galliaë, *Loire*.

Lingones, pop. Celt. quorum caput hodie *Langres*.

Lusitania, regio Hispaniæ Ulterioris, cujus pars hodie *Portugal*.

Lutetia, caput Parisiorum, *Paris*.

M.

Marcomani. Germaniæ pop. Herciniæ sylvæ accol-
læ, hodie *Moravi*.

Matrona, fluv. Galliæ in Sequanam influens. *Marne*.

Mediomatrici, pop. Belg. quorum caput hodie *Metz*
in Lorrain.

Meldi, pop. maritimi Belg. *Meld-felt in Flanders*.

Nonnulli habent eos incolere oram maritimam
ubi est *Charburgh*.

Menapii, pop. Belg. qui ad utramque Rheni ripam
habitant juxta Nervios.

Mona, insula inter Britanniam et Hiberniam, *Isle of*
Man.

Morini, civitas Armoric. Belg. unde trajectus in
Britanniam brevissimus.

Mosa, fluv. Galliæ *Meuse*.

N.

Nannetes pop. Celt. quorum caput hodie *Nantes*.

Nantuates pop. Galliæ inter Alpes, *Chablais*.

Narbo, urbs provinciæ Romanæ, *Narbonne*.

Nemetes, pop. Germaniæ Gallis finitimi.

Nervii, pop. Belg. quorum urbs hodie *Bavai in*
Hainau.

Noreia, urbs Norrici, *St. Leonbard*.

Noricum, *Stiria et Carinthia in Austria*.

Q

Novido-

Noviodunum, postea Sueffiones, opp. Sueffionum,
Soissons.

Numidia, regio Africae, *Algiers.*

O.

Ocelum, opp. Graiocelorum, *Ussau in Piedmont.*

Octodurus, opp. Veragrorum. *Martigni in Valais.*

Orcynia sylva; vid. Hercynia.

Osismii, pop. Celt. Armoric. quorum caput hodie
Karbez in Bretagne.

P.

Pæmani, pop. Germ. in Belgis.

Parisii, pop. Celt. quorum Lutetia, *Paris.*

Peligni, pop. Italiae, quorum caput Sulmo.

Pictones, pop. Galliae, quorum caput Lemonum,
Poitou.

Pirustæ, Gens Dalmatica Illyrico proximi.

Pleumoxii, Nerviorum clientes.

Preciani, pop. Gall. Incertum.

Provincia Romana, inter Cevennas mont. et Mare
internum, ab Alpibus ad Pyranæos pertinens,
cujus pars hodie *Provence.*

Pyranæi, montes, Hispaniam à Galliâ dividentes.

R.

Rauraci, Helvetiis finitimi. Eorum oppidum *Basil.*

Rhedones, pop. Celt. quorum urbs hodie *Rennes.*

Rhemi, pop. Belg. quorum caput Durocortorum.

Rhenus,

Rhenus, fluv. Galliae, *Rhine*.

Rhodanus fluv. Galliae, *Rhone*.

Ruteni, pop. Celt. Provinciae finitimi, *Rouergue*.

S.

Sabis, fluv. Belg. in Mosam influens, *Sambre*.

Samarobriva, postea Ambiani, caput Ambianorum,
Amiens.

Santones, pop. Celtæ *Saintonge*.

Scaldis, fluv. Belgæ, *Escaut*. *The Scheld*.

Seduni, pop. inter Alpes, Helvetiis finitimi. Eorum
urbs *Sion in Switzerland*.

Sedusii, pop. Germaniæ Suevis finitimi.

Segni, pop. Belgæ. Incertum. A nonnullis pop.
et urbs Belg. in tractu Leodicensi.

Segontiaci, pop. Belgarum in Comit. Hantonensi.

Segusiani, pop. Celt. quorum caput Lugdunum,
hodie *Lyons*.

Senones, pop. Celt. quorum caput Agendicum.

Sequana fluv. Galliae, *Seine*.

Sequani, pop. Galliae, quorum caput Vesontio; *Be-*
zanson.

Sefuvii, civit. Armorice Celt. Incertum.

Sibuzates, pop. Aquitaniæ.

Sicambri, pop. Germaniæ infer. inter Mosam et
Rhenum.

Sotiates, pop. Aquitan. quorum oppidum hodie *Sos*.

Suessiones, pop. Belg. *Soissons*. quorum opp. Novi-
odunum *Noyon*.

Q.

Suevi,

Suevi, pop. German. Mechelburgiam, Pomerariam
et Marchiam incolentes. *Suabia.*

T.

Tamesis *vel* **Thamesis**, Albionis fluv. princeps.
Thames.

Tarbelli, pop. Aquitan. quorum caput hodie *Aqs.*

Tarusates, pop. Aquitan. *Tearson.*

Tenchtheri. pop. Germaniæ—Ignot. quòd sedes
sæpe mutarint.

Teutoni pop. Germaniæ, mare German. apud Cim-
bros incolentes. Unde Germani *Teutones* vocan-
tur.

Tigurinus pagus, in Helvetiis, cujus pars hodie *Uri*
—Omnis autem Helvetiâ civitas in quatuor pages
divisa est. Cæsar duorum tantum meminit, Ti-
gurini et Urbigeni.

Tolosa, urbs Provinc. Rom. *Thoulouse.*

Treviri, pop Belg. ad Mosellam fluv. quorum ca-
put hodie *Treves.*

Tribocci, pop. Germ. cis Rhenum, quorum urbs
hodie *Straßburg in Alsace.*

Trinobantes, Britanniae pop. quorum regio *Middle-
sex*, &c. hodie dicitur.

Tulingi. pop Germ. Rauracis finitimi. *Stulingen in
Suabia.*

Turones, pop. Celt. quorum caput hodie *Tours.*

U.

Uahal Pelg. fluv. pars Rheni a Mosa recepta.
Wahal. Vangi

Vangiones pop. Germ. cis Rhenum, quorum caput
hodie *Worms*.

Ubii. pop. Germ. infer. quorum extat adhuc pag.
Ubich.

Velocassi, vide Bellocassi.

Veneti. pop. et urbs Gall. Celt. Avernis finitimi,
hodie *Vennes*.

Veragri pop. Rom. Provinc. inter Alpes, quorum
urbs Octodurus, *Martenach*.

Veromandui, pop. Celt. quorum caput *S. Quintin*.
Vermandois.

Vesontio. caput Sequanorum. *Bezançon*.

Vetrones. pop. Lusitaniæ.

Uterior portus. *Calais*, vide, Ilius portus.

Unelli pop. Armor. Celt. quorum urbs, *Valognes in*
Normandy.

Vocates. pop. Aquitan. hodie *Vique*.

Vocontii. pop. Provinc. Rom. quorum urbs *Vaison*.

Vogesus. v. Vosagus.

Volcæ Tectosages, pop. Provinc. Rom. quorum
urbs hodie *Toulouse*.

Vosagus, mons in Gallia *Vosge*.

Urbigenus pagus Helvetiorum cujus opp. *Urba*,
Orbe, v. Tigurinus.

Uspetes. pop. German. finitimi Sicanibris et Tenc-
æris.

Latest printed by T. POTE, ETON; Sold also at
No. 2. Crane Court, Fleet-Street, LONDON.

THE ACCIDENCE, or first Rudiments of the
Latin Tongue. A new Edition revised.

THE LATIN GRAMMAR, with the *Profodia* and
Construings complete. A new Edition, revised
and improved.

EXEMPLA MINORA; or New English Examples, to
be turned into Latin; adapted to the Use of the
Lower Forms.

SHORTER EXAMPLES; or Second Book of English
Examples.

EXEMPLA MORALIA; or third Book of English
Examples.

FARTHER ENGLISH EXAMPLES; or Book of Cautions,
in rendering *English* into *Latin*, containing,

1. *Cautions for Children in making Latin,*
2. *Useful Observations for the young Beginner,*
3. *Figura, or the Figures of Construction, &c.*

HISTORIA ANTIQUA; or, Antient History, to be
rendered into *Latin*: containing,

1. *The History of the Heathen Deities.*
2. *The Antient History of Greece.*
3. *The Antient History of Rome.*
4. *The Antient History of Britain.*

The Seventh Edition, improved. To which is now
added, Maps of Antient *Greece* and *Britain*, with
a Plan of *Old Rome*.

WILLYMOTT's Peculiar Use and Signification of
certain Words in the *Latin Tongue*: or, a Col-
lection of Observations, wherein the elegant Sense
of *Latin Words* is fully explained by proper
English Examples. A new Edition revised.

WILLYMOTT'S

Lately printed, &c.

WILLYMOTT's English Particles exemplified in Sentences, designed for Latin Exercises, with the proper rendering of each Particle.

The above Examples are adapted to the Rules of the Latin Grammar.

ELECTA EX OVIDII METAMORPHOSEOS LIBRIS, cum Annotatiunculis in gratiam Rudiorum. Editio Nova, recensita, et in usum Juventutis castigata.

ELECTA EX OVIDIO et TIBULLO, 2 part. Recensita et in gratiam Rudiorum Notis Aucta.

M. T. CICERONIS OPUSCULA; hoc est Cato Major, seu, de Senectute; Lælius, seu, de Amicitia; Paradoxa; Somnium Scipionis; Præfigitur ejusdem M. T. CICERONIS VITA LITERARIA, nunc primum in lucem data. Editio altera.

C. JULII CÆSARIS de Bello Gallico, Commentariorum Libri V. Accessere Index Geographicus, et Galliæ veteris, ad Cæsarem, Tabula. Editio ad usum Juventutis accommodata.

EXCERPTA EX C. Corn. Tacito. De Situ Moribus et Populis Germaniæ; etiam Julii Agricolæ Vita. In usum Juventutis. Cum Notis.

QUINTI HORATII Flacci Opera, ad fidem Editionum optimarum castigata, curâ E. Harwood, S. T. P. izmo.

N. B. Exemplaria nonnulla Chartæ Elegantissimæ imprimuntur.

SELECTÆ e Profanis Scriptoris Historiæ, quibus admista sunt varia honesta vivendi Præcepta ex iisdem Scriptoribus deprompta,

CELARI

Lately printed, &c.

CELLARII GEOGRAPHIA ANTIQUA, recensuit S. PATRICK, cum Tabulis Geograph. 8vo.

POMPONII MELÆ de Situ Orbis libri tres; recensuit J. REYNOLDS, Coll. Eton. Socius, cum Tabulis Geograph. Editio nova. 4to.

A SELECTION of M. CORDERY'S COLLOQUIES, in Four Parts; the Two First accompanied with a Literal Translation. To which are added Two Vocabularies, calculated for the Use of Young Beginners in the Latin Tongue. By the Rev. J. FARRER.

DE FIDE ET OFFICIIS Christianorum Excerpta, ex cl. Burneti et Grotii libellis, in usum Juventutis Christianæ. Editio nova recognita.

SCRIPTORES ROMANI, five Selecta ex Scriptoribus Romanâ, viz. M. T. Cicerone, T. Livio, Corn. Tacito, C. Plinio, et Vell. Paterculo. Editio aucta.

GRÆCÆ GRAMMATICÆ Rudimenta, in usum Regiæ Scholæ Etonensis. Editio nova recognita et aucta.

ÆSOPI FABULÆ, Gr. Lat. cum novis Notis, necnon Versione emendatâ. Editio prioribus antehac editis correctior, et ad usum Juventutis accommodata.

SCRIPTORES GRÆCI, five, Selecta ex Herodoto, Thucydide, Xenophonte, Platone, Isocrate et Luciano, cum Versione Latina. Editio nova.

lit S.

ecen-
Ta-

VIES,
with
Two
young
v. J.

rpta,
aven-

ptori-
Livio,
Editio

n Re-
ita et

, nec-
tehat
com-

odoto,
et Lu-